

Азәрбајҗан Республикасы Тәһсил Назирлији
Бакы Бизнес Университети
Елмләр Академијасынын Игтисадијјат
Институту

Мүстәгил Азәрбајҗан Республикасынын
милли игтисади инқишафы проблемләринә
һәср едилмиш елми-нәзәри конфрансын
тезисләри

M.F.A. Xətəliyev adına
Azərbaycan Milli
Kتابخانəsi

Бакы - 1998

Редактор: проф. И.М.Аббасов

Тәртіб едәнләр: Азәрбајчан ЕА-нын мүхбир үзвү,
проф. А.К.Әләскәров
дос. З.М.Мәммәдова

Компүтер тәртібчиләри:

Сәадәт Гулијева
Лејла Әһмәдова
Рузәр Әлијева
Сәбинә Илјасова

ISBN 5 8066 - 0887 - 5

0601000000

655(07) -98

Грифли нәшр

Бақы Бизнес Университетинин мәрбәәсиндә чап
олунмушдур.

МИЛЛИ ИГТИСАДИ ИНКИШАФЫН БӘ'ЗИ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Сосиал-игтисади инкишафын 1997-чи ил јекунларына кәрә гејд етмәк олар ки, сијаси вә игтисади мүстәгиллијини әлдә етмиш республикамыз базар игтисадијаты мүнәсибәтләри истигамәтиндә инамлы аддымлар атмышдыр.

Белә ки, 1990-чы илләрин өввәлләриндән башлајараг игтисадијатда хроникә характер дашыјан кериләмә просесинин гаршысы алынмыш, игтисадијатын бир чох сәһәләриндәки төнәззүл дајандырылмыш вә јени игтисади инкишаф үчүн әсаслы зөмин јарадылмышдыр. Төкчә ону гејд етмәк кифәјәтдир ки, 1996-чы иллә мүғәјисәдә 1997-чи илдә үмуми дахили мөһсул истеһсалы 5,8% артмышдыр. Өн мүһүм 26 сәнәјә мөһсулундан 19-у үзрә јахшы нәтичәләр әлдә едилмиш вә үмумилкдә мүғәјисә олунан дөврдә сәнәјә үзрә 0,3 % артым олмушдур.

Кәнд төсәрруфатында апарылан структур дөјишикликләри вә кечирилән ардычыл ислаһатлар ајры-ајры сәһәләрин инкишафына зөмин јаратмышдыр. Мүғәјисә олунан дөврдә тахыл мөһсулу 9,8%, картоф 4,1%, мөјвә 23,8%, түтүн 21,6%, бостан мөһсуллары 9,7% артмышдыр.

Өтән дөвр әрзиндә республикамызын инфраструктурунда әсаслы дөјишикликләр едилмиш вә мүвафиг мүсбәт нәтичәләр әлдә едилмишдир. һәмин дөврдә (1996-97) нәглијатла јук дашынмасы 14%, рабитә хидмәтләри исә 42% артмышдыр. Республикамызын президенти, узаккөрән сијасәтчи һөјдәр Әлирза оғлу Әлијевин апардыгы ардычыл вә мөгсәдјәнлу игтисади сијасәтин нәтичәсиндә өлкәдә бүтүнлүкдә игтисади сабитлик јарадылмыш, идхал-ихрач үзрә мал дөвријјәси баланслашдырылмышдыр. Кечән илә нисбәтән идхал 17,3% азалмыш, ихрачат исә 23,8% артмышдыр. 1996-чы илдәки 329,4 мил.АБШ доллары мөбләгиндә мәнфи салдо 1997-чи илдә 13,0 мил. доллара өндирилмишдир. Идхалын вә ихрачын гурулуш төркиби хөјли јахшылашмышдыр. Идхалын төркибиндә өзгәг мөһсулларынын пәји мүғәјисә олунан дөврдә 382 мил.доллардан 181 мил.доллара өндирилмишдир, јәни 53% азалмышдыр. Бә'зи өзгәг мөһсулла-

рынын, мөсөлән, һејвандарлығ мәһсулларынын идхалы 68%, битки вә һејван җағлары 73% азалмышдыр.

Ихрачың тәрихиндә е'мал вә сәнәјә мәһсулларынын хусуси чәкиси хәјли жүксәлмишдир. Даһа дәғиг десәк, 1996-чы илә нисбәтән 1997-чи илдә минерал мәһсулларын ихрачы 48%, дәри мә мулатлары 29%, шәрәб вә дикәр спиртли ичкиләр 60%, јерли сәнәјә мәһсуллары 95%, јүңкүл сәнәјә мәһсуллары 70% артмышдыр.

Бә'зи иғтисади кестәричиләрин 1995/97-чи илләр үзрә мүғәјсәли тәһлили 1997-чи илин социал-иғтисади јекунларынын вәзијәти һағғында даһа дәрин иғтисади тәсәввүр җарадыр. Мөсәлән, 1997-чи илдә, 1995-чи илә нисбәтән бир АБШ доллары милли валүта-маната нисбәтән 9,8% ашағы дүшүмшүдүр. Даһа доғрусу, әкәр 1995-чи илдә манатың бир АБШ долларына олан орта иллик мөзәннәси 4417,5 манат идисә, 1997-чи илдә бу нисбәт 3987 манат тәшкил етмишдир.

Малијә-кредит системинин сағламлашдырылмасы истигамәтиндә апарылан тәдбирләр нәтичәсиндә бир сыра харичи кредит борчлары ләғв едилмишдир. Иғтисадијәтын сағламлашдырылмасы вә инкишафы мәсәдилә харичи инвесторларын чәлб едилмәси үчүн әлверишли шәрәит јаранмышдыр. Бәлә ки, дүңја банкы тәрәфиндән газ системинин бәрпасы үчүн 20,2 милҗон доллар кредит верилмәси планлашдырылмыш вә ишин ичрасына башланмышдыр. 1997-чи илдә Бейнәлхалғ Валүта Фонду республикамызга 93 милҗон доллар күзәштли кредит вермишдир. Һәмин 1997-чи илдә харичи инвестисия 1996-чы илк нисбәтән 2 дөфә чох вә үмумиликдә 1,2 милҗард АБШ долларындан артығ олмушдур. Бәләликлә дә, адам башына дүшән харичи инвестисиянын мөбләғи тәғрибән 160 доллар олмушдур вә с.

Апарылан мүғәјсәли тәһлилин нәтичәсиндән бәлә гәнәәт көлмәк олар ки, республикамызын милли иғтисади инкишафында әсаслы дөнүш вардыр. Лакин бә'зи мәсәләләрин вә иғтисади процесләрин ағыр кетмәси иғтисади инкишафы ләнкидир.

Бәлә ки, бу күн дүңјанын 0,06 фаизинә, јә'ни һеч дә бәјүк әразия мәлик олмајан республикамызда дүңја үзрә нефт вә газын бир фаизинә гәдәри истәһсал олунур. Республикамызын күчлү енержи еһтијатларына малиқдир. Бу бахымдан һәр адам башына дүшән нефт истәһсалына кәрә дүңјанын өн инкишаф етмиш өлкәләри илә мүғәјсәлуна биләр. Республикамыз зән-кин тәбии сәрвәтләрә, хусусилә нефт, тәбии газ, гызыл, мин-дәмир филизләри вә дикәр еһтијатлара малиқдир. Лакин ХХ өсрин

сон онилликләринин вә хусусилә бә'зи дөвләтләрин, о чүмләдән Алманијаның, Јапониянын, Чәнуби Корейаның, Исвечрәнин вә Италијаның тәчрүбәси кестәрди ки, бәјүк тәбии сәрвәтләрин мөвчудлуғу һәлә иғтисади тәрәғгинин тә'мин едилмәси демәк дөјилдир. Дүңја базарында јалныз елми тутумлу мәһсулларла иғтисади рәғабәт апарылыр. Мәһз елми-техники тәрәғгинин инкишафы нәтичәсиндә дүңјада әвәзи олмајан типография чә машынлары, кимјөви реактивләр Алманијаның, әчзачылығ мәһсуллары вә дәрманлары Исвечрәнин, мәишәт техникасы вә електрик чиһазлары Јапониянын, компүтер техникасы вә онларынын системи програмларынын тә'минаты Америка Бирләшмиш Штатларынын үнванлары вә адлары илә бағлыдыр. Гәбул етмәк ләзымдыр ки, һазырда республикамызда истәһсал олунан мәһсулларын әксерийәти жүксәк елми тутумлу мәһсул дөјилдир вә бейнәлхалғ рәғабәтә дөзә билмир. Лакин республикамызын күчлү елми потенциалы, тәдғигат институлары, елми мәркәзләри вә сәнәјә комплксләри вардыр ки, бунлар социал-иғтисади инкишафа әсаслы зәмин ола биләр.

Төкчә ону гејд етмәк кифәјәтдир ки, вахтилә биз һәр адам дүшән сулфат туршусу истәһсалына кәрә јалныз АБШ-дан кери галырдығ. Шәрәб вә спиртли ичкиләрин истәһсалына кәрә исә дүңјанын бу саһәдә өн чох инкишаф етмиш өлкәләри олан Италија, Франса вә Испанијадан хәјли ирәлидә идик. Әкәр һәмин өлкәләрдә шәрәб вә спиртли ичкиләр истәһсалы еһалинин һәр нәфәрине орта һесабла 11-13 литр дүшүрсә, һәмин нисбәт республикамызда 16 литр олмушдур вә с. Бутун бунлар бизә әсас верир ки, республикамыз дүңја базарында јалныз хаммал вә јахүд е'малы баша чатмамшы мәһсулларла дөјил, мувағиф һазыр мәһсулларла да чыха билсин. Мөсәләјә бу вә ја дикәр инкишаф етмиш өлкәләрин тәчрүбәсинә әсасланарағ, стандарт мөвгедән јанашмағ олмас. Һәр бир өлкениң өзүнәмәхсус милли психолокијасы, тәбии ресурслары, мөшғуллуғу истигамәтләри вә өмәк вәрдишләри вардыр ки, онларын һәр бири социал-иғтисади инкишаф процесиндә һәлледичи әһәмијәтә малиқдир.

Республикамызын күчлү интеллектуал потенциалы вардыр. Бейнәлхалғ мөшаһидечиләрин фикринә кәрә бурада олан интеллектуал сәвијә үмуми орта сәвијәдән 20-25% жүксәдир. Лакин интеллектин тәтбиг олунмасы үчүн объектләр вә јерләр чох мөһүдүдүр. Она кәрә дә институтларда, елми мәркәзләрдә вә дикәр саһәләрдә әталәтдә олан интеллектуал һәрәкәтә көтирилмәлидир вә онун истәһсада тәтбиги үчүн стимул җарадыл-

малыдыр. Рәгабәт габилијәтли мәһсул җарадылмасы үчүн интеллекта мейдан верилмәси, габагчадан төчрүбөләрә әсасла-нараг дүңја базарына чыхышын стратегијасы сечилиб ишләнил-мәлидир. Мә лумдур ки, бир дөвләт һеч вахт бүтүн һөв мәһсул-лар үзрә дүңја базарында мәвгә тута билмәз вә рәгабәт апармаг имканына малик дејилдир. Демәли, һәлә дүңја базарында бир чох мәһсул вә хидмәтләр үзрә јерләр бошдур. Она көрә дә республикамыз дүңја базарында мувафиг мәһсулларла өз мөвгеји-ни мөһкәмләндирмәлидир. Дүңја базарында мувафиг јер тутма-маг итгисади инкишафын бир сыра вачиб анларына, о чүмләдән бәјнәлхалг әмәк бөлкүсүнә мөңфи тә сирини кестәрир. Белә ки, мәһсул истеһсалында ағыр әмәк тәләб олунан вә аз кәлир кәти-рән просесләрин өлкә дахилиндә талмасы, онун јүнкүл әмәк тә-ләб олунан просеси, лакин даһа бәјүк кәлир кәтирән һиссәси-нин исә өлкә харичинә кетмәси бир чох социал-итгисади проб-лемләр, о чүмләдән ишсизләр ордусунун јаранмасына сәбәб олан әсас амилләрдән биридир. Базар итгисадијаты мүнәсибәт-ләринә кечид шәраитиндә бу, республикамыз үчүн ағыр һалдыр. Чүнки көһнә сәнәјә объектләринин бир чоху дағылмыш, јениси исә һәләлик јохдур. Бир тәрәфдән сәнәјә истеһсалынын бә зи сәһәләриндәки керилик, дикәр тәрәфдән исә гагчыглар пробле-ми республикамызда мәшғуллуғ үчүн бәјүк чәтинлик јаратмыш-дыр. Инди республикамызда бир милјондан чох ишсиз вардыр. Бу, тәгрибән иш габилијәтли әһалинин үчдә бирини тәшкил едир. Јаранмыш вәзијәтдән оптимал чыхыш јолларындан бири бир чох өлкәләрин төчрүбәсинә әсасән бу күн үчүн республика-мызда тәтбигинә мувафиг шәраит олмајан интеллект вә ишчи гүввәсинин инкишаф етмиш өлкәләрә муғавилә әсасында ич-рач едилмәсидир. Мүәјјән дөврдән сонра республикамызда гајы-дан һәммин адамлар өзләри илә харичи төчрүбә, технолокија вә техноложи аваданлыглар вә онларын тәтбиги үчүн харичи валју-та кәтирә билләрләр, бу да социал-итгисади инкишафа тәкан ола биләр.

Мә лумдур ки, итгисадијатда өлдә едилән наилијәтләр бир чох һалларда јүксәк идарәетмә илә изаһ олунур. Буну хари-чи өлкәләрин төчрүбәләри дә тәсдиғ едир. Инкишаф етмиш өл-кәләрә идарәетмәјә бәјүк дигәт јетирилди. Мәсалән, АБШ-да идарәетмәдә 300-дән артыг иختисаслашма үзрә нәзәријәчиләр вә практикләр һазырланыр. Биз һәлә чохајлы бизнәс мәктәблә-рини вә коллечләри демирик. АБШ-да 500 хуәси фирма вардыр ки, бунлар сәнәјә мүүссисәләриндә инсан мүнәсибәтләрини еј-

рәнмәјә хидмәт едир. АБШ-ын демәк олар ки, бүтүн универси-тетлариндә «Инсан мүнәсибәтләри нәзәријәси» фәһни тәдريس едилди. Бүтүн бунлар бир даһа сүбүт едир ки, идарәетмә чох мураккәб психоложи структура маликдир. Базар итгисадијаты мүнәсибәтләринә кечид шәраитиндә олан республикамызда идарәетмәнин јени төләбләр сәвијәсиндә гурулмасы үчүн мил-ли хуәсијәтләр нәзәрә алынмагла харичи өлкәләрин төчрүбә-синдән кениш истифадә едилмәлидир. Һәр шәјдән әввәл идар-әетмәнин бүтүн сәвијәләри үчүн ерудисијаја вә интеллектуал сәвијәјә малик олан кадрлар һазырланмалыдыр. Бунун үчүн му-вафиг али вә орта иختисас мәктәбләриндә хуәси идарәедичи-ләр гуруллары јарадылмалы вә бурада идарәетмәјә даир муәсир дүңја елминин бүтүн наилијәтләрини әкс етдирән фәһнләр тәд-рис олунмалыдыр. Идарәетмәнин бүтүн сәвијәләриндә ичтимаи истеһсал системиндә фәал мөвгә тутан инсан аминлине хуәси дигәт јетирилмәлидир. Бу күн артыг белә гәнаәтә көлмәк олар ки, ән гимәтли еһтијатлары торпагда дејил, инсанларда ахтар-маг лазымдыр. Муәсир алимләрин фикри илә разылашмаг ла-зымдыр ки, XX әсрин сонунун үмуми характери кәһәти шәхсиј-јәтин гәләбәсидир. Буну дүңја шәһрәтли сijasәтчи, халғымызын мүдрик ағсагалы, Азәрбајҗан халғынын бәјүк оғлу, мүстәғил республикамызын президенти һейдәр Әлирза оғлу Әлијевин шәхсијәтиндә даһа габарыг, даһа чәзбедичи вә даһа парлаг көрмәк олар.

Дикәр бир вачиб аминли-итгисади идарәетмә модели-нин олмасы һәләдичи әһәмијәт кәсб едир. Дүңјанын елә бир инкишаф етмиш өлкәси јохдур ки, онун өзүнәмәхсус идарәетмә модели олмасын. Инди бир чох өлкәләрин итгисади инкиша-фында баш вермиш итгисади мө чүзәләр онларын сәчдикләри итгисади инкишаф стратегијасы вә идарәетмә модели илә гим-тәләндирилди. Республиканын өзүнәмәхсус, базар итгиса-дијатынын төләбләринә ујун итгисади идарәетмә модели јара-дылан заман республикамызын бир сыра вачиб амилләри нәзәрә алынмалыдыр. Дүздүр, республикамыз бәјүк итгисади потен-сиала, зәнкин тәбии еһтијатлара, ресурслара вә кениш струк-турлу сәнәјә комплексине маликдир. Лакин бу еһтијатларын, ре-сурсларын чанлы өмкәлә вә әсас вәсәстләрлә өлагәләндирил-мәсиндә бәјүк зиддијәтләр, диспропорсијалар, ганунаујунсуз-луғлар мөвчуддур. Һазырада сәнәјенин әксәр сәһәләриндә әсас вәсәитләр вә онларын истифадәси, әмәјин техника илә силәһ-ланмасы, әмәк мәһсулдарлыгы вә әмәк һаггынын артымы, мөһ-сул ваһидинә чекилән мәсрәфләр вә онун дәјәри арасында дә-

рин зиддијетләр вардыр ки, бунларын да һамысы итгисади ганунаујунлугларын позулмасы илә әләғәрдәрдыр Итгисади ганунаујунлугун позулмасы исә һәр шөјдән әввал истеһсалын гејри сәмәрәли тәшкили вә идарәедилмәси дөмәқдир.

Мөвчуд вәсаитләрдән, еһтијатлардан,ресурслардан лазыми сәвијәдә истифаде едилмәмәси, јүксәк малијә нәтичәси мәнфәәтин әлдә едилмәсини мөһдудлашдырыр ки, бу да базар мүнәсибәтләри принципләринә зиддир. Итгисади инкишафда ганунаујунлугларын көзләнилмәмәси, истеһсалын сәмәрәли тәшкилинә тәсир едән мәнфи вә мүсбәт амилләрин нәзәрә алынмамасы ајры-ајры сәһәләрә вә бүтөвлүкдә итгисадијјата бөјүк зијан кәтирә биләр. Мәселән, республикамызда 1996-чы илдә 1994-чү илә нисбәтән әсас истеһсал фондлары 17,9% артдығы һалда онлардан сәмәрәли истифаде кәстәрәчиси 48% ашағы дүшмүшдүр. Әсас истеһсал фондларынын артмасы, биләвәситә јени техника вә технолоји гурғуларын тәбтиги мөһсул истеһсалынын артырылмасы сәбәб олмалыдыр. Ола билсин ки, республикамызда әсас истеһсал фондларынын артмасында объектив амил, јәни әсас вәсаитләрин јенидән гејмәтләндирилмәси тәсир кәстәрмишдир. Лакин әләғәли кәстәрәчиләр арасындақы мөвчуд зиддијетләр итгисади инкишафын гејри сәмәрәлијји илә изаһ олунур. Сәнајени ајры-ајры сәһәләриндә, о чүмлөдән металлуркија, јүнкүл сәнајә вә машынгајырмада бу зиддијетләр даһа габарыг нәзәрә чарпыр.

Она көрә дә идхал-ихрач баланслашдырылдығы ки, милли итгисади истеһсалын бүтүн сәһәләри объектив вә субъектив амилләр нәзәрә алынмагла баланслашдырылмалы, итгисади ганунаујунлуглар арасында мөвчуд зиддијетләр арадан галдырылмалыдыр. Јалныз бу һалда милли-итгисади инкишаф аһанқарлығы вә сәмәрәли идарәедилмәси тәмин едилә биләр.

Академик А.Надиров

АЗӘРБАЈЧАН ИТГИСАДИЈЈАТЫ ДИРЧӘЛИШ ЈОЛЛАРЫНДА

Мөтбуатда 1997-чи илдә Азәрбајҗанын социал-итгисади инкишафынын үрәкәчән нәтичәләри һағында статистика органларынын һазырладығы мәлуматларын чап едилмәси өлкәдә баш верән чох өнәмли просесләрин дәрин маһијәтини ачыгла-

јыр. Бу аз вахт кәсијиндә чәмијет һәјәтынын бүтүн башга сфераларында олдуғу кими республиканын социал-итгисади инкишафы сәһәсиндә дә нәзәрә чарпан јениләшмә чох дүшүнүлмүш ардычыл тәдбирләрин һәјәта кечирилмәсинин мәнтиги нәтичәси кими гејмәтләндирилмәлидир. Дүня өлкәләринин әнқин тәҗрүбәси кәстәрәр ки, һәр чәһәтдән саһманлашмыш јүксәк итгисади инкишаф сәвијәси һәр бир мүстәғил дәвләтин милли мәнәфәләринә чаваб верән сәрбәст дахили вә харичи сјасет апарылмасына бөјүк инам јарадан мөһкәм әсадыр. Халғын арзу вә идарәси илә һејдәр Әлијев чәнәблары 1993-чү илин орталарындан мүстәғиллик газанмыш өлкәмизин рәһбәрлијјинә јенидән гајытды. Дүнјанын көркәмли сјаиси хадимләриндән бири һејдәр Әлијев һәлә илк дөврләрдә әсас фәалијјәтини өлкәдә мөһкәм вә саглам ичтимаи-сјаиси сабитлијин јарадылмасына јөнәлтдији вахтларда да һеч заман Азәрбајҗанын социал-итгисади инкишафынын јүксәдилмәси гајғылары онун нәзәриндән гачмамышдыр. һәтта о дөврләрин мүрәккәб шәраитиндә өлкәдә итгисади ислаһатларын уғрулу кечмәси үчүн далбадад чохлу һүғуғи-норматив сәнәдләрин һазырланмасы, бејнәлхалғ әләмдә Азәрбајҗан һәгигәтләринин олдуғу кими шәрһ едилмәси, дүнјанын нуфузлу ширкәтләринин республика итгисадијјатынын дирчәдилмәсинә чәлб едилмәси сәһәсиндә сон дәрәчә бөјүк ишләр көрүлдү. Бүтүн бу кениш даирәли фәалијет һәһәјет 1996-чы илдә өлкәдә итгисади ислаһатларын бөјүк миғјасда вә әһәтәли һәјәта кечирилмәсинә, һәмчинин республиканын социал-итгисади инкишафында мүсбәт мејлләрин бәргәрар едилмәсинә башламаға әсас верди. Тарих үчүн ики ил о гәдәр дә бөјүк бир вахт дејил. Лакин етән бу ики илдә тезликлә өлкәнин социал-итгисади инкишафында дигәти чәлб едән мүсбәт дөјишикликәр баш верди. Бу јениләшмәнин әсл маһијәтини дүзкүн дәрк етмәк үчүн тәкчә 1997-чи илин әсас кәстәрәчиләр индексини 1996-чы иллә мугәјсә етмәк кифәјәт дејил. Бу анчаг инкишафын чәри илдә артым сүрәтинин вә бу истиғамәтдә өлкәдә чәрәјән едән мүсбәт мејлләрин сәвијәсини өзүндә әкс етдирир. Итгисади ислаһатларын кедишинин дәринлијини вә социал-итгисади инкишафындақы јүксәлишин миғјасынын әһәтә даирәсини дүзкүн гејмәтләндирирмәк үчүн онларын кениш вә сәт алдығы башланғыч дөврүнүн әрәфәси олан 1995-чи иллә мугәјсә етмәк лазымдыр. Белә мугәјсә кәстәрәр ки, чәмиси ики илдә 1995-чи илә нисбәтән 1997-чи илдә өлкәдә үмуми дахили мөһсулун һәчми 44%, сәнајә мөһсулу 41%-ә гәдәр, кәнд тәсәрруфаты мөһсулу 25%, харичи инвестисиялары да нәзәрә алмагла бүтүн малијә

мөнбөлөри hesабына игтисади артымын инкшашафынын жүксөк мөрһөлөсини сөчијјәлөндөрүн инвестисия гојулушу үч дөфәә жахын, о чүмлөдөн харичи сәрмајә гојулушу 3,3 дөфә, харичи ти-чарәт дөврјјәси 1,3 дөфә, бундан ихрач мөһсуллары 45%, иш-чилерин орта ајылы номинал өмөк һагыи 2,3 дөфә артымышдыр. Бу һыса вахт әрзиндә гејри-дөвләт бөлмәсинин үмуми дахили мөһсулун истехсалында һусуси чөкиси 34%-дән 46%-ә, о чүмлө-дән сәнаједә 5,5%-дән 14,7%-ә, кәнд тәсарруфатында 60,3%-дән 85%-ә галхмышдыр вә с. Көрүнүр, елә бу вә чохла башга бөлә тәкзибедилмөз фактлар Бәјнәлхәлг Валјуга Фондунун Ав-ропа өлкөләри үзрә икинчи департаментинин директору Чон Од-линг Сминә там инамла бөјән етмөјә әсас вәрмишдир ки, десин: «Азәрбајҗандә ислаһатлар даһа уурлу кечир вә өлкә бу чөһәт-дән МДБ үзвү олан диқәр дөвләтләр ичарисиндә ән жүксөк бал топлајараг биринчи јердә дурур».

Азәрбајҗанын социал-игтисади инкшашафында баш вөрән дирчөлишин сон дәрәчә өләмәтдәр чөһәтләриндән бири дө он-дан ибарәтдир ки, игтисадијјата инвестисиянын үмуми һөчминин хејли артамсы илә јанашы, онун 84%-дән чоһу истехсал ха-рактәрли сәһәләрә јөнөлдилмиш вә истифадә едилән сәрмајә-нин јарысы нефт сәнајесинин, гәлан јарысы исә игтисадијјатын башга сәһәләринин инкшашафына сөрф едилмишдир.

Беләликлә, 1997-чи илин јекунлары кестәрди ки, Азәр-бајҗан өз социал-игтисади инкшашафынын жүксәлдилмәси јолунда инамла ирәлијәјир. Бу нәтичәләр бир даһа сүбүт едир ки, өлкә башчысы мөһтарә һөјдәр Әлијев чәнәбларынын мөјјөн етдији кениш игтисади ислаһатлар стратегијасы дүзкүн әсаслара ма-лик олмагла, онун керчәкләшдирилмәсиндән ирәли кәлән вәзи-фәләр уурла һөјата кечирилир.

*Аз.ЕА-нын мұхбир үзвү,
и.е.д., проф. А.К.Әлөскөрөв*

Аз.ЕА Игтисадијјат Институтунун дирөктору

БАЗАР МҮНАСИБӨТЛӘРИНӘ КЕЧИД ДӨВРҮНДӘ РЕСПУБЛИКАДА ИГТИСАДИ ИСЛАҲАТЛАР

Јени игтисади мұнасибөтләрә кечид ганунаујун олараг чоһуклады игтисадијјатын јарадылмасынын, формалашмасын вә инкшашафын зәрури едир. Бу исә өз нөвбәсиндә игтисади ислаһатларын интенсив вә ардычыл апарылмасыны өн плана

чөкир. Республикада игтисади ислаһатларын һөјата кечирилмәси истигамәтиндә мөһтарәм президентимиз һ.Әлијев чәнәбла-рынын рәһбәрлији вә сәјји илә сон 5 илдә бир сыра көклү иш-ләр көрүлмүшдүр.

Игтисади ислаһатларын апарылмасынын төмөлини мүл-кијјәт мұнасибөтләринин јенидән гурулмасы тәшкил едир. Бу ба-хымдан мүлкијјәтин бүтүн формаларынын ејни һуғуга малик ол-маларына шәраит јарадылмагла јанашы онларын һуғугларынын гурулушунда да әһәмијјетли дөјишиклик едилмәкдөдир. Мүлкиј-јәт мұнасибөтләринин вә формаларынын дәјишилмәси просеси-нин сүн'и олараг сүр'әтләндирилмәси вә ләнкидилмәсинә гар-шы игтисади каналлар васитәсилә дөвләт тәнзимләнмәси тәд-бирләри ардычыл олараг һөјата кечирилир. Сон 3 илдә дөвләт мүлкијјәтинин өзәлләшдирилмәси елми әсасла һөјата тәтбиғ едилир. Артыг ваучерләр әһалијә пәјланмыш, опсионлар ха-ричләрә сатылыр, бир сыра мұһүм сәнәдләр тәртиб едилмиш вә һөјата кечирилмәкдөдир. Республикада индијәдәк 13 миңдән ар-тыг тичарәт, хидмәт, иашә вә диқәр объект өзәлләшдирилмиш-дир. Онлардын 8645-и мөишәт хидмәти, 1158-и тичарәт объекти, 521 чәрәк тичарәти вә чәрәк биширмә объектләри вә аваданлы-ғы, 320-си сәнајә мөүссәсе аваданлығы, 373-ү јаначагдолурма мөнтөгәси, 43-ү тикинти мөүссәсәси, 1857-си нәглијјат васитәси, гәланлары диқәр сәһәләрә аиддир. Өзәлләшдирилмиш кичик дөвләт мөүссәсәләринин 4600-дән чоһу Бақы шөһәринин, 970-ә гәдәри Нахчыван Мухтар Республикасынын вә 7600-дән чоһу исә Азәрбајҗанын диқәр шөһәр вә рајонларынын пәјна дүшүр. Көрүндүјү кими кичик мөүссәсәләрин өзәлләшдирилмәсиндән башланан бу просес республиканын бүтүн рејионларыны әһатә етмөјә башламышдыр. Кечән ил 14 чөк, 13 пулулу һәррач тәшкил едилмишдир. Өмлак Комитәсинин сәрәнчамаына верилән назир-лик, дөвләт консерни вә ширкәтләринин 1100 орта вә ири мөүс-сәсинин базасын дәјарадылмыш сәһмдар чөмијјәтләринин 454-ү һәррача чыхарылмышдыр. Онлардан 409-нун сөһмләри-нин 70%-и чөк вә пул һәррачларында сатылыб. Өзәлләшән мөүссәсәләрин сөһмләринин 15%-и гапалы абунә јолу илә өмөк коллективләринин чөкләринә дөјишдирилир, 55%-и ачыг чөк һәр-рачларында сатылыр, 30%-и пуллу һәррачлара чыхарылыр, кулли мигдарда вәсаит дөвләт бөдчәсинә кечирилмишдир.

Республикамызын кәндләриндә һөјата кечирилән аграр ислаһатлара мұвафиғ шәраит јаратмағ мөгсәди илә кечән ил тәрпаға хидмәт едән кәндтехника вә кәндкимја мөүссәсәләри әсасында 90-ә јахын сәһмдар чөмијјәти јарадылыб, һәррачлар-

да өзөллөшдирилмишидир. Бунарла жанашы 1997-чи илден башлајараг минден чох кәнд тәсәррүфаты техникасы онлары идарә едәнләрә сатылды. Јери кәлмишкән гејд етмәк ләзимдыр ки, 1997-чи илдә е'мал санәјесиндә онларла ири вә орта мүәссисәләр дә өзәлләшдирилмишидир. 1997-чи илдә өзәлләшдирмәје харичи сәрмәјәчиләрин чәлб олунмасына да хуәсуи фикир верилмишидир. Харичиләрә опсионларын сатылмасы гәјдаја сәлынмишдыр. Мүлкијәтин ичәрәје верилмәси сәмәрәләшдирилмиш вә алынән вәсаитләрин дөвләт бүдчәсинә кечирилмәси тә'мин едилмишдыр. Јухарыја көстөриләнләрлә жанашы бир сыра дикәр тәдбирләр дә һәјата кечирилмишидир. Республикамызда 1997/99-чу илләр үчүн орта мүддәтли ики итгисади програм мүәјјән едилмиш вә һазырда һәјата кечирилмәкдәдир. Өлкәмиздә итгисадијәтин дөвләтсизләшдирилмәси, өзәл секторун јарадылмасы вә инкишафы үчүн мувафиг төләб олунән һүгүги база да јарадылмишдыр. Шүбһәсиз ки, бүтүн бунар өзәлләшдирмә просесини сур'әтлә һәјата кечирилмәсини тә'мин едәчәкдир. Ејни заманда јени мүлкијәт формаларынын јарадылмасы үчүн өзәлләшдирмә истигамәтиндә хејли иш көрүлмәсинә дә бөјүк еһтијач вардыр. Белә ки, чәри ил өзәлләшдирмәдә стратеги мәрһәлә олан 1997-чи илин сонларында Республикамызын президенти Н.Б.Әлијевин ферманлары илә мәнһанхана вә куорот тәсәррүфатларынын, тикинти комплексларинин, маје газ истеһсалынын өзәлләшдирилмәсинә ичазә верилиб, 1998-чи илдә, кичик мүәссисәләринин өзәлләшдирилмәсинин баша чәтырылмасы нәзәрдә тутулмушдыр. Чәри ил чох мһүм орта вә ири мүәссисәләрин мүлкијәт формасынын дәјишдирилмәсиндә вә беләликлә дә өзәлләшмә програмынын стратеги планда һәјата кечирилмәсиндә мһүм ил олачәкдыр. Республика президентиин ферманы илә өзәлләшдирилән объектләрин алтында галан торпаглар барәсиндә әсәснамәдә тәсдиг едилбидир ки, бу сәһәдә мһүм ишләрин көрүлмәси тә'мин едиләчәкдир. Јери кәлмишкән гејд етмәк ләзимдыр ки, өзәлләшән объектләрин алтындагы торпаглар өлкә вәтәндашына сатылачәг, харичиләрә исә аңчәг ичәрәје вериләчәкдир. Өзәлләшдирмәк үчүн Дөвләт Әмлак Комитәсинин сәрәнчәмаына верилмиш мүәссисәләрин борчларынын галма олмасы мәсәләсинин һәлли дә төләб олунур.

Итгисадијәтин инкишафынын тә'мин едилмәси үчүн дөвләт бөлмәси тәдричән итхисар етмәк зәурәти јараныр. Өзәлләшдирмәнин апарылмасы даһили сағлам рәғабәтин јарадылмасына јөнәндилмәлидир. Одур ки, мүлкијәт мүнасибәтләрә

ринин дәјишилмәси вә базар итгисадијәтинин төләбләрнә ујғун там гурулмасы үчүн дүня тәчрүбәсини нәзәр алмагла республикада өзәлләшдирмә ишләрини сур'әтләндирмәје бөјүк еһтијач вардыр.

Јени мүлкијәт формаларынын јаранмасы илә жанашы аграр ислаһатларын һәјата кечирилмәсиндә мүсбәт дәјишликликләр баш вермәкдәдир. Азәрбајҗан Республикасынын президенти Н.Ә.Әлијев аграр ислаһатларын һәјата кечирилмәсини ујғула баша чәтырмаға һәср едилмиш (јанвар 1998-чи илдә) мушәвирәдә јекун нитгиндә демийшдир ки: «Биз бу күн ејни заманда онун шаһиди олуруг ки, өзәлләшдирмә, торпаг ислаһаты ардычыл сурәтдә һәјата кечирилир. Мән әминәм ки, 1998-чи илдә бунын даһа да јүксәк нәтичәләринин шаһиди олачәгыг».

Аграр ислаһатлары: һәјата кечирилмәси илә әләгәдар торпаг вә әмлак кәндлиләр арасында бөлүшдүрүлүшүдүр. Торпаг сәйбәләри дөвләт актлары илә тә'мин едилгилир. һазырда күтләви сурәтдә фермер (кәндли) көмәкчи вә шәхси тәсәррүфатлар јараныб фәалијәт кәстөрив, дөвләтдән мүәјјән итгисади јардым көрмәклә мадди-техники тәчһизат бахымындан әз да олса тә'мин едилмәкдәдир. Кәндли торпағын вә истеһсал етдији мәнсулун јијәси олмагла тәдричән сәйбәкәра чәвилир. Лакин республика кәндиндә бир сыра тәдбирләрин көрүлмәсинә еһтијач вардыр. Белә ки, аграр ислаһатларын апарылмасында бу просесин комплекслији вә системлији тә'мин едилмәли, јени јаранән тәсәррүфат формаларына сервис хидмәти көкүлү тәшкил едилмәлидир. Кәнд тәсәррүфаты мәнсуллары е'мал едән мүәссисәләр сур'әтлә өзәлләшдирилмәли вә сәһмдар чәмијәтләрә көрүлмәлидир. АСК-нин III сферасынын иши төләбләрә ујғун оптимал тәшкил едилмәлидир ки, өлкәнин әрзаға вә хамлала еһтијачы олан индики шәрәитдә иткјә јол верилмәсин. Мәнсулун истеһсалындан сатышынадәк бүтүн просесләр мүәссисәләрин бағладыглары мүгавиләјә әсәсән тәшкил едилмәлидир. Бир сыра, илк нәвбәдә стратеги әһмијәтли кәнд тәсәррүфаты мәнсулларына гјјмәт һәләлик дөвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәли, базарын јарадылмасы вә дөвләт әрзаг фондунун јарадылмасы тә'мин едилмәли, верки сјјәсәтинин апарылмасы истеһсалчынын мадди марағыни јүксәлтмәли, малијә-кредит мүнасибәтләри сәмәрәли гурулмалы, кредит алмаг кәндли үчүн әлвәришли олмалы, апарылән аграр ислаһатлар кәндин социал мәсәләләринин јубанмадан һәллини, әһалисинин исә социал мүдәфиәсини тә'мин етмәли, АСК-нин сфераларынын мадди техники базасынын тәдричән, лакин кечикмәдән мүасир төләб-

лөрө ујун формалашдырыб инкишаф етмөк үчүн республиканын игтисади вә илк нөвбәдә сәнајә потенциалындан сөмөрәли истифадә едилмәли, кәнд тәсәррүфатынын техника, аваданлыг, күбрә вә дикәр мәнбуслара тәләбаты биржалар васитәсилә тәһчиз едилмәли, истеһсал сәвиси бөлкөлөрдә ихтисаслашманы вә тәләби нәзәрә аларга тәшкил едилмәли, аграр бөлмәнин еһтијачына ујун кадрларынын һазырланмасы, сәһәнин елми тә минаты вә дикәр вачиб проблемләрин һәлли тә мин едилмәлидир. Јухарыда кәстәрилән проблемләрин вә тәдбирләрин мүвәфәғијәтли һәлли ағыр сәһәјә малијә јардымынын артырылмасына вә чоһ чәтинликләрдә әлдә едилән вәсаитләрин исә сөмөрәли истифадә олунамасынә зәрури едир.

Базар игтисадијатынә мүнәсибәтләринә кечид дәрвүндә игтисади ислаһатларын мүвәфәғијәти структур сijasәтинин вахтында вә сөмөрәли апарылмасындан хәјли асылыдыр. Лакин бу сәһәдә һәллини тәләб едән мәсләләр јығымынын бөјүклүјү тәрәғгинин ләнкидилмәси сәбәбинә чеврилимишдир. Республика игтисадијатынын базар мүнәсибәтләри тәләбләринә ујун гурулмасы илк нөвбәдә истеһсал сәһәләринин структурунун дәјишдирилмәси вә тәкмилләшдирилмәсинин кениш тәқрар истеһсал схәми үзрә тәшкил едилмәси вә фәалијәт кәстәрмәсинин тә мин олунамасыны өн планә кечир. Әһалинин вә халг тәсәррүфаты сәһәләринин мәнбуслара вә хаммала олан тәләбаты өдәнилмәлидир. Ејни заманда өлкәмизин дүнјә базарында реализә етмәк үчүн рәғәбәтә дәүмлә маллар истеһсал етмәсинә мадди шәраит јарадылмалыдыр. Структур сijasәти кечән илләрдә баш вермиш диспропорсияларын вә иткиләрин арадан галдырылмасына хидмәт етмәлидир. Игтисадијатын гурулушунда оптимал дәјишчиклик етмәк үчүн структур сijasәтинин стратегийәти үчүн мүнәсиб шәраит јарадылмалыдыр. Милли приоритетләрин һәјата кечирилмәси механизми ишләнилмәлидир. Бу истигамәтдә сәнајә сәһәсиндә снун гурулушунун тәкмилләшдирилмәси јени техника вә технолскијанын тәтбиғинә өсәсланмалыдыр.

Азәрбајҗан тәдричән өзүнүн мүасир технолокијасыны јаратмагә истигамәтиндә комплекс тәдбирләр ишләјиб һәјата кечирмәлидир. Өлкәмиздә инвестиция гојулушу тәдавулдә дәјил, өсәсән истеһсал сәһәләринә јөнәлдиләрәк артырылмалыдыр. Лакин мадди истеһсал сәһәсинә капитал гојуларкән илк нөвбәдә милли приоритет тәшкил едән истигамәтләрә үстүнлүк вермәк гурулуш сijasәтинин стратегијасыны тәшкил етмәлидир.

Игтисадијатда структур дәјишчикликләри едиләркән республиканын бөлкөләриндә игтисади инкишаф сәвијәсинин кәскин фәрғләнмәси вә онларын оптимал таразлашмасына зәрурәт дигәт мәркәзиндә тутулмалыдыр. Бөлкәләрдә мөвдуч олан еһтијат мәнбәләриндән гыса бир вахтда истифадә етмәк үчүн тәләб-тәклиф ганунана ујун илк нөвбәдә јејинти, јүнкүл вә дикәр мүвафиг сәнајә сәһәләрини, курорт-туризм еһтијатларынын дөвријәјә чәлб олунамасынын миғјасы хәјли кенишландирилмәлидир вә бунун үчүн инвестициянын бүтүн мәнбәләр вә каналларындан истифадә едилмәси тәләб олуноур. Структур дәјишчикликләри сijasәти мәрһәләләр үзрә апарылмалыдыр. Белә ки, илк нөвбәдә игтисадијатын реал секторунда вә идарәәтмә системиндә гурулуш маневари етмәк лазымдыр. Истеһсалын һәддиндән артығ ресурсларын сәрф олунамасындан азад едилмәси јолу илә ону малијә, материал вә өмәк ресурсларынын јени технолокија өсәсында социал-игтисади инкишафа јөнәлтмәк үчүн сәфәрбәр етмиш олары. Нөвбәти мәрһәлдә өз өсәһсалымызын фәал тәрәғтисини тә мин етмәклә дағылмыш игтисадијатын бәрпасыны там баша чатдыра билерик. Сонучу мәрһәләдә исә республика дүнјә базарына дахил оларга јени типли јүксәк мәнбуслар технолокијасыны мәннимсәмәклә јанашы мүасир дахилгә базар јаратмага наил олачағдыр. Бүтүн мәрһәләрдә гурулуш сijasәти һәјата кечириләркән саһибкарлыгын инкишафы тә мин едилмәлидир. Структур дәјишчикликләри апармаг вә јүксәк сөмәрә алмаг үчүн бир сәра проблемләрин һәллини бирликдә вә ејни заманда һәјата кечирмәк зәруридир. Илк нөвбәдә өлкәмизин игтисадијатынын гурулушунун дағылмасы, зәифләмәси вә онун инкишаф етмиш өлкәләрин хаммал истеһсалы тәмајулундә формалашмасына јол вермәмәјә хуссус дигәт јетирилмәлидир. Бу мүрәккәб ишдә инкишаф етмиш өлкәләрин тәчрүбәсиндән истифадә етмәк зәруридир.

Игтисадијат ислаһатлар апарыларкән һәлл едилмәсинә бөјүк еһтијач олан проблемләрдән бири дә өмәк еһтијатларынын кејфијәт бахымындан инкишаф етдирилмәсидир. Игтисади ислаһатлар апарылар бир заман кадр һазырлыгына да фундаментал јанашылмасы тәләб олуноур. Ихтисас үзрә тәһсил ишләрини һәјата кечирәркән илк нөвбәдә кадрларын програмлашдырылма, бөјүнәлхалг бизнәс, харичи дилләр вә компүтера, һесаблама техникасы, ријазийат сәһәсиндә маарифләндирилмәсинә хуссус дигәт верилмәси тәләб олуноур. Ејни заманда игтисадијатын зәифләмәсинә имкан вермәмәк үчүн республикадан дикәр өлкәләрә јүксәк ихтисаслы кадр ахынынын гаршысыны

алмаг үчүн онлара дахилдө нормал жашаыб ишлөмөжө шөраит жаратмагла жанашы комплекс тәдбирләр системинин ишлөнөб һазырланмасы төлөб олунур.

Игтисади ислаһатларын ән вачиб проблемләриндөн бири дө верки сijasәтинин сәмөрөли тәшкил едилиб һөјата кечирилмәсиндөн ибарәтдир. Белә ки, верки системинә јенидөн бахылмасы зәуридир. Верки системи саһибкарлыгыын инкишаф етдирилмәсинә вә өлкәнин игтисади төрөггисинә мараг жаратмалдыр. Верки сijasәти нәинки истеһсалчылар үчүн, ејни заманда инвесторлара да сәрмәјә гојмаға лазымы әсаслар жаратмалдыр. Бу күн мөвчуд верки системи еффеќтли олмамагла дөвләт тәшкилатлары төрәфиндән бюрократик әсасларла гурулмушдур.

Кредитларын верилмәсиндә мадди не мөтләр истеһсалы сферасынын мәнәфеи үстүн тутулараг дөвләт төрәфиндән тәнзимләнмәлидир. һазырда банк фаизләринин жүксөк олмасы үзүндән истеһсал сәһәләринә гојуларкын әлдә едилән мәнәфәтин аз олмасы нәтичәсиндә көстөрилән вәсаитин алынмасыны сәмөрсиз едир. Кредитләр төдавүл сәһәсинә ахыр вә орада истеһлак едилер. Төдавүл сәһәгиндә жүксөк банк фаизләринин едәнилмәси үчүн исе реаллашдырылан өмтәләрин гүјмәтләри сүн и олараг жүксәлдилер ки, бу да халгын јохсуллуғунун дәринләшмәсинә сәбәб олур.

Игтисади ислаһатлар заманы истеһсалын сабитләшмәсинә вә артымы үчүн сәмөрөли макроигтисади сijasәт апарыларкөн ашағыдаки көклү вәзифәләрин һөјата кечирилмәси лазым кәләчөкдир. Онлардән ән башлычасы пул вәсаитинин әсәсэн төдавүлә ахмасы нәтичәсиндә зәрәр чөкән истеһсал сферасынын мөвчудлуғуну вә инкишафын: тө мин етмәк, сонра исе һәр ики сфера арасында вә онларын дахилдә мәнәвәләри лөгв етмәклә истеһсал сферасы вә капиталын девраны арасында интегрәсийни бәрпа етмәк төлөб олунур.

Республикада малијә базары јардылмамашдыр. Малијә базарынын олмамасы нәинки мөвчуд сәһәләрин төрөггисини ләнкидир, ејни заманда јени сәһәләрин инкишафыны мөһдудлашдырдыр. Малијә базарынын јардылмасы өз нөвбәсиндә мөвчуд олан әмәк еһтијатларынын ишә чөлб едилмәсини дө тө мин етмиш оларды.

Һазырда банк системинин тәкмилләшдирилмәсинә бөјүк еһтијач вардыр. Демәк олар ки, банклар узунмүддәтли кредитләрин верилмәси илә дејил, әсәсэн гыса мүддәтли кредитләрин верилмәси илә мөшгулдур. Банклар арасында рәғәбәт апарылмыр. Гысамүддәтли кредитләрин алынмасы һесабына тез

бир заманда истеһсалын артырылмасы вә игтисадијәтын жүксәлдилмәси тө мин олуна билмәз. Республика банкларынын бөјүнәхалг мөвгеи олдуғча зәифдир. Банкларын өз мөвгеләрини мөһкәмләтмәси үчүн онларын арасында рәғәбәт ишләрини кенишләндирмәк зәуридир. Гүјмәтли кағызлар базары јардылмалдыр. һазырда јени игтисади мүнәсибәтләрә кечидимиз бир дөврдә игтисадијәтмызын төрөггиси үчүн бөјүк әһәмийәтә малик олан кичик вә орта мөүссәсаләрн малијәләшдирилмәсинә хүсуси фикир верилмәсинә еһтијач вардыр.

Малијә, пул вә кредит системләринин ән әсәс вәзифәси игтисадијәтын сабитләшдирилмәсини гурмаг вә инкишаф етдирмәк, халгын һөјат сәвијәсини жүксәлтмәк вә базар игтисадијәти мүнәсибәтләринә өвијәтсиз кечмәк үчүн нормал ишкүзар фәалијәти стимуллашдырмагга ибарәтдир. Көстөрилән сәһәдә игтисади сijasәт һөјата кечириләркән илк нөвбәдә истеһсал вәсәитләри, јаначаг-енергетика комплекси, нефт-кимјә, машынағайрма, нәглијат, аграр-сәнәјәт комплексинин бүтүн сфераларынын, халг истеһлаки малларынын сүр өтлә истеһсалы вә с. сәһәләрин төлөбләри нәзәрә алынмагла јанашы идәрәтмә системиндә дө көклү дөјишчикләр апарылмасы тө мин едилмәлидир.

53768
Өмәк һаггынын вә валујта курсунун тәнзимләнмәси сәһәсиндә мөүјән аддымлар атылмышдыр. Лакин кечид дөврүндә өмәк һаггынын, валујта курсунун даим идеал олараг тәнзимләнмәси иши исе мүтәмади характер дашымалдыр. Бу процес республика игтисадијәтынын тәнзимләнмәсинин әјрлмәсиз бир һиссасы кими гүјмәтләндирилмәлидир. Валујта сijasәтинин өзәјини манатын конвертләшдирилмәси тәшкил етмәлидир.

Игтисадијәтын төрөггиси төлөб едир ки, өлкәдә капитал базары сүр өтлә инкишаф едәрәк формалашсын вә вәсаитин перспектив сәһәләрә гојулмасы механизминә чеврилсин. Бу бахымдан инвесторларын вә саһибкарларын базар шөраитиндә инамларынын тө мин едилмәси үчүн мувағиф һүғуги нормаларын ишләнмәси дө бөјүк әһәмийәт кәсб едир.

Игтисадијәтын инкишафы төлөб-тәқлиф ганунунун даим нәзәрә алынмасыны вә тәнзимләнмәси зәури едир. Төлөбин шөртләри инкишаф етмиш өлкәләрин игтисади төрөггиси просесинин әјрлмәз һиссәсидир. Республикада даими төләбин конјуктурасы өјрәнәилмәлидир. Бунсуз сәһәләрин инкишаф етдирилмәси сәмөрөли ола билмәз. Төлөби дүзкүн мөүјәнләшдирмәк үчүн кениш информәсация системи јардылмалдыр. Истеһлак

чы мәнсулларында вә хидмәтнән нөвләри үзрә кениш: мө'луматла тә'мин едилмәлидир.

Лухарыда дөжиләнләр идхалын тәкмилләшдирилмәсинә вә өлкәдә харичи әмтәәләрин истәһсалына вә хидмәтләрнин тәшкилине шәрәит жаратмасы олачагдыр. Јүксәк тәләбкарлыг һәтичәсиндә инкишаф етмәкдә олан дахили әһтијачын едәнилмәси истәһсалчы вә һөкүмәт үчүн приоритет олмалыдыр. Лакин һазырда бу проблем харичи базарын һесабына һәлл едилер.

Хидмәтләр сәһәсиндә дө мөәјјән ишләр көрүлмәлидир. Республикада хидмәт иши гәбул олунушун стандартлара чатмалы, сонра исә бөјнәлхалг сәвијәдә инкишаф етдирилмәлидир. Буну харичи игтисади әләгәләрин инкишаф етдирилмәси, күрөрт вә туризм имканларынын кениш миғасда дөврүјјәдә бурарылмасы зәрури едир. Хидмәтләри бөјнәлхалг сәвијәдә тәшкил етмәк үчүн харичи мүштәриләри чөлб етмәклә онлара хидмәт сәвијәсини јүксәлтмәли, хидмәтчи кадрлар харичи дилләри билмәли, сервис фәалијәтинин јүксәк системләшдирилмәсини тә'мин етмәли, информәсија технологијасындан истифадәни јакшылашдырыб дәринләшдирмәли, бу сәһәдә капитал гөүлушуну артырмалы вә ихтисаслы көдр һазырлыгында көкүлү ишләр көрүлмәлидир. Бунун үчүн рәғәбәт ганунунун имканларынын кенишләндирилмәсиндән истифадә едилмәлидир.

Дүңја тәсәрруфат системинә гөүшмаг үчүн өлкәнин ихтисаслашмасы көкүлү сур'әтдә тәкмилләшдирилмәлидир. һазырда республикадан хаммал ихрач етмәклә эрзаг мәнсуллары, тәләб олунан машын-техники аваданлыгын ајры-ајры һиссәләрини идхал едирик ки, бу гејри-еквивалент характерә малик олмәглә игтисади тәнәззүлдән чыхмаг, сабитләшмәк, инкишаф етмәк үчүн ләзими сөмәрә вермир. Нәтичәдә дахили-техники вә интеллектуал потенсиалдан доғру истифадә едилмәдији һалда харичи өлкәләрин игтисади инкишафыны малијјәләшдирмиш олур.

Азәрбајжан игтисадијатынын "харичи өлкәләрлә интегра-сијасыны тә'мин етмәк үчүн ачыг игтисадијатын модели һазырланмалы, ачыг гапылар е'лан едилер, игтисади тәһлүкәсиз-лијимизи тә'мин етмәли, ихрачаты инкишаф етдирмәк үчүн онун гурулушуну вә базасыны мөһкәмләндирмәли, харичә әсасән хаммал дөјил, сон мәнсул чыхарылмалы, идхалын гурулушу көкүлү дөјишдирилмәли вә республикаја игтисадијатымызы инкишаф етдирмәк үчүн зәрури олан маллар кәтирилмәлидир. Көс-төрилән сәһәдә мүштәрәк мүәссиләрин јарадылмасына, ел-ми-техники әмәкдашлыгын арәалынын кенишләндирилмәсинә,

инвестија сијасәтинин даһа сөмәрәли апарылмасына вә дик-кәр мувафиг амирләрнин нормал чәрәјән етмәсинә хүсуси дигәт верилмәси вә тәрәғтијә имкан јарадылмасы даим өн планда дурмалыдыр. МДБ өлкәләри илә әләгәләримиз сөмәрәли гурул-малы вә бу процес узунмүддәтли характерә малик олмалыдыр.

Игтисадијатын там стабилләшдирилмәси вә инкишаф етдирилмәси үчүн инфраструктур тәсәрруфатынын республика-да гајдаја салынмасы тәләб олунур. Мөвчуд инфраструктур бир сыра мұһүм сәһәләрдә рәғәбәтнин јарадылмасы вә рәғәбәт сти-мулунын јүксәлдилмәсини ләнкидир. Бу бахымдан көмрүхан-ларын комплекс гурулмасы, аеропортларын, рабитә системинин вә малијјә-һесаблана ишләринин мүасир компүтер вә техника әсасында дүңја стандартларына ујғун сәвијәдә тәшкил едилмә-синә бөјүк әһтијач вардыр. Игтисади ислаһатлар апарыларкән Мүстәгил Дөвләтләр Бирлијиндә олдуғу кими республикамызда да мұһасибат учоту, статистика ишләри бөјнәлхалг системә уј-ғун тәшкил едилмәли вә бунун үчүн милли кадрларын һазыр-ланмасына хүсуси дигәт верилмәлидир.

Әһалинин социал мүдафиәси системинин көкүлү олараг јенидән гурулмасына бөјүк әһтијач вардыр. Сосиализм чөмијә-тиндә мөвчуд олан социал-тә'минат системи һазырда дағылмаг үзәрәдир. Лакин әһалинин јохсуллуғуну вә ишсизлијин гаршысы-ны алмаг, сағламлыгынын гөрүнмәсына ләзими сәвијәдә гајы көс-тәрәк мөгсәдилә көкүлү тәдбирләр системи ишлениб һазыр-ланмалыдыр. һәләлик јени системин олмамасы игтисади исла-һатларын кедишинә анчаг мәнфи тә'сир едир. Кечид дөврүнүн гысалдылмасы вә даһа сөмәрәли олмасы үчүн оптимал социал мүдафиә системинин јарадылмасы тәләб олунур. Бу ишдә әһа-линин минимум әһтијачы нәзәрә алынмагла өн јохсул тәбәғәнин тә'мин едилмәси өн плана кечирилмәлидир.

Јухарыда көс-тәрәлән тәдбирләрнин һөјата кечирилмәс и өлкәмизин игтисадијатынын оптимал стабилләшдирилмәсини, инкишаф етдирилмәсини, нормал базар игтисадијаты мұһаси-бәтләринә кечмәсини тә'мин етмәклә онун инкишаф етмиш өл-кәләр сәвијәсинә јүксәлдилмәсинә чидди тәкан верәрди.

галмыш өмөк өнтийатларынын сајы нөинки азалмамыш, өксине даһа да артмышдыр. Буна көрө дө 70-80-чы иллөрдө республикамызда өмөк өнтийатларынын там вө сөмөрөли мөшгуллуғунун тө мин едилмөси мөсөлөсинин һөлл олунмасынын сур'өтлөндирилмөси мүһүм социал-игтисади вө сијаси вөзифө кими гаршыја гојлумышдыр. Бу иллөрдө өмөк өнтийатларынын сөмөрөли истифаде олунмасы, халг төсөррүфаты саһөлөринин ихтисаслы иш гүввөси илө тө мин едилмөси, ихтисаслы фөһлө вө мүтөхөссис кадрларын һазырланмасы вө онларын ихтисасынын жүксөлдилмөси системлөринин төкиллөшдирилмөси, һабелө кадрларын сөчилиб јерлөшдирилмөси вө тәрбије едилмөсинин јакшылашдырылмасы һөјдөр Әлијевин рөһбөрлији алтында Азөрбәјчән дөвләти вө һөкүмөтинин һазырлајыб һөјата кечиртдији бүтүн төсөррүфатчылыг вө сијаси төдбирлөр ичөрисиндө мәркөзи јөр тутумлы вө хусуси өһөмијјөт кәсб едөн бир мөсөлө кими инди дө дигтөт мәркәзиндөдир. Мөвчүд өмөк өнтийатларынын сөмөрөли мөшгуллуғунун тө мин едилмөси кими, һәм мүһүм социал-игтисади вө һәм дө чох бөјүк сијаси өһөмијјәти олан бир проблемин мүвөфәғијјәтли һәллинин сур'өтлөндирилмөси республикамызда бүтүнлүкдө игтисадијјәтин сур'өтли инкишафыны вө онун саһө вө әрази гурулушунун дөјишдирилиб төкиллөшдирилмөсини төләб едирди. Бу мөгсөдлө 1971-1988-чи иллөрдө республиканын халг төсөррүфатына о дөвр үчүн чох бөјүк мөблөг һөсаб едилөн 42,2 милјард манатдан чох вөсәти гојлумыш, 37,4 милјард манатлыг әсәс фондлар, муәсир вө жүксөк техники сөвијјөли әсәс фондлар вө аваданлыгларла төһниз олунмуш 249 ири сәнәје мүәссәсәси тикилиб ишө салыныб, республикамызда үчүн јени олан муәсир електрө вө радио сәнәјәси саһөлөри јарәдылмыш, сәнәје истөһсалынын структуру кимја, нефт кимјасы, электроника, машынағәјрә вө чһназағәјрә саһөлөринин, көнд төсөррүфатынын структуру исә пәмбычылыг вө үзүмчүлүк кими жүксөк өмөк тутумлу саһөләрин инкишафы һөсабына хөјли дөјишдирилмиш, һабелө жүксөк ихтисаслы мүтөхөссисләр вө фөһлә кадрлары һазырланмасына дигәт артырылмышдыр. Бүтүн бунларын нәтичөсиндө республиканын халг төсөррүфатында мөшгул олан фөһлө, гуллуғчу вө колхозчуларын орта иллик сајы 1970-1989-чу иллөрдө көчмиш ССРИ-дөки 19,3% өвөзинө 65,5% вө ја 3,4 дөфө чох артарәг 1543 мин нәфәрдөн 2555 мин нөфөрө, онларын орта иллик артым сајы исә 1960-1970-чи иллөрдөки 32,6 мин нәфәрдөн 1970-1989-чу иллөрдө 53,3 мин нөфәрө чәт-мыш өр ја 1,6 дөфө артмышдыр. Анчәг бунунла јанашы 50-чи илләрин икинчи јарысы вө 60-чы илләрин биринчи јарысында

республикамызда јаранмыш өлвөришли демографик вөзижәтлө әләгәдәр оларәг 1970-1989-чу иллөрдө бурада халг төсөррүфатында мөшгул оланларын орта иллик артым сајынын өмөк өнтийатларынын артым сајындан керилији 3 дөфә артмышдыр. Буна көрө дө һәмин дөвөрдө көстөрилмиш бүтүн сә'јләрә бахмә-јарәг, республикада мөшгуллуғ проблемини ләзыми сөвијјәдө һөлл өтмөк мүмкүн олмамыш вө инди базар мүнасибәтлөрине кечидлө әләгәдәр оларәг һәмин проблемин һөлли даһа да кәскинләшмишидир. Бу саһәдө вөзижәтин дүзөлдилмөси дөвлөт сөвијјәсиндә сөмөрөли демографик, фәәл өмөк базары вө мөшгуллуғ сијасәти төдбирлөри ишлөниб һазырланмасы вө һөјата кечирилмөси төләб едир. Демографија сијасәти демографик просөсләрө тө сир едән өн башлыча амилләр нәзәрә апарәг чөмијјәт үзвлөри үчүн елө шөрайт јарәтмәг мөгсөди дашымалы-дыр ки, бүтүнлүкдө чөмијјәтин вө онун һәр бир үзвүнүн мәнә-фөине үғун оларәг өһәли артымыны тө мин өтсин, республикамызын мүхтөлиф өразиләриндө, шөһәр вө кәнд јәрләриндө кәчкчлөрин аилө гурмасы ишинин асанлашмасына, гадынларын доғум, мөшгуллуғ вө һөјәт сөвијјәсинин жүксөлдилмөсинә өсәслы тө сир кәстөрсин, өһәлин, хусусилө ушаглар вө өмөк габилиј-јәтли јәшда олан өһәли арасында өлүм сөвијјәсинин өһөмијјәтли дәрәчөдө азалдылмасына вө өлкөнин бүтүн өразиләриндө өһә-линин оптимал артымына имкән вөрсин. Мөшгуллуғ саһөсиндө дөвлөт сијасәти исә илк нөвбәдө өмөк базарында вөтән-дашларын социал мүдәфигәсинин тө мин едилмөсинә јөнөлдилмиш сәрбөстләшдирилмиш ишчиләрин пөшө һазырлығы-нын, узун мүддәтли (хроники) ишсизлијин гаршысынын алынмә-си, дөвлөт мөшгуллуғ јидмәтинин сөмөрөлилијинин жүксөлдил-мөси, јени иш јерлөринин харадылмасы, сөмөрөли инвестисија сијасәти јеридилмөси, ичтимаи өмөјин төшкилинин көһнө фөр-маларынын јенилөри илө өвөз едилмөси, ишчиләрин күтлөви сурөтдө сәрбөстләшдирилмөсинин гаршысынын алынмасына имкән вөрөн сөмөрөли вө ишлөк мөхәминин һазырланмасы, мөшгуллуға даир мүхтөлиф мөгсөдли комплекс програмларын ишлөнөб һазырланмасы вө һөјата кечирилмөси вө саир јоллар-ла апарылмалыдыр.

«АЗНЕФТКИМЈАМАШ» ДӨВЛӨТ ШИРКӘТИНИН МҮАСИР ВӨЗИЈӘТИ ВӘ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Стационар типли игтисадијатда нефтгазчыхарма гуяуларына хидмәт, нефтгазчыхарма аваданлыглары истеһсалы, һәмчинин онларын тә мири, бәрпасы вә профилактикасы илә бағлы јеринә јетирилән ишләрин 65%-нә јахыны республикамызын паына дүшүр.

Дунја Банкынын тәдигатларына кәрә һәмин дөврдә Азәрбајҗан нефтмашынгајырма сәнәјисе Америка Бирләшмиш Штатларындан сонра нефтмашынгајырма мәнсулларынын истеһсалы үзрә топланмыш истеһсал вә интеллектуал потенсиала кәрә дунјада икинчи јери тутур. «Азнефтомаш»да бирләшмиш республиканын нефтмашынгајырма мүәссисәләри келнә ССРИ-дә истеһсал олунан нефт вә газчыхарма аваданлыгларынын 70%-ни, нефт-мә дән газма аваданлыгларынын 40%-дән чохуну верирди.

1989-чу илдә «Азнефтомаш» ЕИБ-дә истеһсал олунан мәнсулун үмуми дөјәри планда нәзәрдә Атулган 542549 мин рубл әвәзинә 542557 мин рубл., 1988-чи илпә мугәјисәдә әмтәәлик мәнсулун артым темпи 102% олмушдур. һәмин дөврдә сәһәдә чалышан сәнәје истеһсал һеј әтинин үмуми сәјы 16830 нәфәр тәшкил етмишди ки, бу да республика машынгајырма комплексиндәки ишчиләрин үмуми сәјынын 22,8%-ни тәшкил едирди.

«Азнефтомаш» ЕИБ-дә истеһсал олунан бир чох мәнсуллар үзрә вәһид истеһсалчы олмагла јанашы, онун 85-дән чох адда мәнсулу дунјанын 38 өлкәсинә ихрач едилирди. Умумијәтлә, ЕИБ-нин истеһсал етдији мәнсулун 75%-и республикадан кәнара кәндәрилирди.

Һазырда республиканын нефт-газ машынгајырмасы әсасән харичи амилләрин тә сири нәтичәсиндә 1988-93-чү илләрдә өлкә игтисадијатында јаранан гејри-әлвершли игтисади мүнһитин бир баша нәтичәсән олан чидди проблемләрлә гаршылашыр. Бу проблемләр әсасән стационар типли игтисадијатын кечид игтисадијаты илә әвәз олунмасы нәтичәсиндә баш вәрән дөјишкликләрлә әлағадардыр.

Бир сыра бу типли проблемләрин мөвчудлуғу игтисади ислаһатын биринчи дәрәчәли стратеги мәсәләләрини һәлл етмәјә имкан вермир. Бунун нәтичәсиндә сәһәдә нәинки базар иг-

тисадијатына тәби икечид просесинин нормал кедиши позулмуш, һәтта индики шәрәйтдә мүәссисә рәһбәрлијинин характерини мөјјән едән гјимәтләндирмә кестәричиләри системинин өзү деформасијая уграмышдыр.

Гејд олунанлары тәкчә нефтгазмашынгајырмасына аид етмәк олмаз. Белә ки, сәнәје истеһсалы илә ајры-ајры сәһәләрин, о чүмлөдән машынгајырманын һазыркы вөзијәтинин мугәјисәси уғун оларга ашағыдакы кимидир: 1990-чы илпә мугәјисәдә 1996-чы илдә сәнәје истеһсалынын сәвијәси 28%, машынгајырмада истеһсалын сәвијәси 10%, металлуркијада 1%, гара металлуркијада 0,5% вә с.

Нефт машынгајырмасы сәһәсиндә истеһсал күчүндән истифадә сәвијәси орта һесабла 6-9% тәшкил едир ки, онун да чох һиссәси халг истеһсал малларынын паына дүшүр.

1996-чы илдә Сәттархан адына машынгајырма заводунда истеһсал күчләриндән истифадә сәвијәси 10-12%, БНМИЗ-да 18%, Сураханы машынгајырма заводунда тәгрибән 20%, Балаханы машынгајырма заводунда 50%, Сабунчу елми-техники мүәссисәсиндә 22-25% олмушдур. БПЗ, БНГМ, Бақы тикинти конструкцијалар заводу демәк олар ки, ишләмир.

Әсас мәнсул нөвләринин истеһсалы 1990-чы илпә нисбәтән кәскин азалмышдыр. Белә ки, өкәр 5200 әдәд манчанаг дзәкаһы истеһсал едилмишдир, 1996-чы илдә онун сәјы 70-ә енмишдир, јә ни 1990-чы ил сәвијәсинин 1,3%-и гәдәр мәнсул истеһсал олунмушдур. Ејни мејл дикәр әсас мәнсул нөвләринин истеһсалында да мұшәјјәт едилди. Мәсәлән, дәринлик насосу истеһсалы 1990-чы илдә 527000 әдәд, 1996-чы илдә исә 0, фәвварә арматуру уғун оларга 6600 әдәд вә 500 әдәд (7,5%), 53 м борулу газма буруглары 116 әдәд вә 0, гуяулары тәдиг едән агрегатлар 885 вә 17 (1,9%) гуяуларын тә мири вә мәннимсәнигләси үчүн агрегатлар вә галдырчылар 485 әдәд вә 38 әдәд (7,8%) олмушдур.

Јахын кечмишдә «Азенфжимјамаш» ширкәтиндә истеһсал олунан бир чох мәнсул нөвләри (85 адда) ССРИ республикаларындан әләвә дунјанын 38 өлкәсинә ихрач едилирди. Әкәр 1991-чи илдә машын вә аваданлыгларын ихрач вә идхалы арасында фәрг - 915,5 мин рубл. (9767,4-10682,9 мин рубл. = - 915,5 мин рубл.) идисә, 1996-чы илдә -5251,0 мин АБШ доллары (6982,7-12233,7 = -5251 мин долл.) тәшкил етмишдир. Нефт машынгајырма аваданлыгларынын ихрачынын 91%-и МДБ өлкәләринин паына, МДБ-јә ихрачын 95,9% исә Русиянын паына дү-

шур, Узгар хариче (мәс., Вјетнам, Полша, Југославија) есасен еһтијат һиссәләри кәндәрәлир.

Бүтүн бунларла јанашы сон илләрдә (1996-1997-чи илләрдә) бир сыра әмәк мәнсул нөвләри үзрә истеһсал һечми базарын тәләбләринә ујунлашмыш, сабитләшмәјә вә инкишафа доғру мејл етмишдир. Мәсәлән, 1995-чи илдә манчанага дәзкахлары истеһсалы 60 әдәд идисе, 1996-чы илдә 70 әдәд олмушдур. Бу рәгәм 1997-чи илдә дә сабит галмышдыр. Ујун олараг гуууларын тә мири вә мәнимсәнилмәси үчүн агрегатлар вә галдырычылар истеһсалы 37, 38 вә 60 әдәд тәшкил етмишдир.

Сәттәрхан адына машынгајырма заводунда Азәрбајчанда илк дөфә газма гурғулары, «Азинмаш»ла бирликдә аккумулятор истеһсалы ишләниб һазырланмыш, 7000 атм.фәвваре гурғусу ләјиһәләндирилмишдир. Сабунчу өлми-техники мүәссисәсиндә төкмә сеһи јарадылмышдыр.

Умумијәтлә, ширкәтә дахил олан мүәссисәләрдә 1997-чи илдә 12 адда јени мәнсул ләјиһәси һазырланмыш вә сынагдан чыхарылмышдыр.

1997-чи илдә «Азнефтикимјамаш» ширкәти мүәссисәләри харичи мүәссисәләрлә 104,5 млрд.манатлыг мүғавиләләр бағланмыш, биркә мүәссисәләр јарадылмышдыр. Бақы Нефтьгазмә дән аваданлыглары заводу илә Минск трактор заводу «Азәрбел» биркә мүәссисәси (низамнамә фонду (НФ) - 527700 мин ман.), «Бақы фәһләси» машангајырма заводу Түркияјенин «Һәбибоғлу» ширкәти илә, «Турбогаз» мүштәрәк мүәссисәси (НФ-2571750 мин ман.), Кешлә машынгајырма заводу вә «Азинмаш» «Хәттлунд» Компани (Исвечрә) илә «Бақы-ЛИД» мүштәрәк мүәссисәсини (5322 мин ман.) јаратмышлар.

Бақы Поладтөкмә заводу харичи фирмаларла дәјәри 21 млн АБШ доллары олан мүғавилә бағламышдыр. Мүғавиләјә есасән мүәссисә 2002-чи илә гәдәр јени күчләри там мәнимсәјәчәкдир.

«Азнефтикимјамаш» ширкәтиндә әлдә олунан инкишаф мејлләрини даһа да күчләндирмәк үчүн узунмүддәтли инкишаф стратегијасы һазырланмалы, стратеги тәсәррүфатчылыг зоналары сечилмәли, стратеги чевиклик фәндләри өјрәнәрилмәлидир.

Сәһәни республика итгисадијатында тутдуғу өн'әнәви ролуну өзүнә гајтармаг үчүн тә'хирә салынмадан потенциал алычыларын јерләшдији әразиләрдә тә'мир вә бәрпа хидмәтләри јарадылмалы, мәнсулларын стандартлары АНИ стандартларына ујунлашдырылмалы, мәнсулларын дизајны јахшылашдырылмалыдыр.

Азәрбајчан итгисадијатынын инкишафында металлур­кија, нефть-машынгајырма саһәләри вә јаначаг-енержи комплекси арасында бир-бирини тамамлајан истеһсал зәнчиринин мөһкәмләндирилмәси бөјүк рол ойнајыр, истеһсал күчләринин оптимал жүк­ләнмәсинә, ишсизлијин арадан галдырылмасына, харичи нефть-машынгајырма мәнсулларынын идхалындан имтина едил­мәсинә вә бунун сәјесиндә күлли мигдарда валујутаја гәнаәт ет­мәјә имкан верәр.

И.е.ә., Ә.Х.Нурјев
Аз.ЕА Итгисадијат Институту

АЗӘРБАЈЧАН СӘНАЈЕСИНИН ӘРАЗИ ГУРУЛУШУНУН ТӨКМИЛӘШМӘСИ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Азәрбајчан итгисадијатында узун мүддәт давам етмиш дәрин тәнәззул 1995-1997-чы илләрдән сә'нләјараг итгисади вә сәнајә инкишафы өкс етдирән үмуми кәстәрәчкчләр үзрә сабит­ләшмә вә дирчәлиш мејли илә әвәз олунмушдур. Сәнајә истеһ­салы һечмининин ашағы дүшмәси дајанмыш, кимја, нефть-кимја, шүшә, сахсы габлар истеһсалында артым олмушдур. Кәнд тә­сәррүфаты истеһсалында мүртәғги мејилләр баш верир. Умуми мәнсул истеһсалынын ашағы дүшмәси һәлә 1995-чи илдән дајанмаға башламыш, 1996-1997-чи илләрдә нәзәрә чарпацаг артым олмушдур. Кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын хүсуси чә­киси артыр.

Бу мүсбәт мејилләрә гижмәт верәркән нәзәрә алмаг ла­зымдыр ки, Азәрбајчан итгисадијатында тәнәззул дәрин, узун­мүддәтли вә һәртәрәфлидир. Бу бахымдан мүшаһидә олунан мүсбәт мејилләр башлангыч кими гижмәтләндирилә биләр.

Итгисадијатын тамамили сабитләшмәси вә инкишафы, базар мунасибәтләринин сәмәрәли формалашмасы үчүн һәлә чох проблемләри һәлл етмәк лазым кәләчәк.

Бунларындан вачибәриндән бири сәнајенин әрази гу­рулушунун төкмилләшмәсидир.

Бу тәләб бир чох сәбәбләрдән ирәли кәлир.

Әввәлә: сәнајенин әрази гурулушунун сәмәрәли форма­лашмасы истигамәтіндә Совет һакимийәти илләриндә бир сыра наилијәтләр газанылмыш олса да республика дахили итгисади рајонларын сәнајесинин инкишафы сәвијесиндә онларын ис-

теһсал потенциалына ујун кәлмәјән әсаслы фәргләр јенә галырды. 1988-чи илдә Азәрбајҗанда истеһсал олунан сәнәјә мәнсулунын 59,7%-и, мәнфәәтин 70%-дән чоху, әсас истеһсал фондларынын 64%-и, әһалинин 28,9 %-и Азәрбајҗан әразисинин чәми 6,9%-ни тәшкил едән Бақы-Сумгајыт итгисади рајонунун пајына дүшүрдү. Сон илләр республика итгисадијатында баш вермиш дәрин тәнәззул Кәнчә-Ғазах, Ләнкәрән-Астара, Дағлыг Ширван, Нахчыван МР вә Ғарабаг итгисади рајонларынын сәнәјесинә даһа күчлү мәнфи тә сир етмишдир. Нәтичәдә Бақы-Сумгајыт итгисади рајонунда сәнәјенин биртәрәфли тә мәркүзләшмәси мейли даһа да күчләнмишдир. Бу рајонун сәнәјә мәнсулу истеһсалында хусуси чәкиси 1995-чи илдә 68,3%-ә чатмышдыр. Базар структуралы тәсәррүфат формалары Бақы-Сумгајыт итгисади рајонунун сәнәјесиндә даһа сүр'әтлә инкишаф едир. Республика сәнәјесиндә олан шәрикли мүәссисәләрин 93%-и, кичик мүәссисәләрин 73%-дән чоху бу рајонун пајына дүшүр. Ғуба-Хачмаз, Дағлыг Ширван, Шаки-Зағатала, Кәнчә-Ғазах рајонларынын вә Нахчыван МР-нын бирликдә пајына кичик мүәссисәләрин 10,3%-и, мүштәрәк мүәссисәләрин 1,4%-и дүшүр.

Икинчи: Бүтөвлүкдә итгисадијәтә нисбәтән сәнәједә сабитләшмә вә чанланма ләнк кедир. 1996-чы илдә истеһсал һәминин ашағы дүшмәси зәифләмиш, 1997-чи илдә мүйәјән дәрәчәдә артын олмушдур. Сәнәјенин дағ-мә дән, металлуркија, гуруда нефт-газ һасилаты, машынағјырманын бир чох саһәләри, памбыг маһлычы, хам ипәк, јуулмуш јун, декоратив ипәк истеһсалы кими ваҗиб, әсасән стратеги әһмијәт кәсб едән саһәләриндә истеһсалын һәчми ја азалмағда давам едир, ја да сабитләшмә чох ләнк кедир. Јахын илләрдә бүтөвлүкдә сәнәјенин сабитләшмәси вә чанланмасына нә дәрәчәдә наил олунмасы бу сәнәјә саһәләринин сабитләшмәси вә әрази гурулушунун тәкмилләшмәсиндән чох асылы олачағдыр.

Үчүнчү: Азәрбајҗанын итгисадијаты бир чох онилликләр дөврүндә Иттифаг әмәк бөлкүсүнүн тәләбләри әсасында инкишаф етмиш вә башга республикаларын тәләбатыны өдәмишдир. Азәрбајҗанын даһили тәләбатынын өдәнилмәсинә хидмәт едән сәнәјә вә көнд тәсәррүфаты саһәләринин истеһсал потенциалы мөвчуд имканлардан вә әһалинин мүвафиғ мәнсуллара олан тәләбатындан хејли ашағдыр. Бу себабдән дә әһалинин даһили мәнбәләр һесабына истеһлак малларына олан тәләбатынын өдәнилмәсиндә четинликләр јаранмышдыр. Республиканын харичи өлкәләриндә әрзағ асылығы давам едир.

Дөрдүнчү: Азәрбајҗан итгисадијатында онун милли итгисади тәһлүкәсизлијәна хәләл кәтирән еколожи мүлитин корланмасы, әһалинин реал кәлиринин вә һәјәт сәвијәсинин ашағы олмасы, ишсизлик проблеминин кәскинчилији, харичи өлкәләрдән әрзағ асылылығынын күчләнмәси, ихтисаслы кадр потенциалынын итирилмәкдә давам етмәси, ихрач потенциалынын азалмасы кими мәнфи мејилләрин арадан галдырылмасы сәнәјенин әрази гурулушунун дүзкүн тәкмилләшдирилмәсиндән чох асылы олачағдыр.

Азәрбајҗан сәнәјесинин әрази гурулушу елә истигамәтдә тәкмилләшдирилмәлидир ки, бир тәрәфдән республиканын мүхтәлиф тәбии еһтијатларынын, иглим шәраити, истеһсал потенциалы вә малијә имканларындан сәмәрәли истифадә етмәклә истеһсал инкишаф етдирилсин вә јерли мәнсуллар һесабына әһалинин тәләбатынын өдәнилмәси сәвијәси јүксәлсин, республиканын харичи өлкәләрдән әрзағ асылылығы-минимум сәвијәдәкә азалсын. Дикәр тәрәфдән Азәрбајҗан бејнәлхалг әмәкдашлығын мүасир формаларына кениш миғјасда вә сәмәрәли гошулсун. Харичи базара чыхыш имканлары кенишләнсин, әмтәә ихрачы јени сәмәрәли истигамәтдә формалашсын, истеһсал олунан сәнәјә мәнсулларынын рәгабәт габилитјәти јүксәлсин вә республиканын итгисади тәһлүкәсизлији тә мин едилсин. Бу стратеги мәсәләләрин һәлли истеһсалын әрази тәшкили илә әлағәдәр ашағыдакы итгисади, тәшкилати вә инзибати характерли тәдбирләрин һәјәтә кеңирләмәсилә мүмкүндүр:

- Сәнәјенин әсасән јерли хаммала әсасланмасы сijasәти јеридилмәли вә онун апарычы саһәләринин харичи дәвләтләрдән хаммал асылылығы минимум сәвијәдәкә азалдылмалы;
- республиканын итгисади рајонларында тәсәррүфатчылығын мүхтәлиф формаларыны инкишафыны сәмәрәли әлағәләндирилмәли, хусуси бөлмәнин инкишафы имканларындан вә биркә мүәссисәләр тәшкилиндә харичи инвестисиядан кениш миғјасда истифадә олунмасы;
- сәнәјенин саһә гурулушунун тәкмилләшмәси онун әрази гурулушунун тәкмилләшмәси васитәси кими диғат мәркәзиндә дурмалыдыр. Апарычы сәнәјә саһәләри илә бәрәбәр бүтүн итгисади рајонларда инкишафына бәјүк имканлар олан јүнкүл, јейинти, машынағјырма вә метал е'малы, тикинти материаллары истеһсалы кими саһәләрин тәнәззулдән чыхмасы вә инкишафына хусуси диғат верилмәли;

- Азербайджанда азад игтисади зоналарын јаранмасы иле әлагәдәр нәзәри-методолоји вә практики характерли мәселәләрин ишләниб һазырланмасы;

- белә зоналарын республиканын һансы белкәсиндә вә кимин вәситәсилә дәвләт тәшәббүсү вә програмы әсасында, јохса саһибкарларын тәшәббүсү вә дәвләт гәјүмлугу иле јаранмасынын мүмкүнлүјүнүн һәлл олунмасы;

- дәвләт рекионал идарәетмә вә тәнзимләмә системинин тәкмилләшдирилмәси.

Бу просесин маһијәти бүтөвлүкдә игтисадијатын дәвләт тәрәфиндән идарә олунмасындан, дәвләт мүлkiјәтиндә олан тәсәрруфатларын идарә едилмәсинә вә базар структурлу тәсәрруфатчылыг формаларынын дәвләт тәнзимләнмәсинә кечиддән ибарәт ола биләр. Дәвләт өз мүлkiјәтинин горунуб сахланмасы вә артырылмасы шәртилә өз мүссисәләрилә базар мүнәсибәтләри әсасында мугавилә бағламалы, перспективли районларда базар структурлу сәһәләрин инкишафына күзәштли верки, капитал гәјүлушу сижәстү јеритмәли, рекионларын вә сәһәләрин инкишафы үчүн мөгсәдди програмларын ишләниб һазырланмасыны тәшкил етмәлидир.

Д.ә.н. С.Г.Ахвердова

Институт Экономики АН Азербайджана

МЕСТО АЗЕРБАЙДЖАНА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

Традиционной и наиболее развитой формой международных экономических отношений является внешняя торговля. На долю торговли приходится около 80% всего объема международных экономических отношений. Для любой страны роль внешней торговли трудно переоценить.

Перед дилеммой выбора внешнеторговой национальной политики рано или поздно стоят все государства. С приобретением Азербайджаном государственного суверенитета перед ним одной из первостепенных задач стоит завоевание экономической независимости, вхождение в систему мирового хозяйства на основе рыночных отношений. Одним из определяющих факторов социально-экономического

развития для Азербайджана приобретает правильный выбор во внешнеэкономической политике, важнейшим элементом которой является внешняя торговля.

По оценке экспертов Международного Валютного Фонда («Азербайджан». Экономический обзор МВФ, 1994, № 9, с.30-31), в конце обычно наблюдалось положительное сальдо, составляющее в среднем около 16% ВВП в год, а в торговле с остальными странами мира - дефицит в размере 7% ВВП. Экспорт в бывшие союзные республики прежде всего нефтепродуктов, нефтяного оборудования, текстиля и волокна и продукции виноделия составлял в среднем 95% общего объема экспорта, а импорт из них, главным образом, сырой нефти, промышленного сырья и материалов, а также продукции пищевой промышленности, составлял в среднем 75% общего объема импорта. В остальные страны мира экспортировалась в основном продукция нефтеперерабатывающей промышленности, хлопок и хлопчатобумажные ткани, а импорт из этих стран состоял главным образом из продуктов питания и потребительских товаров.

В настоящее время Азербайджанская Республика поддерживает внешнеторговые отношения с 76 странами мира, из которых 10 является странами СНГ. Географические направления товарооборота Азербайджана представляют следующую картину: страны Азии - 45,6%; СНГ - 32,5%; Европы - 19,3%; Австралии и Океании - 1,5% и Америки - 1,1%. Наибольший удельный вес в двустороннем товарообороте занимают Иран, Турция и СНГ. Двусторонние торговые операции Азербайджан осуществляет по 20 товарным группам, охватывающим сотни наименований различных товаров, зачастую ввозя и вывозя предметы одних и тех же групп. При этом обращает на себя внимание тенденция увеличения экспорта группы минеральных продуктов, главным образом, энергоносителей (бензин, керосин, дизельное топливо, машинные масла, нефтяной кокс и др.). Так, в общем объеме экспорта их доля с 33,2% в 1994 г. увеличилась до 66,7% - в 1996 году.

По данным за 1997 год внешнеторговый оборот Азербайджана составил 1млрд.575 млн.653 тыс.долларов США, в том числе импорт 794 млн.343 тыс., а экспорт - 781

млн.310 тыс.долларов. По сравнению с 1996 годом, в 1997 году импорт сократился на 17,3%, а экспорт увеличился на 23,8%. В 1997 г. импорт из стран дальнего зарубежья сократился по сравнению с 1996 г. на 28,6% и составил 443 млн.458 тыс долл. Экспорт соответственно увеличился на 18,1% и составил 403 млн.15 тыс.долл. Со странами дальнего зарубежья Азербайджан в 1997 г. имел отрицательное сальдо, составлявшее 40 млн.442 тыс.долл.

Значительное место в общем объеме внешнеторгового оборота занимают страны СНГ (32,5%). В 1997 г. импорт из стран СНГ увеличился по отношению к 1996 г. на 3,3% оставив 350 млн.885 тыс.долл. Экспорт в страны СНГ увеличился на 30,4%, составив 378 млн.293 тыс.долл. Со странами СНГ Азербайджан имел положительное сальдо в размере 27,4 млн.долл. По сравнению же с 1995 годом внешнеторговый оборот с СНГ в 1997 г. В целом увеличился на 61,1%, в т.ч. импорт - на 65,0%, а экспорт - на 57,5%.

Расчеты показывают, что во внешнеторговом обороте Азербайджана со странами СНГ на первом месте идет Российская Федерация: по импорту - 38,7%, по экспорту - 45,5% (1996 г.). Крупной статьёй экспорта в Россию является минимальная группа товаров (33,5%), особенно бензин, керосин всех видов, дизельное топливо, масла и смазки, нефтяной кокс, нефтяной битум и т.д. В целом за последние 3 года экспорт этой группы товаров увеличился почти в 20 раз, при этом энергоносителей - в 27 раз. Следующей крупной статьёй в структуре экспорта в Россию является продукция машиностроительного комплекса, хотя за последние 3 года он сократился с 42,2% в 1994 г. до 23,1% в 1996 году, т.е. в абсолютном выражении более чем в 4 раза. Среди этой группы товаров наибольшее место занимают бытовые кондиционеры, вывоз которых за этот период увеличился более чем в 6 раз. Важной статьёй экспорта являются электродвигатели всех видов, а также нефтепромыслового оборудования, хотя за последние годы (1994-1996 гг.) их экспорт значительно снизился, чем, по-видимому, и объясняется общая тенденция к снижению объема экспорта этой важной группы товаров.

Подводя итог, следует сказать, что несмотря на увеличение объемов внешней торговли Азербайджана в смысле динамики, территориальных сдвигов, сложившаяся товарная структура импорта и экспорта требует дальнейшего совершенствования, нося однобокий характер ввоза и вывоза. Основную долю в экспорте занимают операции с сырьевыми продуктами с постепенным вытеснением продукции высокотехнических наукоемких отраслей, тогда как республика обладает высоким научно-техническим, кадровым и производственным потенциалом. Основные импортные операции направлены на поставки продовольственной группы товаров, при значительном сокращении ввоза комплектующих изделий, что в условиях нарушения кооперированных связей с бывшими союзными республиками является одной из причин спада промышленного производства.

Внешнеторговые операции Азербайджана на современном этапе остаются под централизованным контролем государства. Все экспортные контракты проходят соответствующие регистрации хотя лицензий на экспорт нестратегических товаров не требуется.

Во исполнение указа Президента Г.Алиева «Об регулировании внешней торговли» от 17 декабря 1996 г. утверждён новый список импортируемых в республику товаров, имеющих важное значение для внутреннего рынка, на цены которых введены ограничения. С 124 наименований, ранее фигурировавших, список сократился до 59 наименований. Причем показывается только минимальная ценовая граница, верхняя отсутствует. Это - один из шагов по регулированию импорта в страну тарифными и нетарифными методами, направленными на защиту внутреннего рынка.

В условиях перехода к рыночным отношениям главной целью осуществления международных отношений должно быть способствование социально-экономическому развитию республики, ее интеграции в мировую экономику.

Применительно к внешнеторговой деятельности цели международных экономических отношений можно было бы классифицировать следующим образом: Экспорт должен обеспечивать; повышение технико-экономического уровня качества выпускаемой отечественной продукции и

всего производства с учетом конкуренции на мировом рынке; увеличение валютных ресурсов государства; ускорение развития отдельных регионов страны и более высокого технического оснащения отечественных предприятий с иностранными инвестициями. *Импорт* должен способствовать: Обеспечению сбалансированного состояния производства и потребления товаров в стране; повышению качества модернизации, реконструкции и расширению производственных мощностей промышленных предприятий страны; расширению ассортимента товаров на потребительском рынке; экономии природных ресурсов и охране окружающей среды.

Осуществление этих целей должно способствовать повышению эффективности всей внешнеэкономической деятельности и ускорению интеграции Азербайджана в мировое хозяйство.

*Д.э.н. И.В.Алибеков
Бакинский Университет Бизнеса*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В ТУРЦИИ

Встав на путь форсирования развития национально-капитализма, Турецкая Республика уже на заре своего становления предприняла первую попытку создать либеральную, как ныне принято называть, рыночную экономику. Первоначально перспективы ускоренной капиталистической и трансформации турецкого общества всецело связывались с деятельностью местного частного капитала, который объявлялся главным субъектом экономического развития. На вооружение была взята «классическая», западная модель капиталистического развития, основывающаяся на свободе торговли и предпринимательства. Экономическая политика первых республиканских правительств на протяжении почти десяти лет (1923-1931 гг.) была нацелена на то, чтобы всемерно стимулировать частнохозяйственный капитализм, возродить и содействовать активизации предпринимательской инициативы турецких капиталистов, привлечь их капи-

талы в промышленность, особенно новые ее отрасли. Однако попытка форсирования создания и развития национальной экономики инициативой и усилиями турецкого частного капитала и при его ведущей роли в экономике не увенчалась успехом.

Очередную попытку либерализовать турецкую экономику предприняли турецкие демократы, пришедшие к власти в 1950 г. и правившие страной ровно 10 лет. Предюжная Демократическая Партия Турции система «либерального этатизма» основывалась на том, что впрямь ведущая роль в развитии национальной экономики должна быть представлена частному капиталу, а государство должно всячески стимулировать и поощрять частную инициативу, ограничив собственно предпринимательскую деятельность сферами экономики, имеющими «общенациональное значение». Однако как выяснилось впоследствии на практике, прагматические соображения взяли верх над программными лозунгами, и очередная, вторая попытка либерализовать турецкую экономику, предпринятая в «декаде демократов», завершилась безуспешно.

Мощная волна марша «к рынку», прокатившаяся над мировой экономикой на рубеже 70-80-х годов, сразу же охватила Турцию, которая переживала тогда глубокий экономический (и социальный) кризис и испытывала острую потребность в обновлении своей стратегии и модели социально-экономического развития. В январе 1980 г. была принята разработанная с рекомендациями МВФ и МБРР программа экономической стабилизации (т.н. пакет мер от 24 января 1980 г.), которая положила начало крупномасштабной структурной перестройке турецкой экономики. Главные идеи и положения этой программы, неоднократно дополненные и скорректированные впоследствии, сводились к следующему: модернизация производственной базы на основе дальнейшего наращивания экономического потенциала посредством углубления процесса индустриации, переход от импортзамещающей индустриализации к экспортноориентированной; резкое расширение экспортного производства и на основе роста производительности труда повышение конкурентоспособности национальной промышленной

продукции на внутреннем и внешнем рынках; закрепление за частным сектором роли ведущего в развитии промышленности, всемерное стимулирование развития частнокапиталистического предпринимательства системой льготных налогов, другими финансовыми и валютными рычагами; ограничение централизованного государственного регулирования экономики и отказ от административных мер воздействия на предпринимательство, реорганизация предприятий госсектора с целью повышения их рентабельности и функционирования по законам рыночной экономики; всемерное поощрение притока иностранного капитала, особенно прямых иностранных и инвестиций; расширение кооперации с ведущими индустриальными странами и интеграции Турции в экономическую систему Запаदा.

Претворение в жизнь столь явно либерального экономического курса, направленного на постепенное создание царства свободной конкуренции, где приоритетом во всех отношениях должна пользоваться частная инициатива, предусматривает серьезно ограничить экономическую активность государства, его прямое вмешательство в экономическое развитие.

Развивающийся с самого начала 80-х годов процесс можно характеризовать как очередную, уже третью по счету, попытку экономической либерализации в Турции.

Курс на решительное внедрение в турецкую экономику принципов свободного рынка и совершенствование на этой основе механизма национального производства и воспроизводства не означает однако полного устранения государственного присутствия в экономике вообще. В условиях все еще сохранившейся относительной слабости национального частного капитала, нехватки у него средства для полного демонтирования госсектора, да и нежелание властей лишиться источников крупных финансовых поступлений в госбюджет, отказ от статистических форм развития практически невозможен. Этим, по-видимому, следует объяснить тот дуализм в оценке роли государства в современной турецкой экономике, который обнаруживают правительственные программы практически всех кабинетов 80-90-х годов.

БАЗАР МҮНАСИБӨТЛӨРИ ШӨРАИТИНДӨ ИГТИСАДИ ШҮҮР ВӨ ФӘАЛИЈЈӨТ

1.Проблемиң гојулушу вө ақуаллығы. Азербайжан мүстәғиллик дөврүнү јашајыр; мүһарибө шөраитиндө мүстәғил игтисади вө сјаси гуручулуғун чөтин јоллары илә ирәлиләјир. Базар мүнасибөтләринин игтисади, сәсиал вө сјаси әсәслары формалашдырыр. Мулкијет плүрализм тә мин олунур, сәнәје, кәнд тәсәрруфаты, мәшәт вө с. сәһәләрдә хусуси мулкијәтин һаким мөвгәјә јүксәлмәси үчүн өлкә миғјасында өзәлләшдирмө, торпаг исләһаты, халг тәсәрруфаты сәһәләринә инвестисја гојулушу вө и.а. һәјата кәчирилмәјә башламышдыр. Дөвләт вә һәрби гуручулуғ демократик принципләрлә һәјата кәчирилир. Бүтүн бунлар иса базар мүнасибөтләринә кечид просесини объектив зәрүрәтә вә гачылмаз бир һадисәјә чөвиришидир. Бунун нәтичәсидир ки, һазырда елкөмиз базар мүнасибөтләринә кечид мөрһәләсини јашајыр. Лакин бу, зиддијәтли вө мүрәккәб бир просесдир. һәммин просес нә гөдәр объектив сәчијә дашыса да, чидди мөгсәдәнлү истигамәтләндирмә вө мүхтәлиф амилләрин гаршылығлы фәалијјет тә сирини тәләб едир.

2.Тә сиретмә амилләри. Базар мүнасибөтләринә кечидин әсәс амилләри бунлардыр: *игтисади әсәсларын* јарадылмасы; бурада мулкијет плүрализмини истинадән јени истәһсал үсүлунун формалашдырылмасы. *Сјаси әсәсларын* формалашдырылмасы: мүстәғил-демократик дөвләт гуручулуғу вә ганунверичилик фәалијјәти. ММ-ин фәалијјәти илә ганунверичилик актларынын гәүл едилмәси вә базар мүнасибөтләринин гәрарлашдырылмасында олардан истифадә олунмасы. Азербайжанын мүдрик президенти һөјдәр Әлијевин мөгсәдәнлү истигамәтләндиричи фәалијјәти. *Сәсиал-мә нәви әсәсләр:* Мә нәви амилләре, инсанларын, шуурлулуғ сөвијјәсинә вө игтисади тәфәккүрүн јүксәлдилмәсинә мушаһидә олунан лагәјдлик истәһсал-игтисади мүнасибөтләрин инкиташфына мәнфи тә сир кес-терир. Мөгсәд: ичтимаи шууру, мә нәви дөјәрләри, хусусилә игтисади шууру јүксәлдиб инкишаф етдирмәк, инсанын гаршыда дуран сјаси, игтисади вө мә нәви вәзифәләри ајдын дәрк етмәси наил олмаг.

3.Игтисади шуур вө инсан фәалијјәти. Базар игтисадијәти инсанларын игтисади шуур сөвијјәси јүксәлдилмәдән һәјата

кечириле билмэз. Базар мүнәсибәтләринә кечид дөврүндә республикамызда ичтимаи шуурун, о чүмләдән игтисади шуурун мөвчүд вәзијјәтинин характеристикасыны вермәк, бурадакы зиддијјәтләри көстөрмәк мүнһүм вәзифәдир. Јени игтисади шуур типинин, мүасир игтисади тәфәккүрүн формалашмасы зәруриликни шәртләндирән сәбәбләри дүзкүн мүејјәнләшдирмәк ләзымдыр. һәмни сәбәбләри белә групплашдырмаг олар: а) өлкәмиз сијаси мүстәгиллик, дөвләт суверенлији әлдә етдији кими, сијаси-дөвләт гуручулуғу вәзифәләри илә јанашы, мүстәгил итисади гуручулуғ сијасәти - азад рәғабәт вә базар мүнәсибәтләринә әсасланан мүнһүм игтисади вәзифәләри һәјата кечирмәлидир. Јүксәк игтисади шуур етјеткинлији, мүасир игтисади тәфәккүр формалашмадан көһнә игтисади тәсәвүрләрлә объектив итисади сијасәт јеритмәк, мәгсәдјәнлү ислаһатлар апармаг мүмкүн дејилдир; б) республикамыз кечид базар ичтимаи-игтисади мүнәсибәтләри дөврүнү јашајыр. Бурада көһнәлик вә јенилик чулғашыг јашајыр. Ичтимаи-игтисади инкишафын зәрури мејлини, истигамәтини тутмаг инсандан чевик, ајдын нәзәри игтисади шуур тәләб едир; в) базар мүнәсибәтләринә кечилмәси, игтисади идарәетмә, мүлкијјәт, истеһсал, бөлкү, мүбадилә мүнәсибәтләри саһәсиндә дәрин кејфијјәт дејишикликләри доғуран игтисади ислаһатлар кечирилмәси тәләбаты да јени игтисади шуурун формалашмасыны зәрури едир; г) күндәлик јашајыш гајдалары, мәишәт мүнәсибәтләри, практик фәалијјәт дә мүасир инсандан јени игтисади билликләр әлдә етмәји, игтисади вәрдиш вә фәалијјәт, јени игтисади әләгә вә мүнәсибәтләрә кирмәји зәрури едир.

Беләликлә, бәшәријјәт јаранандан бу күндәк инсанлар мадди истеһсал, тәсәруфат фәалијјәти, әмәк просеси, мүлкијјәт, бөлкү вә мүбадилә мүнәсибәтләри, истеһлак, идарәчилик, игтисади пешә нөвләри вә с. һағынды мүејјән билик, бачарыг вә вәрдишләр әлдә етмиш, онлары тәкмилләшдирмиш вә инкишаф етдирмишләр. Гејд етдијимиз игтисади фәалијјәт саһәләринин ин’иқасы олараг инсанларда чох мүхтәлиф игтисади билик, идеја, тәсәвүр, һисс, әһвал-руһијјә, бахышлар вә и.а. формалашмышдыр ки, онларын да мәчмусу игтисади шууру тәшкил едир.

4.Ичтимаи шуурун да елми-нәзәри вә күндәлик-тәчрүби (вә ја ади) кими ики сәвијјәси вардыр.

5.һазырда өлкәмиздә јени чәмијјәтин игтисади базисинин, базар мүнәсибәтләринә әсасланан азад рәғабәт игтисади мүнәсибәтләринин гәрарлашмасында, игтисади ислаһатларын,

әзәлләшдирмә просесинин мүвәфәғијјәтлә һәјата кечирилмәсиндә, мүтәрәғги бәјнәлхалг игтисади әләгәләрин (јени әләгәләрин) јени формалары вә вәситләринин мүејјән едилмәсиндә адамларда мүасир игтисади шуурун, јени игтисади тәфәккүр формалашдырылмасынын чох бөјүк тә’сир күчү вардыр. Јени игтисади вәзифәләрин һәјата кечирилмәси зәрурилији дәрк едилмәдән јени игтисади мүнәсибәтләрин гәрарлашмасы да гејри-мүмкүндүр. Бунларә әсасән белә нәтичәгә кәлмәк олар: өлкәнин дүзкүн мадди-игтисади инкишаф истигамәти кәтүрмәси вә базар мүнәсибәтләринин формалашмасы үчүн, онун рәһбәр кадрларынын вә сырави инсанларын игтисади билликләрә вә вәрдишләрә јијәләнмәси, онларда *игтисади шуур* вә мүасир *елми-игтисади тәфәккүр* формалашдырылмасы биринчи дәрчәли әһәмијјәт кәсб едир.

*И.е.д., проф. А.Ш.Шәкәрәлијјев
Бақы Бизнес Университети*

КЕЧИД ИГТИСАДИЈЈАТЫНЫН ТЕНЗИМЛӘНМӘСИНДӘ ДӨВЛӘТИН РОЛУ

һазырда Азәрбајжан базар игтисадијјатына кечидин илкин мәрһәләсиндәдир. Бу мәрһәлә игтисади инкишафын, истеһсал мүнәсибәтләринин тәдричән јени кејфијјәт һалына кечмәси илә сәчиғләнир. Белә бәр шәрәитдә дөвләтин дә фәалијјәт јәнүмү дејишмәли, формалашмагда олан јени социал-игтисади мүнәсибәтләрә уғун идарәетмә механизми јарадылмалыдыр. Бу бахымдан базар игтисадијјатына кечид мәрһәләсиндә гаршыда дуран социал-игтисади проблемләри сәмәрәли һәлл едә билмәкдән өтрү игтисадијјатын дөвләт вә базар системинин оптимал нисбәтинин кәзләнилмәси әсас мәсәләләрдән биридир.

Базар игтисадијјатына кечид дөврүндә нәинки игтисади инкишафын сүр’әти, ејни заманда өлкәнин мүстәгиллији дөвләтдән даһа чох асылыдыр. Кечид дөврүндә дөвләтин әсас вәзифәси чохмүлкијјәтли игтисадијјат јаратмагдыр. Дөвләт кечид дөврүндә социал сијасәт, саһибкарлыг сијасәти, харич игтисади сијасәт, елми-техники сијасәт, инфлјасија әлејјинә апарылан сијасәт јеридир.

Дөвләт игтисади функцијяларыны һәјата кечирәркән мүхтәлиф форма вә методлардан истифадә едир. Базар мүнә-

сибэтлери шәраитиндә социал-игтисади процесләр игтисади вә гејри-игтисади методларла тәнзимләнәр. Гејри-игтисади метод дедикдә инзибати метод нәзәрдә тутулур.

Кечид игтисадијатынын тәнзимләнмәсиндә дәвләтин ән мұһүм вәзифәләриндән бири чох мүрәккәб, һәм дә игтисади системин әсасы олан мүлkiјјәт мүнәсибәтләринин формалашмасыдыр. О, ғарышығ игтисадијатда игтисади ресурслардан дәвләтин, хуcуcи мүлkiјјәтин вә башға мүлkiјјәт формаларынын пайыны дүзкүн мүәјјән етмәли вә ону тәнзимләмәлидир. Дәвләт мүхтәлиф мүлkiјјәт формаларынын јаранмасына шәраит јарадыр вә онларын нормал фәалијјәт кестәрәсинә тә миһат вә бир вә һәртәрәфли кәмәк кестәрир. Хуcуcи мүлkiјјәтин формалашмасы процесинин сүр'әтләндирилмәси дәвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијјәтләринә чеврилмәси, сонра исә өзәлләшдирилмәси тәнзимләнир.

Базар игтисадијатына кечид дәврүндә дәвләт мүлkiјјәтинин өзәлләшдирилмәси әсасында өлкә игтисадијатынын дикәр сәһәләриндә дә јени мүлkiјјәт формаларынын јарадылмасында ирәлиләјиш олмушдур. Хуcуcилә сон илләрдә өзәлләшдирмә даһа кениш миғјас алмышдыр.

Игтисади ислаһатларын мұһүм истиғамәти олан өзәлләшдирмә процеси 1997-чи илдә сүр'әтлә давам етдирилмишдир. Артығ кичик өзәлләшдирмә баша чатмағ үзәрәдир. Букүнәдәк 13 миһдән чох кичик мүәссисә өзәлләшдириләрәк хуcуcи мүлkiјјәтә верилмишдир.

1997-чи ил әрзиндә өзәлләшдирмәдән дәвләт бүдчәсинә 150 миљјард маната (35 миљјон АБШ доллары) јахын вәсәит дахил олмушдур.

Республикада өзәлләшдирмә тәдбирләринин һәјата кечирилмәси, һәмчинин азад сәһибкарлығын вә шәхси тәшәббүскарлығын инкишафына шәраит јарадылмасы нәтичәсиндә 1997-чи илин сонуна үмуми дахили мәнсулда өзәл бөлмәнин пайы 46%-ә, о чүмләдән кәнд тәсәрруфатында 85%-ә чатмышдыр.

Сәһибкарлығын инкишафыны вә онун дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәсини тә миһ етмәк мәғсәдилә Азәрбајҗан Республикасында кичик вә орта сәһибкарлығы дәвләт кәмәји програмы (1997-2000-чи илләр) тәсдиғ едилмишдир.

Базар игтисадијатына кечид дәврүндә игтисадијаты сәбитләшдирмәк, кетдикчә дәринләсән бәһран вәзијјәтинин арадан ғалдырылмасы, игтисадијатын дирчәлдилмәси вә азад сәһибкарлығын инкишафы социал тәмәјүллү базар игтисадијаты-

на кечидлә әләғәдар елми мәнтиғә әсасланан радикал игтисади ислаһатларын апарылмасыны тә кидлә тәләб едир.

Кечид игтисадијаты дәврүндә структур дәјишклијји, мүлkiјјәтин бир формасынын дикәр формалара чеврилмәсини тәшкил етмәк, ону тәнзимләмәк дәвләтин әсас вәзифәси олса да, бүтүн бу тәдбирләрин һамысы әһалинин социал-игтисади мәнәфәјинин мудағиәси илә паралел кетмәлидир. Әһалинин социал-игтисади мәнәфәјини мудағиә етмәк дәвләтин бирбаша вәзифәсидир.

Базар игтисадијатына кечид дәврүндә дәвләт азад сәһибкарлығы шәраитиндә әсасән әләғәләндирмә вә тәнзимләмә функцијасыны јеринә јетирир.

Игтисади системин спесифик хуcуcијјәтләриндән асылы оларағ һәр дәвләт бу мәсәләгә мүхтәлиф мүнәсибәт бәсләјир.

Идарәетмә системи сәһәсиндәки ислаһатлар тәкчә тәшкилати структурларын јенидән гурулмасыны дејил, һәм дә идарәетмәнин мәзмунунун, онун принцип вә методларынын дәјишдирилмәсини дә әһәтә етмәлидир. Јалһыз бу шәраитдә мадди стимуллар игтисадијата фә'ал тә'сир едә биләр.

Базар игтисадијаты бәргәрар олдуғча вә јеткинләшдикчә јени објектив тәләбәт јараныр, одур ки, дәвләтин игтисадијаты тәнзимләмә сәвијјәсинин формалары, методлары, механизмләри дә тәкмилләшдирилмәлидир, јени тәрәдә игтисади тәнзимләмә сийасәти апарылмалыдыр.

*Т.е.н., доc. X.M.Мәммәдов
Бақы Бизнес Университетинин проректору*

АЗӘРБАЈҖАН ХАЛҖ ЧҰМҰИРИЈЈӘТИ МИЛЛИ ҺӘРӘКАТЫН ТӘКАМҰЛҰНҰН НӘТИЧӘСИДИР

Азәрбајҗан милли һәрәкаты чох чәтин, мүрәккәб вә кәркин инкишаф јолу кечмишдир. Бу процес ана дилли мәтбуатын нәшри уғрунда мұбаризәдән башламыш, сөз, мәтбуат, шәхсијјәт азадлығы социал-демократија, милли-әрази мухтариијјаты вә нәһәјәт, мүстәғил дәвләтчилик сәвијјәсинә гәдәр үксәлән бир инкишаф мәрһәләси кечмишдир. Бу һәрәкәт давамлы, ардычыл сәчјијә дашымыш, илкин ојаныш мәрһәләсиндән милли идеялын кәрчәкләшмәси - мүстәғил дәвләт гуручулуғна гәдәр даим тәкамүл процесиндә олмушдур.

Азербайжан милли хәрəkаты феодализм мүнәсибәтләринин тәнәззүлү, капитализминин социал-итгисади сәһәдә төшәккүлү вә инкишаф илә сәчијиләнир. Капитализмин инкишафы ваһид дилә, мөдәннјјәтә, итгисади төмөлә сөјкөнөн Азербайжан халгынын милләт кими формалашмасынын әсас аминилән чеврилди. Милли хәрәкәт Русияда, Иранда, Түркиядә вә с. өлкәләрдә баш вәрән глобал тарихи һадисәләрин тә сирин илә зәкинләшмишир. Рус-јапон мүнәрибәси вә бу мүнәрибәдә чаризмин мәғлубијјәти, 1905-1907-чи илләр буржуа-демократик ингилабы, биринчи дүнја мүнәрибәси, Иран мәшрүтә хәрәкаты, Түркиядә кәнч түркләр хәрәкаты, 1917-чи ил феврал вә октябр ингилаблары Азербайжан милли хәрәкатына өзүнәмәхсус кәфијјәтләр вә чаларлар ашыламышдыр. Нәтичәдә милли хәрәкәт ислам һүммәтчилијиндән ислам милләтчилијинә, орадан түркчүлүг, түрк милләтчилијиндән истиггалччылыға доғру инкишаф јолу кечмишир.

Милли хәрәкатын лидерләри илк өнчә Русия төркибиндә милли әрази мухтаријјәти уғрунда мубаризә апарырдылар. 1917-чи ил апрел ајынын 15-20-дәк Бақыда кечирилән Гағраз мусәлманларынын, мај ајынын 1-11-дәк Москвада кечирилән Үмүрсуја мусәлманларынын I гурултайларында милли хәрәкатымызын лидерләри М.Ә.Рәсулзадә вә Ә.Б.Топчубашинин көркин мубаризә вә сәјләри һесабына Русия демократик, федератив республика гурулушу чәрчивәсиндә Русиядакы бүтүн мусәлман түркләринин милли-әрази мухтаријјәти һағында гәтнамәләр гәбул едилди.

1917-чи ил октябр чеврилишиндән сонра милли әрази мухтаријјәти шүары төдричән милли дөвләтчилик уғрунда мубаризә шүары илә әвәз едилмишир. Ејни зманада мүстәгил дөвләт гуручулуғу уғрунда мубаризә шүары да төкәмләр мөрһәләс кечмишир. Азербайжан милли хәрәкатыны тәмсил едән гүвәләр әввәлчә Зағағғазиянын мүстәгиллијинә наил олмағ уғрунда мубаризә апарышдылар. Үмүрсуја Мәүссисләр Мәчлисинин 1918-чи ил январын 6-да болшевикләр тәрәфиндән бураһылмасындан сонра мәчлисин Зағағғазия үзрә үзвләри 1918-чи ил феврал ајынын 23-дә Зағағғазия Сәјмини јаратдылар. Зағағғазия Сәјминдә өксәријјәти мусәлман партијялары блоку төшкил едирди. Әкәр Сәјмин төркибиндә меншевикләр 33, дашнақлар-27, есерләр-5 јерә малик идиләрсә, Азербайжан фраксиясы 4 партијаја («Мусават», «Иттиһад», «Һүммәт» вә мусәлман социалист блоку) мәхсус 44 милләт вәкили илә тәмсил олунмушдыр. Фраксиянын лидери М.Ә.Рәсулзадә иди.

Истиггал мубаризәсинин керчәкләшмәси уғрунда мубаризә апаран Азербайжанын милли демократлары Бақы Совети вә онун болшевик-дашнақ рәһбәрләринин шөхсиндә силәһли дүшмәнләрлә үзләшдиляр. Башда С.Шаумјан олмағла Бақы Советинин рәһбәрлији «Мусават» партијясынын халғ арасында артан нүфузундан горхарағ Азербайжан халгынын истигғалијјәт уғрунда мубаризә өзмини ғырмағ, милли руһуну мәһв етмәк мәғсәди илә 1918-чи ил мартын 31-дән апрелин 2-дәк Бақыда, Шамаһыда, Губада, Күрдәмирдә, Сәлјанда вә Азербайжанын дикәр бөлкәләриндә ХХ әсрин ән дәһшәтли фәчиләриндән олан түрк-мусәлман соғғырымы төрәтдиләр. 20 миндән чох азербайчанлы болшевик-дашнақ вәһшилијинин гурбаны олду.

1918-чи илин март ғырғыны Азербайжан халгы үчүн фақиә илә нәтичәләнсә дө, бу гәһли һадисә милли хәрәкатын инкишафына мане ола билмәди, әксинә, онун јүксәлишиндә мүнүм мөрһәлә олду. Март фақиәси әввәлә, С.Шаумјанын рәһбәрлик етдији Бақы Советинин антиазербайжан сјасәт әјријитдини ашкар етди, *укинчи*, Азербайжан милли демократиясынын јенидән гурулачағ демократик, федератив Русиянын төркибиндә әрази мухтаријјәти елдә едилмәсинин мүмкүнлуғу фикрини алт-үст етди; *үчүнчү*, Азербайжанда советләр идејасына чидди зәрбә вурду, әһалини ондан узағлашдырды; *дөрүнчү*, Азербайжан халгы арасында милли бирлик идејасы күчләнди, халғ милли ничатыны өзүнә архаланмағда, өз милли-демократик төшкилатынын ардынча кетмәкдә көрдү; *бешинчи*, Азербайжанда милли сјаси партијялар арасында мүстәгил дөвләтчилик идејасыны мөһкәмләндирди. Мәһз Бақыдакы март фақиәсиндән сонра Зағағғазия Сәјми дахилиндә зиддијәтләр барышмаз һәддә јүксәлди.

1918-чи ил мај ајынын 27-дә күрчү фраксиясынын Сәјмдән чыхарағ Күрчүстанын мүстәгиллијини е лан етмәсинин сәһәри күнү Азербайжан франксиясынын фәвғәл аде ичласы кечирлиди. Ичласда М.Ә.Рәсулзадәнин сөдрлији илә Азербайжан Милли Шурасы сечилди. Мај ајынын 28-дә Милли Шура Азербайжанын истигғалијјәтини е лан етди вә «Истиггал Бөјаннамәси» чығбул етди.

Азербайжан Халғ Чүмһуријјәтинин е лан едилмәси милли хәрәкатын ганунаујун нәтичәси иди. Азербайжан халгынын ирадәси вә узунмүдәтли мубаризәсинин јекуну олан бу дөвләт Шәргдә вә бүтүн түрк-ислам дүнјясында илк демократик, дүнјави төмөл өзәриндә гурулан дөвләт иди.

Азербайжан Халғ Чүмһуријјәтинин јарадылмасы милләтин тәләјиндә тарихи һадисә иди. О, милләт, мәһәб, синиф,

мәсләк вә чинс фәрги көзләмәдән Азәрбајҗанын бүтүн вәтәндашларына сијаси вә вәтәндашлыг һүғуғу верир, миллијәтиндән асылы олмајараг онларын һамысынын сәрбәст инкишаф етмәси үчүн кениш имкан јарадырды.

1918-чи ил декабрын 7-дә фәалијәтә башлајан Азәрбајҗан парламентиңдә республикада јашајан бүтүн халглар тәмсил олунмушдулар. Азәрбајҗанда јашајан бүтүн халгларын вә һәр ики чинсин сечки һүғуғу тәсдиг едилмишди. Бунунла да Азәрбајҗан Шәрғдә гадынлара сечки һүғуғу верән илк өлкә олду. М.Ә.Рәсулазә «Әсримизин Сәјавушу» әсәриндә јазырды «Азәрбајҗан Чүмһуријәтинин әсас идәрәси бүтүн вәтәндашларын бәрәбәр һүғуғда јашамасы үзәриндә гурулмушду. Милләт Мәчлиси мәмләкәтин бүтүн синиф вә милләтләрини тәмсил едиб, дәвләтин тәмаән тәлејинә һаким иди... Парламент һакими мүтләг иди. Бурада Авропада тәтбиг едилмәјән һәғиги бир халг чүмһуријәти гурулмушду».

Проф. С.М.Сейфуллаев

УРОВЕНЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РАБОТЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ

Экономика страны в огромной степени зависит от уровня экономической работы и от развития экономической науки. Так как управление страной прежде всего связано с экономической работой и нередко развитие наук других отраслей (как выделения средств) решается через экономической работы. Но это не означает, что отрицается роль и значение других наук в развитии экономики страны. В этой связи как видно повышается ответственность работников экономической службы, в частности развития других наук, включая и экономическую.

Развитие науки различных областей имеет влияние на экономику на разных уровнях. В этой связи возникает необходимость обратить внимание и оценить на каком уровне выполняет свою функцию экономическая работа и насколько экономическая наука сегодня отвечает своим задачам?

Эффективность науки и техники в основном определяется сравнением двух показателей: затраты с результата-

ми. Или сравниваются показатели двух периодов: до внедрения науки и техники в производство и после их внедрения. Применение сказанного метода к экономической работе и науки в какой то степени возможно. Однако есть отдельные моменты, к которым следует относиться творчески.

Развитие науки и техники формирует потенциал страны. Мобилизация этого потенциала главным образом зависит от уровня организации экономической работы. Организация экономической работы должна быть направлена на мобилизацию потенциала по трем ресурсам: трудовых, основных производственных фондов и сырья и материалов.

В этом плане рассмотрим их в отдельности. Труд сегодня вооружен техникой, наукой, носит творческий характер. Это и есть потенциал трудовых ресурсов. Возникает вопрос на каком уровне используется этот потенциал? Какие вопросы, факторы, проблемы являются объектом экономической работы и какие нет?

Обратимся к факторам.

Неоспоримым является тот факт, что человек достигает высоких результатов, если его работа или профессия соответствует его способностям. Причем колебания по этому фактору иногда доходят до двухкратного размера. Следовательно, недооценка его это есть неиспользование потенциала. Этот огромный потенциал для развития страны должен быть использован. К стати, данная проблема еще не является объектом исследования.

За рубежом во многих странах работника принимают на работу через конкурсов. Это вынуждает или обязывает их заниматься над собой, т.е. повысить квалификацию, приобрести новых знаний. А повышение квалификации это есть улучшение качества продукции, увеличение производства и т.д. Наравне с этим на их предприятиях ежегодно производится инвентаризация рабочих. То есть проверяется; рабочие на сколько соответствуют своим рабочим местам. Ясно, что недооценка этого фактора имеет прямое отношение к использованию трудового потенциала. Экономическая работа и управление должны охватить этот фактор.

Сегодня экономическая работа должна охватить не только традиционные вопросы и факторы, но и факторы глубокого характера. Как например, первым фактором, влияющим на производительность труда является усталость. Практика показывает, что влияние этого фактора можно довести до минимума. Физиолог Веденский говорил, что мы устаем не от того, что работаем много, а в результате того, что мы не можем организовать свою работу. Тут все сказано. Следовательно, экономическая работа для этого должна использовать все возможности, методы, способы, которые известны в науке и в передовой практике.

В отдельных странах производительность труда повышается за счет сокращения ошибок. Ошибки допускаются руководителями, специалистами и рабочими. В этом плане каждый микрофактор, микропроцесс должен быть в центре внимания, т.е. надо творчески относиться к тому, что происходит вокруг нас и мы являемся участниками этого процесса. Тут речь не идет об определении влияния этого фактора, а о необходимости заострить внимание на эти факторы.

Как известно, сегодня конкуренция идет между странами. Поэтому она носит строгий и жесткий характер. В этой связи возникает необходимость об использовании передовой практики зарубежных стран. Например, на фирме «Тойоте» в Японии, где работают 63 тыс. Рабочих, в 1985 году ими было представлено 2,5 млн. Рационализаторских предложений. В указанном году в нашей промышленности, где работало 400 тыс. работников, от них было получено 31 тыс. Рационализаторских предложений. На наш взгляд это происходит не за счет низкого интеллектуала рабочих, а за счет низкого уровня экономической работы и организации этого вопроса.

Развитие науки и техники, материально-технической базы на предприятиях создает условия для подготовки проведения мероприятий по различным вариантам. Это прежде всего позволяет выбрать оптимальный, выгодный вариант, который позволит повысить экономическую эффективность производства. Во-вторых, это повышает эффективность уп-

рвленческой работы. Однако в экономической работе эти факторы используются недостаточно.

За последние годы в соотношениях между показателями производительности труда и средней зарплатой происходит резкое отклонение.

Достаточно сказать, что в 1996 году производительность труда в промышленности по сравнению с 1990 годом снизилась на 46%, а средняя зарплата даже против прошлого года (не говоря против 1990 г.) увеличилась в 59%. Такое резкое колебание безусловно связано с инфляцией. Но насколько? Нет ответа. Следовательно зарплата в этих условиях не может стимулировать повышение производительности труда. Все это относится к экономической работе и дает представление о ее уровне.

А что касается к уровню экономической науки, то тут прямо можно сказать, она выглядит не лучшим образом.

Можно сказать, что в известной мере на предприятиях создана материально-техническая база. Правда, в этой базе есть устаревшие станки и оборудования. Но однако, годами созданный потенциал используется недостаточно. Даже важные процессы, которые носят проблемный характер не являются объектом исследования.

Обратимся к фактам.

Сегодня в условиях научно-технического прогресса тяжелый и физический труд заменяется техникой. Как идет этот процесс? Никому не известно. Объясняется это тем, что затраты труда на предприятиях учитываются в целом, т.е. не выделяются человеко-часов механизаторов и рабочих. И это не позволяет определить их удельный вес и оценить динамику этого процесса. Причем данная проблема в условиях конкуренции приобретает важное значение. Ибо именно этот процесс дает представление о состоянии сохранения закономерности в экономике, т.е. замена ручного труда техникой.

В развитых странах исследовательская работа проводится непосредственно на предприятиях. А что это дает?

Во-первых, проблемы предприятия в какой-то мере решаются при помощи своих специалистов. Во-вторых, вы-

являются резервы, возможности. В-третьих, повышается квалификация работников, т.е. их труд приобретает творческий характер. Такую практику, т.е. проведение исследовательских работ на предприятиях можно осуществить при помощи ведущих ученых-практиков.

Мировая практика показывает, что при переходе к рыночной экономике или к новой форме хозяйствования обычно появляются новые проблемы как например, инфляция, безработица и т.д. В нашей республике на наш взгляд более в острой форме можно наблюдать безработицу. Причем, она связана в основном с приостановлением заводов и фабрик. В результате этого на рынке преобладают импортные товары, люди одновременно не получают зарплату и т.д. Нам надо признаться, что мы своевременно этот процесс не могли прогнозировать. И поэтому сегодня нам необходимо и немедленно мобилизовать все силы на решение этой проблемы. В этой связи следует прежде всего нацелить потенциал ученых-экономистов на решение незрелой проблемы, т.е. исследовать, анализировать, разработать программы, изучать в частности создания новых рабочих мест. При этом следует обратить особое внимание на организационные вопросы. Для этого в районы республики необходимо направлять ведущих ученых специалистов для разработки мероприятий по открытию рабочих мест с учетом конкретных условий районов.

Учитывая важность этой проблемы в неделю один раз через телевидение, радио и печать представлять информацию населению о проделанной работе. Все это позволит через экономическую работу оказывать влияние на экономику страны.

И.е.н., доц. И.А. Мөмөдөв
Бақы Бизнес Университетинин проректору

МУАСИР ШЭРАИТДӨ МҮҢАСИБАТ УЧОТУНУН БЭ ЗИ МЭСӨЛӨЛӨРИ

Өлкөмизин базар итисадијатына кечмөси илө әлагөдар олараг сон иллөр мүһасибат учотунда вө малијө һесабатларын-

да да хөјли дөјишикликлөр олмушдур. Бу дөјишикликләрин өсөсыны «Мүһасибат учоту һаггында» ганун, «Мүөссисләрин малијө-тәсәруфат фәалијәтинин мүһасибат учотунун һесаб планы», «Мүһасибат учоту һаггында өсәснамө» вө с. норматив актлар тәшкил едир. Норматив актлар мүлкіјөт формасындан асылы олмајараг мүөссисләрө мадди вө гејри-мадди активләрин гүмәтләндирилмәсиндө мүстәғиллик вермишдир. Базар итисадијатына кечид вө мүлкіјөт формаларынын чохукладдылығы илө әлагөдар олараг узун вө гыса мүддәтли малијө гојлушлары, ичарә вө лизинг өмөлијатлары, гејри-мадди активлөр, борчлар, әләвө дөјөр веркиси, вексел өмөлијатлары, тә сисчиләрлө һесаблашмалар вө дикөр бир сыра јени учот объектлери өмөлө кәлмишдир. Бунунла јанашы мөвчуд учот объектләринин - нязнамә капиталынын, мөнфәэт вө зәрерин, мөнфәетин бөлүшдүрүлмәсинин, капитал гојлушуунун, хүсуси фондларын вө еләчә дө етијат капиталынын јарадылмасынын вө истифадәсинин, әләвө дөјөр веркиси вө бүдчә илө һесаблашмаларын учотунун апарылмасы методолокијасында да хөјли дөјишикликлөр олмушдур.

Мүһасибат һесабатынын тәркибиндө, мәзмунунда, тәртиб вө тәдимолунуна мүддәтиндө дө өһөмијәтли дөјишикликлөр едилмиш, мүөјөн гөдөр бөјнөлхалг тәчүрбөјә јакынлашдырылмыш вө кәнар истифадәчилөр үчүн өлверишли шөклә салынмышдыр. Мөвчуд ганунчулуға мүвафиг олараг мүһасибат учотунун тәшкили иши мүөссисә вө тәшкилатларын рәһбәрләринә һәвалә едилмиш вө онлара мүһасибат учотунун апарылмасы вө һесабатларын тәртиби үчүн кәнар тәшкилатларын вө пешәкәр мүтәхәссисләрин чөлб едилмәси һүгүгү верилмишдир.

Тәһлил материаллары кестөри ки, мүһасибат учотунун тәкмилләшдирилмәси вө базар итисадијатынын тәләбатынә ујунлашдырылмасы саһәсиндө нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә зәрури ишләр көрүлүшдүр. Лакин һамыја, хүсуси илө итисадчы-мүһасибләрө ајдындыр ки, мүһасибат учотунун истәр һүгүги, истәр стратежи, истәрәсә дө саһәви-методоложи бахымдан бир сыра тәкмилләшмәләрә һәлә дө етијачы вардыр ки, бунлара да бизим фикримизчә ашағыдакылары айд етмәк олар:

1. Мүһасибат учотунун өјни чинсли груп объектләринин учоту үзрә (өсәс активлөр, дөвријә активлери, истәһсал етијатлары, истәһсал, һазыр мәнсул, сатыш просеси вө малијө нәтичәси вө с.) өсәснамө вө тә лиматларын һазырланмасы;

2. Мүвафиг учот объектлери вө өмөлијатлары үзрә ишчи тә лиматларынын вө кестөришләринин һазырланмасы;

3. Учотун милли хусусијетинә там чаваб вермәклә бей-нәлхалг стандартлара ујунлашдырылмыш учот стандартларынын ишләнәиб һазырланмасы;

4. Учотун малијә вә идарәетмә учотуна ајрылмасына вә апарылмасына даир практик-методики кәштәришин һазырланмасы;

5. Учот вә маркетинг фәалијетинин аһәнкдарлығынын тәмин едилмәсинә јөнәлдилән стратежи учот системинин ишләнәиб һазырланмасы;

6. Мүһасибат учоту үзрә кадрларын һазырланмасы вә јенідән һазырланмасы;

а) « Мүһасибат учоту вә аудит» ихтисасы үзрә мүтәхәссисләр һазырланмасынын музун вә сәвијјәчә мүасир тәләбләрә чаваб верән али пәшә тәһсилинин дәвләт стандартларынын ишләнәиб һазырланмасы вә тәсдиги;

б) Мүһасибат учоту вә аудит үзрә мүтәхәссиси формалашдырән әсас фәнләр үзрә дәрсликләр, дәрс вәсаитләри вә дикәр тәдрис вәсаитләри ишләјиб һазырламаг;

в) тәһсис процесинин мүасир техники вәсаитләрлә (телевизор, видео, аудио тәминаты) тәмин етмәк;

г) мүһасибләр вә аудиторлар һазырлајан мүәллимләрин һазырланмасы үчүн апарычы тәдрис мәркәзинин јарадылмасы.

Бүтүн бу гејд едилән проблемләрин һејата кечирилмәси бүтөвлүкдә учотун тамлашмасы, бейнәлхалг стандартлара јахынлашмасы вә базар мүһасибәтләри шәраитиндә ишләјән тәсәррүфат субъектләринин тәсәррүфат-малијә вәзијјетинин јахылашдырылмасы илә нәтичәләнә биләр.

И.в.н., Р.Т.Һәсәнов

Игтисади Ислаһатлар Мәркәзинин директору

ЈЕНИ ШӘРАИТДӘ СОСИАЛ-ИГТИСАДИ ПРОГНОЗЛАШДЫРМАНЫН МАНИЈЈӘТИ ВӘ ФОРМАЛАРЫ ҺАГГЫНДА

1. Базар мүһасибәтләри шәраитиндә милли игтисадијјатнын инкишафынын прогнолашдырылмасы дәвләтин, кәләчәк инкишаф трајекторијасына тәсир етмәк имкан вә формаларыны мүәјјәнләшдирмәк мөгсәди күдән индикатив планлашдырманын илкин вә ән мүһүм мәрһәләсини тәшкил едир. Бу мәрһәлә-

нин әсас вәзифәси аналитик-прогноз характерли һесабамаалар вәситәси илә милли игтисадијјатнын мүмкүн инкишаф вариантларынын мүәјјәнләшдирилмәсидир. Башга сөзлә, милли социал-игтисади инкишаф прогнозлары социал-игтисади системин кәләчәк параметрләри вә инкишаф мөјлләри һагда әс асландырылмыш фәрзијјәләр вә тәклифләр (кәмијјәт вә кәјфијјәт формасында ифадә олунмагла) топлуудур.

Социал-игтисади систем һәр бир инкишаф едән систем кими кечмишә, индијә вә кәләчәјә маликдир. Игтисади прогнозлардырма бу хусусијјәтә вә һәмчинин игтисади инкишафын әтәләтли характерә малик олмасы фәрзијјәсинә әсасланыр. Чүнки кечмиш, инди вә кәләчәк дајанылыгы, тәкрарланма, һадисәләрин кенишләнмәси кими чәһәтләрә малик объектив ганунаујунлуларла гаршылыгы бағлыдыр. Игтисадијјатнын детерминләшмиш, јәни кәләчәјин баш вермәсинин кечмишин доғрудуғу сәбәбләрлә ганунаујун бағлы прәсәс олмасы бунула изаһ олунур.

2. Базар мүһасибәтләри шәраитиндә прогнолашдырма игтисади фәалијјәт субъектләри сәвијјәсиндә гејри-мәркәзләшдирилмиш гәрар гебул етмәнин мөвчудлуғу илә шәртләнир. Бу бахымдан онун әсас маһијјетини игтисади инкишафын кәләчәји һагда әсасландырылмыш мулаһизәләр вәситәси илә игтисади агентләр үчүн зәрури информасијанын јайылмасы, онун мүбадиләси вә координасија олунмасы тәшкил едир. Идарәетмә органлары тәрәфиндән һазырланән прогнолар игтисади сјаест әләтидир. Лакин прогноз елан едилдикдән сонра игтисади агентләр өз фәалијјәт планларына дәјишиклик едир вә нәтичәдә прогноз өз илкин әһәмијјетини итирир. Бу бахымдан ики вәчиб нәтичә чыхармаг олар: әввәлә прогнола фактики кәләчәк, кәстәричиләр арасында ән јахшы јахынлашма елдә етмәк үчүн мүмкүн гедәр кениш һәлл системи сечилмәлидир.

Икинчиси исә прогноларын там доғрулуғуна наил олмаг кими абстракт, маһијјәт етибарә илә иррационал мөгсәд гејула билмәз. Јәни, башга сөзлә, прогно план дөјл вә онун јеринә јетирилмәси шәрти гиймәтләндиричи кәстәричи кими өлчү мөјяри ола билмәз. Фиркимизчә, бу сонунчу амил мүхтәлиф сәвијјәләрдә игтисади прогноларын доғрулуғу вә ја гејри-дәгиғлији һагда сөјләнилән ирадларә ән әсаслы чавабдыр.

3. Кечид дөврүнчү хусусијјәтләри вә бир сыра спесифик шәртләр Азәрбајҗан игтисадијјатынын инкишафы прогнолашдырманын һәм кенетик вә һәм дә норматив усулларла һесабапланмасыны зәрури едир. Јәни игтисади инкишафда јаранмыш дајанылыгы

мејлләрин көлөчөжө көчүрүлмөсү илө сөчијәлөнөн динамика инерсијалы кенетик прогнозалар вә игтисадијәтин тәнзимләнмәси јолу илө аруз олунан һәдәфләрә чатмағ мөгсәдини күдән норматив прогнозалар кими алтернатив үсулларын биркә тәтбиғ, фикримизчә, даһа мөгбулдур. Чүнкү маһијәт етибары илө кенетик прогноз игтисади инкишафын реал сөвијәсинин сахланмасы, норматив прогноз исә инкишафын чари формалашмыш мејлләриндән оптимал мејлләрә кечмөји тәмин етмәк үчүн тәртиб едилир.

Базар мүнәсибәтләри шәраитиндә, игтисади акеңтләрин чоқлуғу, тәсәррүфат механизминин либераллығы вә өлкәнлиг игтисади системинин «ачылығы» игтисади инкишафын гүмәтләндирилмәсинин илкин статистик көстәричиләрлө апарылмасынын перспектив идәрәетмә бахымындан сөмәрәлилијини ашағы салыр. Она көрә дә инкишаф етмиш әксәр өлкәләрдә хүсус игтисади индикаторлар системи гәбул едилир вә макроигтисади прогнозалар бу систем үзрә гурулур. Нәтта инди дүңјада 74 индикатордан ибарәт бејнәлхалғ игтисади индикатор системи мөвчүдур.

4.Өлкәнлиг сәсиал-игтисади инкишафынын комплекс тәдгиги үчүн Милли Прогнозал Системи (МПС) һазырланмасы вакибдир. Онун тәркиби прогнозлашдырманын функцијалары илө мүәјјәнләшдирилди. Системә дахил олан прогнозалар игтисади артымын харичи вә дахили шәртләрини ифадә едир. Игтисади артымын дахили шәртләри ики група ајрылыр. Игтисадијәтин инкишафы темпләри вә пропорсијаларын прогнозалары вә кеңиш тәқрар истәсалын функционал элементләринин прогнозалары МПС дахил олан конкрет истигамәтләр үзрә ашағыдакы груп прогнозалар һесаблиныр.

а) Гәјри-игтисади прогнозалар - бураја демографик прогноз, тәбиғ еһтијатларын прогнозу, технолоји просесин прогнозу, сәсиал прогнозалар дахилдир.

б) Игтисади артымын сүр'әт вә пропорсијалары прогнозу - бураја макроигтисади прогноз, чоқсаһәли комплексләрин инкишафы прогнозалары аиддир.

в) Функционал игтисади прогнозалар - јә'ни әмәк еһтијатлары вә мәшғуллуғ прогнозалары, әсас капиталын тәқрар истәсалы вә инвестијисја прогнозалары, әһалинин һәјәт сөвијәси прогнозалары, харичи игтисади фәәлијәт прогнозалары.

Бу истигамәтләрин һәр бири сәсиафик ганунауғунлуғ вә проблемләрә малик мүәјјән тәдгигат сәһәсинә малидир.

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ОБЩЕНИЮ

В педагогической практике используется известный в науке прием «позиция взрослого» и усиливая мотивацию, преподаватель не только управляет учебным процессом, но и участвует в общей творческой деятельности, подводя и учащихся творческим выводам.

Значительно повышается результативность обучения языку при включении фактора сознательности, что способствует мобилизации познавательной активности учащихся, вызывает интерес, расширяет объем усвоения учебного материала, снижает утомляемость, тренирует творческий подход к самоучению. Эффективными в этом плане являются подготовленные ситуативные ролевые игры по подготовке учащихся к профессиональному общению в реальных условиях.

Главная цель подготовки и включения в учебные материалы кафедры методических разработок по контролю - достижение прочности усвоения лексико-грамматического учебного материала, сокращение затрачиваемого времени на изучение языка специальности и обеспечение самостоятельной работы студентов по расширению лексического запаса.

Органическую часть процесса обучения составляет устный и письменный контроль усвоенности материала при обучении студентов-нефилологов профессиональному обучению в рамках цикла занятий. Контроль может выявляться в разных формах: с учетом количественного состава (индивидуальный и групповой); периодичности (по циклам, годам обучения); видов работы (письменно, аудирование, чтение, говорение); в зависимости от характера рекомендуемой литературы (основное, дополнитель-

ное, поисковое и т.д. чтение); в зависимости от формы занятия (конференция, пресс-конференция, диспут, беседа за «круглым столом», ролевая игра, экскурсия и т.д.); от ориентации на время выполнения работы (домашнее задание или аудиторный вид работы).

Существенная коррекция навыков контроля осуществляется методом анкетирования, введением лексической статистики, применением тестов, викторин, в индивидуальной беседе или групповых консультациях, предполагающих внимание к личностным особенностям студента.

Успешное выполнение задач практического курса русского языка в обучении профессиональному обучению во многом зависит от организации поэтапного и итогового контроля. Поэтапный контроль речевой деятельности студентов проводится в рамках учебной темы (цикла) и промежуточного цикла. Эта работа находит отражение в создании учебных проблемных ситуаций (диалог, беседа, диспут, выступление, комментирование и т.д.), в составлении учащимися аннотаций, (рецензий, резюме, тезисов, истории болезни, заполнения листков по нетрудоспособности, составлению проблемного конспекта, словарей-минимумов, схем, таблиц, анализа статей и т.д.).

Наиболее существенным является контроль за выполнением системы упражнений, призывающих развивать устную и письменную речь в какой-либо из сфер речевого общения (переводы, творческие выступления, рефераты, доклады, синтетические переводы, оформление стендов, ведение конспектов и т.д.).

Интенсификация обучения профессиональному обучению в значительной мере зависит от планирования и правильной организации самостоятельной работы студентов, от рациональной организации проведения текущего и итогового контроля (психологической настрой на подведение итогов, навыков, осмысление, анализа материала). Контроль понимания осуществляется в программных жанрах курсов. Приемы работы по содержанию профессионально-ориентированных материалов нацелены на расширение самостоятельной познавательной деятельности (отбор, запоминание, комментирование ценности новизны, приори-

тетности, коллективности творчества, межгосударственных научных связей).

Для обеспечения активности и сознательности в обучении профессиональному общению и при контроле эффективности важно определить оптимальные формы организации контроля. Эффективная организация своевременного контроля действий обучаемых способствует успешному управлению процессом овладения программным материалом, а также ходом самостоятельной познавательной деятельности. По данным контроля устанавливается обратная связь; результаты контроля позволяют осуществить коррекцию, устанавливать соответствие поставленной цели обучения полученным показателем, достичь адекватности приемов обучения приемам контроля.

Важное значение придается приемам контроля, позволяющим индивидуализировать проверку, установить степень понимания в плане содержания и осмысления средств выражения.

Систематичность проведения индивидуального контроля вырабатываемых умений, навыков достигается благодаря накоплению раздаточного материала к планируемым программным темам (карточки, тесты, набор реплик для ситуативных ролевых игр и др.).

*Дос.Б.Б. Искендеров, дос. А.Н. Солтанов
Баки Бизнес Университети*

БАЗАРЫН ГОРУНМАСЫНДА РИЈАЗИ МЕТОДЛАРДАН ИСТИФАԶԵ

Мүасир деврде базар игтисадијатына кечид шераитинде Азәрбајчан игтисадијатынын инкишафы истигамәтләрини ве перспективләрини дүзкүн мүејәнләшдириб, әсасландырмаг республика елми гаршысында дуран ән вачиб проблемләрдән бириди. Азәрбајчанын хошбәхт кәләчәји намине һәр бир елм саһәси өз имканларындан максимум истифаде етмәклә бу истигамәтде сезүнү демәлиди. Бу саһәдә ријази методларын игтисадијатда тәтбиғи даһа бөјүк фәјда верә биләр.

Игтисадијата әсасән хәтти програмлашдырма методлары кениш тәтбиғ олунур. Хәтти програмлашдырманын үмуми

мәселәси дедикдә верилмиш мөһдудийәт шәртләри дахилиндә верилмиш хәтти форманын максимуму вә ја минимумунун тапылмасы мәселәси баша дүшүрүләр. (Мөһдудийәт шәртләри хәтти тәнликләр вә ја хәтти бәрәбәрсизликләр системи васитәсилә верилә биләр).

Хәтти програмлашдырма методларыны (мәселәсини) тәтбиғ етмәклә бир сыра игтисади мәселәләр бәјүк мүнәфәғәгәјәтлә һәлл едилгир. Бу мәселәләр әсәсэн ашағыдакылардыр:

1. Нәғлијат мәселәси;
2. Мадди еһтијатлардан истифадә мәселәси;
3. Диета (гарышығ јәм) мәселәси.

Инди конкрет оларағ бир нечә мәселәлә бахағ: Мә'лумдур ки, республикамыз мустәғиллик әлдә етдикдән сонра кечмиш ССРИ мөкәнәндә олан игтисади әләғәләрини демәк олар ки, итирмиш, бунунла бағлы оларағ материал чатышмазлығындан бир чох истеһсал саһәләри ја гисмән вә ја да тамамилә дајанмышдыр. Одур ки, јенидән һәмнин саһәләри ишә салмағ үчүн һәм јени әләғәр јарадылмалы, һәм дә республика дахилиндә олан мал еһтијатларындан сәмәрәли истифадә олунмалыдыр. һәр ики һалда һәмнин малларын дашынымасы проблема ортаја чыхыр. Јә'ни лазым олан материалларын истеһсал саһәләри.нә дашынымасыны (вә еләчә дә истеһсал олан малларын базара чыхарылмасыны) елә тәшкил етмәк мәселәси гаршыја чыхыр ки, чеклин хәрчләр минимум олсун. Бу мәселәни јухарыда гејд олуна нәғлијат мәселәсинин тәтбиғи илә асанлығла һәлл етмәк олар.

Баша бир мисал: Тутағ ки, һәр һансы истеһсал саһәсиндә мөһсул бурахмағ нәзәрдә тутулмушдур. Бурахылан мөһсулун үмуми базарда рәғабәтә таб кәтирмәси вә мүүссисәнин нормал ишләмәси үчүн онун кејфијәтинин јүксәк, маја дөјәринин исә ашағы олмасы лазымдыр. Бурада мадди еһтијатлардан истифадә мәселәсини тәтбиғ етмәк гојулан мәселәни һәлл етмәјә имкан јарадыр. Белә ки, мөһсулу бурахмағдан өтәри лазым олан бүтүн мадди еһтијатлар (хаммал, әмәк әләтләри, енержи дашыјчылары, машын вә механизмләр, ишчи гүввәси вә с.) дахил олан хәтти бәрәбәрсизликләрдән ибарәт мөһдудийәт системи вә һәмнин мөһсулун маја дөјәрини ифадә едән хәтти форма јазылыр. Сонра мөһдудийәт системинин верилән хәтти формаја минимум гижәт верән оптимал һәлли тапылыр. Бу тапылан оптимал гижәтләр, нәзәрдә тутулан мөһсулун мөнфәөт вермәклә бурахмағдан өтрү вачиб олан, минимум һәддә мадди еһтијатларын мигдарыны вә сајыны кестәрир. һәмчинин бу метода әсәс-

ланарағ мүүссисәнин рентабелли олуб-олмајачағы барәдә дә фикир сөйләмәк олар.

Һәр һансы проблема һәлл едәркән нәзәрә алмағ лазымдыр ки, базар игтисадијатыны әлдә шуар едиб, һәлә тәзә-тәзә мустәғил аддымлар атан кәнч Азәрбајҗан Республикасыны бирдән-бирә күчлү рәғабәтә малик јүксәк инкишаф етмиш дүнја базарына чыхармағ вә еләчә дә дүнја базарына Азәрбајҗанын гапыларыны тајбатај ачмағ дүзүкүн дејилдир. Тәбиидир ки, белә рәғабәтә Азәрбајҗанын нә дүзүкүн сәнәјеси, нә дә кәнд тәсәруруфаты таб кәтирә билмәз. һазырда бу һалы истеһсалла мөһсул олан һәр бир Азәрбајҗан вәтәндашы һисс едир. Бу күн хариҷдән республика базарына кәлән сәнәјә вә кәнд тәсәруруфаты мөһсуллары јерли истеһсалчылары чәтин вәзијәтдә гојмушдур. О, истеһсал етдији мөһсулу ја базарда истадији гижәтә сата билмир ја да сатдығы мөһсулдан мөнфәөт әлдә етмир. Бу да сонраки илләрдә онун мөһсул истеһсал етмәк марағыны әлдүрүр.

Өкәр бу процесс узун мүддәт давам едәрсә республикада истеһсалын кәләчәкдә һеч дә үрәк ачан олмајачағыны тәсәвүр етмәк еләдә дә чәтинлик төрәтмәз. Одур ки, белә һалларын баш вермәмәси үчүн илк дөврдә бу процессләр дөвләт төрәфиндән тәнзим олунмалы, проблемләрин һәлли үчүн мүхтәлиф елми методлар вә консенсијалардан јериндә вә вахтында истифадә олунмалыдыр.

*И.в.н., дос. З.М.Мәммәдова
Бақы Бизнес Университети*

АЗӘРБАЈҢАНДА САНИБКАРЛЫҒЫН ИНКИШАҒЫ ЗӘРУРИЛИЈИ

1998-чи илдән башлајарағ республикада баш верән мө'лум һадисәләрин нәтичәсиндә төдричән истеһсал саһәләри тәнәзүлә ұрамыш, игтисади инкишафда чидди кәтирләмә башламышды.

Сон ики илә гәдәр демәк олар ки, һеч бир истеһсал саһәсиндә артым олмаммышдыр. Лакин, ики илдир ки, игтисадијатын өксәр сфераларында, о чүмләдән сәнәјә истеһсалында аз да олса, артым нәзәрә чарпыр.

Өлкә башчысынын һәјәта кечирдији төдбирләр нәтичәсиндә Азәрбајҗанда сијаси, игтисади, социал саһәдә сабитлик

јаранмыш, апарылан харичи игтисади сјајсәт исә өлкәдә бә- нәлхалг игтисади әләгәләрин бәрпасына сәбәб олмушдур. Бү- тун бунларын нәтичәсидир ки, истәр МДБ, истәрсә дә диқәр дөвләтләрлә республиканын игтисади әләгәләри сағламлашма- га башлајыб.

Диқәр тәрәфдән игтисади ислаһатларын апарылмасы да сүр'әтләниб. Аграр сәһәдә бу иш даһа сүр'әтлә кедир, сәна- тун мүәссисәләринин мүлкіјәт формасы дәјишдирилир. Бүтун бу процесләр республикада саһибкарлығын инкишафына кәниш имканлар ачыр. Бу исә республикада базар игтисадијятынын төшәккүл тапмасы үчүн вақибдир.

Үмумијјәтлә, саһибкарлыг игтисади инкишафын мүһүм амилидир. Одур ки, тәсәрруфатчылығын бу формасынын инки- шаф етмәсинин Азәрбајҹан игтисадијятынын тәнизмләнмәсин- дә мүстәсна ролу ола биләр.

Базар игтисадијяты шәраитиндә өз игтисадијятларыны инкишаф етдирән дүня өлкәләринин төчрүбәси кәстәрир ки, са- һибкарлыг фәалијјәтинин инкишаф етмәси үчүн мүтләг мүлкіјәт формасы дәјишдирилмәлидир. Бу процес исә артыг республи- када кедир вә гарышыг игтисадијятын бәргәрар олмасына, сәр- бәст игтисади фәаллыг үчүн шәраит јарадыр.

Илләр боју Азәрбајҹан потенсиал ресурсларындан һеч дә лазыми сәвијјәдә истифадә етмәјиб. Бир чох гижмәтли хам- мал илкин е'малдан сонра сон мәнсула чатдырылмаг үчүн кәч- миш Иттифағын ајры-ајры республика вә өлкәләринә кәндәрил- миш вә сон нәтичәдә әлдә едилән күлли мигдарда кәлирин чүз'и һиссәси Азәрбајҹана верилиб.

Республикада мөвчуд олан јералты, јерүстү, минерал вә гејри-минерал ресурслар, әһәмијјәтли дәрман биткиләри, кәнд тәсәрруфаты мәнсулларынын инкишаф етдирилмәси вә нә- һәјәт, мүлкіјәт формасынын дәјишдирилмәси бурада саһиб- карлыг үчүн кәниш имканлар ачыр, хусусән дә республиканын ајры-ајры бөлкәләриндә. Белә бөлкәләрдән Губа-Хачмаз, Лән- кәрән-Астара вә Нахчыван Мухтар Республикасыны кәстәрмәк олар. Бу бөлкәләрдә бүтүн имканлар вар ки, саһибкарлыг, хусу- силә дә онун кичик формалары инкишаф етсин.

Белә ки, кичик саһибкарлығын инкишафынын өлкә игти- садијятында бир чох үстүлүкләри вар. Бурада капиталын аз сәрфи, базар конјуктурасынын чевиклији, кәскин рәгабәт шәраи- тиндә фәалијјәт, тәсәрруфат фәалијјәтинин бөјүк рисиклә бағлы- лыгы мөвчуддур.

Бу бахымдан гејд етмәк олар ки, 60-чы иллрдә Авропа өлкәләри кичик саһибкарлығы перспективсиз бәлмә кими бахыр- дыса, артыг 1982-чи илдә бу хусусијјәтләрә көрә кичик саһиб- карлығы мүнәсибәт там дәјишмишдир. Буну Инкилтәрә вә Фран- санын тимасалында да кәрмәк олар. Мәсәлән, Инкилтәрәдә јени јарадылан иш јерләринин тәгрибән јарысы кичик саһибкар- лығын пајына дүшүр.

Гоншу Түркіјә дөвләтиндә дә бу структур бәлмәсинин инкишафына хусуси фикир верилир. Белә ки, өлкәнин үмуммилл- ти мәнсулунун 40%-ә гәдәри кичик мүәссисәләрин пајына дү- шүр.

Капитал гојулушуна кәлдикдә исә үмуми инвестисија гојулушунун Алманијада 44%-и, АБШ-да 38%-и, Корејада 35,7%- и кичик саһибкарлығын пајына дүшүр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, саһибкарлығын мүхтәлиф фор- малары вар. Мөвчуд дөвр үчүн республиканын бөлкәләриндә саһибкарлығын коммерсија формасына нисбәтән истеһсал сә- һәсиндә инкишафы даһа вақибдир. Чүнки, әксәр рејионларда халг истеһлақы малларына бөјүк тәләбәт вар. Бу тәләбин мөв- чудлуғу диқәр тәрәфдән бу бөлкәләрдә истеһлак базарынын формалашмасы зәурилијини ирәли сүрүр. Бу исә истеһсал үз- рә кичик саһибкарлығын инкишафы јолу илә әлдә едилә биләр.

Республикада кичик мүәссисәләр формалашыб фәалиј- јәт кәстәрир. Мәсәлән, 1995-чи илин мө'луматлары кәстәрир ки, кичик мүәссисәләрин сајы 6361-ә чатыб. Онларын јалһыз 10,5%-и сәнәјянин пајына, 6,3%-и тикинтинин, 9,4%-и кәнд тә- сәрруфатынын пајына дүшдүју һалда 51,4%-и тичарәт вә ичти- маи иашәнин пајына дүшүр. 1996-чы илдә исә кичик мүәссисә- ләрин сајы 1995-чи илә нисбәтән 1,9 дөфә артагә 12220 тәш- кил етмишдир. Бунлардан јалһыз 9,9%-и сәнәјянин, 6,0%-и ти- кинтинин, 10,7%-и кәнд тәсәрруфатынын, 58,7%-и исә тичарәт вә ичтимаи иашәнин пајына дүшүр.

Бу кәстәричиләр бир даһа сүбүт едир ки, јаранм кичик мүәссисәләрин аз һиссәси истеһсалла мәншуғлдур, әксәр һиссә- си исә гејри-истеһсалла, јә'ни коммерсија фәалијјәти илә мән- шуғл олур. Бу исә республика игтисадијятынын индики вәзијјәти үчүн бир о гәдәр дә мүсбәт һал сајыла билмәз. Әһали бу вә ја диқәр истеһлак малларына олан тәләбатыны јерли истеһсал һесабына дејил, коммерсија структурлары тәрәфиндән кәтири- лән маллар һесабына өдәјир.

Үмумијјәтлә, ајры-ајры бөлкәләрдә саһибкарлығын бу формасынын инкишафынын бөјүк игтисади вә сәсиал әһәмијјәт

олар. Өввәлә истәһсал үзрә кичик саһибкарлыг имкан верәр ки, һәм истәһлак базары формалашсын, һәм дә јерли әһали бир тәрәфдән зәрури истәһлак маллары вә ишлә тәмин едилсин.

Саһибкарлыгын инкишафынын дикәр үстүн чәһәтләри дә вар. Даһа доғрусу, бу структур бөлмәсинин инкишафы истәбилән бөлкәдә һәм бүдчәнин сағламлашдырылмасы (верки һәсабына), һәм дә инфраструкурун инкишафы үчүн шәраит јарада биләр. Инфраструкурун инкишафы исә базар игтисадијјаты мүнәсибәтләринин јаранмасы вә мүтәшәккил фәалијјәти үчүн зәруридир.

Саһибкарлыгын бергәрар олмасы нәһајәт, республиканын дүнја дәвләтләри илә тичарәт әләгәләринин инкишафына сәбәб ола биләр, республиканын идхал-ихрач әмәлијјатларында тичарәт балансынын мүсбәт истигамәтә дәјишмәсинә көмәк едәр.

Бир һалы гејд етмәк лазымдыр ки, һал-һазырда республика бөлкәләриндә һәм малијјә вәзијјәти, һәм дә әһалини игтисади вәзијјәти бир о гәдәр дә јахшы дејил. Бу исә бөлкәләрдә саһибкарлыгын инкишафыны ләнкидә биләр. Белә бир вәзијјәтдән чыхмаг үчүн харичи инвестисияја кениш јер вермәк лазымдыр. Буна имкан вар, чүнки республикаја харичи инвесторларын марағы бәјүкдүр. Садәчә олараг илк илләр онлара мүөјән күзәштләр вермәк, лазымы шәраит јаратмаг лазымдыр.

Дејиләнләрдән белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, республикада саһибкарлыгын, хусуси илә дә истәһсал сәһәсиндә инкишафы зәруридир.

Јекун вурараг дејә биләрик ки, саһибкарлыгын (хусуси илә кичик вә орта мүәссисәләрин) республикада инкишафы бир чох проблемләрин һәллине көмәк едә биләр.

Саһибкарлыгын ичтимаијјәт үчүн әһәмијјәтіндән бәһс едәрәк һәлә о вахтлар А. Смитт јазырды: «О өзүнүн шәхси марағыны, мәнфәәтини изләјир, бу шәраитдә көрүнмәз әһләрләр..... өзүнүн хусуси марағыны изләмәклә о тез-тез чәмијјәтин мәнәфејинә хидмәт едир.»

АЗӘРБАЈЧАН ДЕМОКРАТИК ЧҮМҲУРИЈЈӘТИНИН РУСИЈА ИЛӘ ИГТИСАДИ ӘЛАГӘЛӘРИ

XXI әсрин астанасында 80 иллијини гејд етдијимиз, Шәргдә илк демократик гурулуш јаратмыш Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәти чәми 23 ај јашамасына бахмајараг, Азәрбајчанын дүнја дәвләтләринә танытмаға вә онларла игтисади әләгәләр јаратмаға наил олмушду.

1918-чи илин 28 мајында јарадылан Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәти һәлә илк күндән «Азәрбајчанын бүтүн бәһнәхалг чәмијјәтләр вә халглар илә мәһрибан коншулуғ әләгәләри сахлајачағыны, бүтүн дәвләтләрлә һәм сијаси вә һәм дә игтисади әләгәләр јаратмағы өзүнүн әсас вәзифәләриндән бири һесаб етдијини е’лан етмишди».

Азәрбајчанда һәкм сүрән игтисади вәзијјәтдән чыхмаг үчүн јоллар ахтаран Баш назира Ф.Х.Хојски кестәрмишди ки, күнүн ән вачиб мәсәләси Азәрбајчанын харичи дәвләтләрлә тичарәт әләгәләринин берпасындан ибарәтдир.

Харичи дәвләтләрлә игтисади вә тичарәт әләгәләри јаратмаг үчүн Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәтинин тичарәт вә сәнәјә назирлији бир сыра тәдбирләр көрмүшду.

М.Ә.Рәсулзадедин «Әсримизин Сијавушу» адлы әсәриндә дедији кими Азәрбајчанын тәбии шәраити она нәнкин коншу дәвләтләрлә, һатта игтисади чәһәтдән гүввәтли дәвләтләрлә дә игтисади вә тичарәт әләгәләринин кенишләндирилмәсинә имкан верәр.

Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәти јарандығы илк күндән бүтүн дәвләтләрлә, хусусилә јени јаранмыш Совет Русијасы илә игтисади әләгәләрини берпа етмәјә чалышмышдыр.

Парламентин сәдри Ф.Х.Хојски чыхышларынын бириндә узун илләр Азәрбајчан игтисадијјатынын Русија илә бағлы олуб, онун тәркиб һиссәсини тәшкил етдијини әсас тутараг, дәвләт адындан демишдир ки, Азәрбајчан кечмиш чар Русијасы әразисиндә олан дәвләтләрлә, о чүмләдән Русија илә сыхы әмәкдашлығ етмәјә һазырдыр.

1919-чу ил апрелин 14-дә парламентин һөвбәти ичла-сындакы чыхышында Н.Јусифбәли дә Русија илә итгисади әләгәләрин бәрпасына мүсбәт јанашдығыны кәстәрмишдир.

М.Ә.Рәсулзаде һәлә 1918-чи илин јайында Истанбулдан Азәрбајҗан Харичи Ишләр назири вә һөкүмәтинә јаздыгы мөкту-бунда болшевик һөкүмәти илә бирбаша итгисади әләгәләрин ја-радылмасыны исрар едирди.

Русија өзү дә Азәрбајҗан нефти, памбыгы вә с. мөһсул-лардан мөһрум олдуғу үчүн онунла итгисади әләгәләрин бәрпа-сына марағлы иди.

Бақы нефти вә нефт мөһсулларынын Русија тәсәррүфа-ты үчүн нә гәдәр өһәмийәтлӣ олмасыны вә Азәрбајҗан илә Ру-сија арасында итгисади әләгәләрин бәрпа олунмасынын зәру-рилијини Русија һаким даирәләри дә е'тираф едирди.

Русиянын да Азәрбајҗанла итгисади әләгә јаранмасына марағлы олдуғуна бахмајарағ, орада кәдән вәтәндаш мұһари-бәси вә инкилисләрин һәштәрхана нефт ихрачына мане олма-лары, үстәлик Деникинин Азәрбајҗаны итгисади мұһасирәјә ал-масы Русија илә Азәрбајҗанын тичарәт әләгәләринин јаранма-сына манечилик төрәдирди. Бақыда олан инкилис командалы-гы совет Русиясына нефтин ихрачыны гадаған етмәклә Бақы нефтини әсас сатыш базарындан мөһрум етмиш вә Русија тә-сәррүфатында јаначағ ачылығы јаранмышды.

Совет Русиясы узун мүддәт Азәрбајҗан Демократиқ Чүмһуријәтинин мүстәғиллијини танымағ истәмәмишдир. Лакин нефт ғытлығы үзүндән Русија тәсәррүфаты ифлич вәзијәтә дүшдүјүнә, Бақы нефтинин Русија үчүн сон дәрәчә зәури ол-дуғуна көрә совет Русиясы Бақыны тутмағ вә онун сәрвәтини әлә кечирмәјә чалышырды.

В.И.Ленин Үйі Үмүрусиија дахила вә харичи сијасәти шурасынын гурултайындакы нитгиндә Азәрбајҗан нефтини Рус-иянын хүсуси малына чевирмәјин зәурилијини кәстәрмиш вә демишди ки, «... Азәрбајҗанын нефти бизә јаначағ чәһәтдән ајағ үстә дурмағ үчүн имкан јарадачағ».

Русиянын Азәрбајҗан Демократиқ Чүмһуријәтинин мүс-тәғиллијини танымағ истәмәмәсинә бахмајарағ, һәр ики өлкә арасында тичарәт мұғавиләси бағламағ һаггында данышығлар кедирди. һәммин данышығлар 1920-чи ил мартын 30-да совет Русиясы илә Азәрбајҗан Демократиқ Чүмһуријәти арасында тичарәт мұғавиләси илә нәтичәләнди. Буна бахмајарағ, һәлә апрел ајында да һәр ики өлкә арасында тичарәт әләгәләринин

хәнишләндирилмәси һаггында данышығлар давам етдирилир-ди. вә һәммин данышығлар Азәрбајҗан дәвләтинин сүғутуна гә-дәр давам етди.

Русија илә Азәрбајҗан Демократиқ Чүмһуријәти арасында һәлә тичарәт мұғавиләси бағланмамышдан әввәл Бақы вә һәштәрхан болшевикләри кизли јолла Русијаја нефт вә нефт мөһсуллары кәндәрирдиләр. Бу мөһсуллары дашымағ үчүн Ру-сија илә Азәрбајҗан арасында дөмир јолу әләгәси кәсилдијин-дән јеканә јол Хәзәр дәнизи иди. Бу чүр таланчылығын гаршы-сыны алмағ үчүн Азәрбајҗан дәвләти нефт мөһсулларынын ис-тәһсалы вә дашынмасы үзәриндә чидди нәзәрәт јаратды вә дө-низлә һәштәрхана олан јолу бағланды. Әлбәттә,бу Азәрбајҗан Чүмһуријәтинин итгисадијјаты үчүн һеч дә өлвиришли дејилди.

Нефт сәнәјечиләри дә Бақы нефтинин Русијаја ихрачы-нда марағлы идиләр. Фүрсәтдән истифадә едән социалистләр һәштәрхана тичарәт јолунун ачылмасыны, Русија илә тичарәт әләгәләринин бәрпа едилмәсини төләб едирдиләр. һәлә 1918-чи ил октябрын 6-да Азәрбајҗан Демократиқ Чүмһуријәти о заман Бақыда олан Москва вилајәти әрзағ комитәсинин нүмајән-дәси И.П.Орловун Азәрбајҗанла рәсми итгисади әләгәләр јаратмағ сәһәсиндә көрдүјү ишләри мүсбәт гимәтләндирәрәк, Бақыда вә Москвада тичарәт мұбадиләсинин үмүми истигамәт-ләрини мөјјән едән рәсми нүмајәндә тәјин олунмасыны тәк-лиф етмишди.

Азәрбајҗан Демократиқ Чүмһуријәти чох аз јашамасына бахмајарағ харичи итгисади сијасәт вә бейнәлхалғ әләмлә әлә-гәләр јаратмағ сәһәсиндә мүстәғил дипломатијамызын илк уғурлу аддымларыны атмышдыр. Тәкчә ону демәк кифәјәтдир ки, илк мүстәғил Азәрбајҗан дәвләти 1920-чи ил январын 11-дә Антантанын Али Шурасы төрәфиндән «де факто» танынды.

Һал-һазырда исә өлкә президенти һ.Әлијевин апардыгы харичи сијасәт вә итгисади әләгәләр сәһәсиндәки уғурлу феа-лијәт нәтичәсиндә артыг дүнјанын ән апарычы дәвләтләри Азәрбајҗанын мөвҗејини дәстәкләјир, ән чәрмәтли бейнәлхалғ тәшкилатлар Азәрбајҗанла итгисади әләгәјә кирир

АГРАР ИСЛАҲАТЛАРЫН СОСИАЛЖӨНҮМЛҮҮНҮН ТӨМИН ЕДИЛМӨСИ ЗӨРУРИЛИЈИ ҲАГГЫНДА

Аграр ислаҳатын кетдикчө сүр'өтлөндирилмөси өјни заманда һәллини тәләб едөн бир сыра игтисади, социал, һүғуғи вә с. мәсәләләрин һәллини дә тәләб едир. Белә мұһүм мәсәләрдән бири дә мөһз социал проблемләрин һәллиндәмөһз ислаҳатларын апарычы ролунун төмин едилмөси мәсәләсидир. Ислаҳат һеч дә ислаҳат хатиринә јох, игтисади жүксәлиш әсасында социал инкишафа тәкан верән мұһүм процес кими апарылмалыдыр. Әкс тәғдирдө онун апарылмасы истәнилән мәғсәдә чатмаға имкан вермәјчәққидир.

Аграр саһәнин базар игтисадијаты принципләри илә идәрә олунмасы истәр-истәмәз бу саһәдә кендин социал саһәриндә приоритет инкишафына наил олмағы да тәләб едир. Лакин илдән илә бу саһәләрин инкишафына гојулан малијјә-инвестија гојулушларынын азалмасы ислаҳатларын социал жөнүмлүү мөнтигини кетдикчө даһа чох арха плана чөкмиш олур. Белә һалда аһалинин чох һиссәси ислаҳатларын кедиши процесиндә төшөбүслә иштирак етмәк истәмир. Ишсизләрин санынын артмасы, иш гәбишијәтли адамларын, хусусән көнчләр арасында республикадаһили ахынын сүр'өтләнмөси, харичи өлкөләрә көчмә, демографик ситуасијанын кәркинләнмөси дедикләримизи тәсдигләјән чәһәтләрдәндир. Бу саһәдә саһибкарлыгын көврәк аддымларынын малијјә-кредит јардымларын дан мөһрүм олунмасы, кәлир сәвијјәләринин социал жөнүмдә тәнзимләнмөси, истәһсалчы тәрәфиндән сатылан кәнд тәсәруфаты мөһсулларына көрә борчларын вахтлы-вахтында едәрилмәмөси кәндә күзәштли кредит, верки вә инвестија сијәсетләринин һәјата кечирилмәмөси һаллары, шүбһәсиз, социал кәркинлији артыран әсас шәртләрдир.

Хусусән игтисади өләгәләрин гурулмасынын сәмәрәлилији һәтичә е'тибары илә онун социал жөнүмлүү илә мөјјәнләшмәлидир. Бу өләгәләрин гурулмасынын стратеги хәтти дөвләтин һәинки игтисади марағлары илә, һәмчинин паралел олараг социал мәсәләләрин һәлли илә дә узлашдырылмалыдыр.

Һәтичә е'тибары илә аграр саһәдә ислаҳатларын социал жөнүмлүүнүн төмин едилмөси үчүн ашағыдакы шәртләри зәрури һесаб едирик:

- кендин социал инкишафы планынын һазырланмасы вә мувафиг гәнунверичиликләрин һазырланыб гәбул едилмөси;
- һәтичә формалашан саһибкарлыг тәсәруфатларынын планы олан бизнес планынын тәртибиндә социал жөнүмлүүнү сүтүнлүүнә наил олмағ;
- бәләдијә мүлкјјәтини ајырмагла социал жөнүмлү мәсәләләрин һәллине һүғуғи әсаclar вермәк вә онларын һәллини сүр'өтләндирмәк.

Дос. И.М. Гусейнова
Бакинский Университет Бизнеса

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА И УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Взаимосвязанная экономическая деятельность населения страны служит цели создания экономических благ для их жизнедеятельности. Эта деятельность представляет социальную политику, в которой выражаются конечные цели и результаты экономического роста.

По мере экономического роста, накопления национального богатства, главной целью экономической деятельности является создание благоприятных социальных условий для граждан. Если экономический рост не сопровождается ростом благосостояния, то люди утрачивают стимулы к эффективной экономической деятельности. Важное значение в социальной политике отводится социальной защите и уровню жизни населения, т.е. уровень потребления материальных благ, обеспеченность населения промышленными потребительскими товарами, продуктами питания, жилищем и т.д.

Уровень жизни населения оценивается такими показателями как потребление основных продуктов на душу населения, обеспеченность этими продуктами в расчете на

семью, покупательная способность получаемых доходов наравне с их уровнем обеспеченности и т.д. Уровень жизни на селения определяется уровнем развития экономики республики. Заметим, что в последнее десятилетие последний показатель резко снизился в силу субъективных и объективных причин. Слабая экономика – это значит слабая социальная сфера. Реальные доходы населения за последнее десятилетие значительно снизились. Это привело к резкой разнице между уровнем доходов и стоимостью минимального потребительского бюджета, поэтому преобладающая часть населения республики находится на грани бедности и социальной незащищенности. В числе бедных оказались не только слабые в социальном плане группы населения, имеющие ограниченные возможности для занятости (пенсионеры, многодетные и неполные семьи, инвалиды), но и значительная часть здоровых граждан трудоспособного возраста, имеющих работу.

В настоящее время большая часть работающих на предприятиях и в организациях получают заработную плату ниже прожиточного минимума. Большие масштабы бедности связаны не только с состоянием экономики республики, но и в значительной степени с крайне неравномерным распространением доходов между различными группами населения. Значительная часть доходов присваивается относительно небольшой группой населения. Так, в 1996 году доля населения, получающая ежемесячно до 80 тыс. манат доходов, составила 67,8%, из которых 20,9% в месяц имеет до 40 тыс. манат.

Наблюдаемый в последнее десятилетие рост цен привел к резкому увеличению минимального потребительского бюджета, который был значительно больше среднемесячной зарплат.

По данным, в 1997 году наблюдается тенденция роста среднемесячной заработной платы, но по сферам деятельности она имела большие колебания – в пределах от 33,2 тыс. манат – в сельском хозяйстве до 123,3 тыс. манат – в связи, 136,6 тыс. манат – в транспорте, 152,2 тыс. манат – в промышленности и 159,1 тыс. манат – в строительстве. Внутри же каждой из этих народнохозяйственных отраслей сред

немесячная заработная плата имеет большие различия. Так, в отрасли транспорта – работники железнодорожного транспорта имели 198,7 тыс. манат, а водного транспорта – 298,0 тыс. манат.

За последние годы потребительские расходы рабочих и служащих республики, как и совокупный доход, претерпели изменения. В их совокупном доходе наблюдается тенденция снижения удельного веса заработной платы. Если в 1990 году она составляла 75,9% совокупного дохода, то в 1996 году – 41,7%, тогда как поступления непроизводственного характера (исключая фонд социального обеспечения), так называемые прочие доходы с 11,1% увеличились до 47,3%.

Это сказалось на изменениях в потребностях населения республики. В последнее десятилетие в составе расходов продукты питания составляли около половины их суммы семейных доходов. В 1996 году эта статья расходов увеличилась до 72,9% всех расходов, расходы на непродовольственные товары сократились с 29,7% в 1990 году до 13,2% в 1996 году, оплата услуг так же уменьшилась с 8,0% до 5,2%.

Но благодаря проводимой государством социальной политики уровень этих показателей имели тенденцию к увеличению.

Но размер оплаты труда все в большей степени определяется не количеством или качеством производственных товаров и услуг, а прежде всего степенью монополизированности отрасли или предприятия и, следовательно, различными взаимоотношениями определения цен на продукцию.

Решение вопросов социальной защиты населения остается важным на данном этапе развития экономики.

АЗӘРБАЈЧАНДА СӘҺМДАР ЧӘМИЈӘТЛӘРИН ВӘ ГИЈМӘТЛИ КАҒЫЗЛАР БАЗАРЫНЫҢ ИНКИШАФЫ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Сәһмдар чәмијәтләр базар игтисадијатынын актив иш-тиракчыларындан олуб, сәһиқарлыр фәалијәтинин истәһсалат,тичарәт,банк әмәлијатларында вачиб һәлгәләрдән бири-дир.

Гијмәтли кағызлар базарынын, сәһмдар чәмијәтләрин јарадылмасы вә инкишаф етдирилмәси республикада һәјата кечирилән игтисади сәләһатларын тәркиб һиссәсидир. Бу просе-сә дөвләт мүдјәлијәтинин өзәлләшдирилмәси күчлү тәкан вә-рир. Белә ки, 1998-чи илин фәврәл ајына гәдәр 500-дәк орта вә ири мүәссисә дөвләт табелијини итириб, кичик мүәссисәләрин өзәлләшдирилмәси исә артыр баша чатмағ үзәрәдир (13 мин кичик мүәссисә өзәлләшдирилиб).

Дөвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијәтләрә чеврил-мәси вә онларын сонрақи өзәлләшмәси бир сыра чидди суаллар доғуруп.Сәһмләшмә, өзәлләшдирмә, гијмәтли кағызлар базарынын јаранмасы үчүн республикада норматив сәнәдләрин һазырланмасы сәһәсиндә бир чох иш көрүлмүш-дүр. Лакин мүәјјән проблемләр һәлә дә галыр,хүсусән артыр гәбул олунмуш сәнәдләр мүбәһисә доғурмаға башлајыр.

Тәдғигәтин јеринә јәтирилмәси кедишиндә ашағыдақи нәтичә вә тәклифләр ирәли сүрүлмүшдүр:

- Азәрбајчанда јахын заманда дөвләт гијмәтли кағызларын (ДГК) там спектри јарадылмалыдыр: Әкс тәғдирдә биз игтиса-дијатын инкишафы үчүн ән чидди мәнбәләрин бириндән мән-рум оларыр. Бир тәрәфдән бу, мәчбуријәт гаршысында харици борч вәсаитинә еһтијач јарадачағ, дикәр тәрәфдән исә сәрт верки сјасәтинә мә'руз галачағыр. Бу исә өз нөвбәсиндә үмуми игтисади шәраитин пискләшмәсинә, малијә базарынын стагнасјасына, сәмәрәли дөвләт сјасәтинин һәјата кечи-рилмәсинин чәтинләшмәсинә кәтириб чыхарачағдыр;

- ғысамүддәтли дөвләт истигразлары гијмәтли кағызларын елә бир нөвүдүр ки, бүдчә кәлирләри вә хәрчләри арасындақи

фәрги таразлаја биләр вә бу кун бүдчә кәсирини инфлјасјасыз өртмәк үчүн јекәнә мәнбәдир. Инкишаф етмиш өлкәәрдә ДГК ән јүксәк е'тибарлыгыр рәјтингинә вә мувафиғ оларағ минимал кәлирлијә малиқдир;

- гијмәтли кағызлар (ГК) сәһәсиндә норматив актлар чидди дүзәлишләр тәләб едир. Белә ки, бу актлар гәбул олунан заман республикада гијмәтли кағызлар базары јох иди. Бу кун «Гијмәтли кағызлар һағғында» ганун гәбул едилмәси хүсусилә вачибдир;

- ГК-ләр базарынын инфраструктурунда мүәјјән дүзәлиш-ләр апарылмасы зәруридир;

- ГК-лар базарынын инкишафына күчлү тәканы корпоратив ГК-ын икинчи базары, өзәлләшдирилмиш мүәссисәләрин сәһм-ләри верәчәкдир;

- нәзәр алмағ лазымдыр ки, мүстәғил оларағ мүхтәлиф сәһмләр бурахылыр. Она кәрә дә сәһмләр унификасја едилмәли, кәфијјәти јүксәлдилмәли вә мүдафә дәрәчәси артырылмалыдыр;

- өлкәдә ихтисаслашдырылмыш, кәфијјәтли лизинглә фонд биржаларынын, һәмчинин базарын тәнзимләnmәси системинин јарадылмасы зәруридир. Нәзәр алмағ лазымдыр ки, ГК-нын тәртиб олундуғу депозитарсыз кечинмәк мүмкүн дејил. Биз тәклиф едирик ки, онларын һамасы бир мәркәздә бирләшди-рилсин;

- өлкә игтисадијатынын структур дејишик ликләри чәрчивә-синдә республика јаначағ вә енеретика назирлијинин форма-лашмасыны нәзәр аларағ, гәјд өтмәк лазымдыр ки, бунун мус-бәт чәһәтләрлә јанашы, мәнфи тәрәфләри дә вар. Јени назирлик республикадақи нүфуз вә материал имканларына кәрә бәрәбәри олмадан јекәнә инһисарчәја чеврилә биләр. Бу да өз нөвбәсиндә, онун фәалијәтиндә нәзарәтсизлијин артма-сы тәһлүкәсини јарада биләр;

- сәһмдар чәмијәтләрлә рәһбәрликдә идарәетмә билиқләр-инин сәвијјәсинин ашағы олмасы идарәетмә амилени өн пла-на чәкир. Идарәчилик институтун јарадылмасы сәһмдар чә-мијәтләрин ишинин сәмәрәли апарылмасы үчүн онлара са-вадлы, ихтисаслы идарә башчыларыны (харици өлкәләрин кадрлары да истисна дејил) ишәкәтүрән ролунда чыхыш етмәјә имкан верәр;

- банк вәсаитләринин мөвчүд системи гејри-мүкәммәлдир, кредитләр әсасән ғыса мүддәтә верилир, лүзумсуз сүн'и сүрүн-дүрмәчилик кредитләрин мүштәриләрини сон дәрәчә чәтин

везијетә салыр. Бунунла әлагәдар бизим фикримизчә, аша-ғыдакы тәклифләрнин һөјата кечирилмәси мөгсәдујун оларды; кредитләр мөгсәдли верилмәлидир; кредитин мүд-дәти ән азы 1-2 ил үчүн мүәјјән едилмәлидир; илк нөвбәдә итгисади артым темпләрине әһәмијјәтли дәрәчәдә тә'сир едән лайһәләрә кредит верилмәлидир; кредит ачылмасы просе­дурасы сәдә­ләш­дирилмәлидир: «Ифлас һаггында» вә «Киров һаггында» га­нунлар гәбул едилмәлидир.

И.е.н. С.һ.Ризајеева

Аз.ЕА Итгисадијат Институтунун шә бә мүдир

АЗАД САҢИБКАЛЫҒЫН ИНКИШАФЫНДА СЫҒОРТА ХИДМӘТИНИН РОЛУ

Сығортанын инкишафы саһибкарлығын тәнзимләнмәси вә стимуллашдырылмасы системинин мүһүн тәркиб һиссә­риндән бирини тәш­кил едир. Базар мүнәсибәтләри шәраитиндә сығорта хидмәтинин әһәмијјәти даһа да артыр.

Белә ки, бир тәрәфдән азад саһибкарлыг рискләри нәтичәсиндә итгисадијатда лабүд олараг јаранан арзуолунмаз мејилләрин арадан галдырылмасы, иткиләрин азалдылмасын­да сығорта фәалијјәти хусуси рол ойнајыр. Дикәр тәрәфдән сы­ғорта ширкәтләри өлкәнин малијјә сферасынын бир һәлгәси ол­маг е'тибары илә пул вәсаитләринин сәфәрбәр едилмәси вә инвестисја фәалијјәтинин асасларынын јарадылмасына хидмәт едир. Сығорта бизнесинин кенишләнмәси гәјд олунан һәр ики мө'нада азад саһибкарлығын вә еләчә дә бүтөвлүкдә милли итгисадијатымызын инкишафына өвәзсиз хидмәт кәстәрә биләр.

Сығорта бизнеси ингилаба гәдәрки Бақыда саһибкар­лығын ән чох инкишаф етмиш нөвләриндән бири олмушдыр. 19-чу әсрин әввәлиндә шөһәр­дә 20-жә яхын сығорта чөмијјәти фәалијјәт кәстәрмишди­р ки, бунларын әксәр һиссәси Хәзәр дөнизи көмиләринин сығорталанмасы илә мөшгул олмушдыр.

Базар итгисадијатында кечид республика итгисадија­тында сығорта саһәсинин чанланмасына кәтириб чыхармыш­дыр. 1996-чы илдә 1995-чи иллә мүгајисәдә республикада јығылмыш сығорта һаггларынын үмуми мөбләги ики дефедән чох артмышдыр. Бу, кичик наилијјәт дејил. Ејни заманда гәјд ет­мәк лазимдыр ки, Азәрбајҗанда һәлә ки, сығорта ширкәтләри-

нин әкәсријјәти кечид итгисадијаты шәраитиндә кортәби ола­раг мејдана көлмишдир. 1996-чы илдә сығорта һагглары респу­блика УДМ-ин 0,27%-ни тәш­кил етмишди­р. Мүгајисә үчүн гәјд едөк ки, 1994-чү илдә АБШ-да хусуси сығорта ширкәтләри тәр­рәфиндән јығылмыш һагглар УДМ-н 11,4%-ни тәш­кил етмиш­ди­р.

Азәрбајҗанын сығорта базарында һәлә ки, сығорта бизнесинин тәш­килати-итгисади формаларынын мүхтәлифлиги мөвчуд дејил. Әсас е'тибарилә бунлар мөһдүд мө'сулијјәтли чөмијјәтләрди­р. Ејни заманда харичи сығорта тәш­килатлары, һәмчинин харичи капиталын инкишафы илә сығорта тәш­килат­лары да фәалијјәт кәстәрир.

Республикада сығорта бизнесинин чатышмазлыгларын­дан бири сығорта саһәсиндә ихтисаслашманын олмамасындыр. Бүтүн сығорта ширкәтләри шәхси сығорта илә әмлак мараг­ларынын сығортасыны бирләшдирир. Сығорта ширкәтләринин ихтисаслашма сәвијјәсинин јүксәлмәси кәстәрилән хидмәтләр­ин кејфијјәтинин артмасына вә нәтичәдә азад саһибкарлығын инкишафына әһәмијјәтли дәрәчәдә тә'сир кәстәрә биләр.

Һазыркы дөврдә сығорта хидмәтинин кенишләнмәси үчүн онун тәш­ви­гини кенишләндирмәк, әһалини хидмәт нөвлә­ри илә мө'луматландырмаг вачиб шөртләрдәндир. Лакин фик­римизчә, сығорта хидмәтинин кон­крет нәтичәләрини кениш күт­лә­јә чатдырмаг һәлледи­чи а­ми­л­ди­р.

Д.ә.н. проф. Р.М. Джабиев

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

В условиях перехода Азербайджана к рыночному от­ношениям, государству с большим трудом, но все же шаг за шагом формирует рыночную инфраструктуру за счет рабо­ты всех секторов экономики, развития многообразных форм собственности, совершенствования форм и методов хозяйст­вования и т.д.

Между тем, ни в России, ни в других странах бывшего Союза, в том числе и в Азербайджане данная

проблема в достаточной степени не изучена и научно не обоснована. К примеру, немало ученых и практиков составными элементами рыночной инфраструктуры считают валютный рынок, рынок акций, вексельный рынок облигаций и др. что по нашему мнению, не правомерно. Все они являются элементами финансового рынка.

Однако, когда речь идет о структуре финансового рынка, то здесь необходимо иметь ввиду, что он состоит из трех взаимосвязанных и дополняющих друг друга рынков: денежного рынка; рынка ценных бумаг; кредитного рынка.

В целом же инфраструктура рынка состоит из: товарного рынка; фондового рынка; денежного рынка; кредитного рынка; рынка ценных бумаг; рынка инвестиций; рынка рабочей силы; рынка информационных услуг; рынка оценочных услуг; рынка лизинга; рынка золота.

Исходя из изложенного можно утверждать, что рынок как развитая система отношений товарного обмена функционирует параллельно с отдельными взаимосвязанными рынками, которые в совокупности и определяют содержание рыночной инфраструктуры.

Однако этими рынками руководят множество государственных и негосударственных управленческих структур (товарная биржа, фондовая биржа, валютная биржа, биржа ценных бумаг, ссудная биржа, биржа труда, различные банки, страховые компании, консультационные и маркетинговые фирмы, информационные и другие учреждения).

Таким образом на основе вышесказанного, можно утверждать что рыночная инфраструктура - это совокупность отдельных взаимосвязанных рынков и управленческих структур, обеспечивающих свободное продвижение товаров и услуг на рынке.

ЖЕНИ ИГТИСАДИ СИСТЕМӘ КЕЧИД ДӨВРҮНДӨ АЗЕРБАЙЖАНДА МАКРОИГТИСАДИ ИНКИШАФ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Жени игтисади системә-сәрбәст базар мүнәсибәтләринә кечид Азербайжан игтисадијатынын мүасир вәзијәтинин вә кәләчәк инкишафы истигамәтләринин дүзкүн әсасландырылмасы, жени игтисади мүнәсибәтләрин формалашмасы вә төкмилләшдирилмәсинин, социал-игтисади тәрәғгинин тәмин едилмәсинин елми-тәҷрүби әсасларынын ишләниб һазырланмасынә тәләб едир. Бу бахымдан чөмијјәтимизин социал-игтисади системинин кејфијәтчә јениләшмәсиндә она тәсир едән бүтүн амилләр системинин-сијасы, игтисади, тәшкилати, социал-психоложи, иделожи вә и.а. а'илләрин нәзәрә алынмасы, әсаслы игтисади ислаһатларын апарылмасы, хүсусилә өзәгләшдирилмәнин һөјәта кечирилмәси, тәқрар истеһсалын структур элементләри арасында таразлығын тәмин едилмәси, истеһсалын сәвијәсинин кәскин сурәтдә ашағы дүшмәсинин гаршысынын алынмасы, мөвчуд игтисади потенциал әсасында көкүл гурулуш дәјишкилји апарылмасы, әсаслы капитал гојлушунун (харици инвестијиә чәлб едилмәклә јанашы әса-сән дахили имканлар һесабына) артырылмасы илә жени иш јер-ләринин јарадылмасы (хүсусилә кичик бизнесин инкишафы һесабына), тәқрар истеһсалын бүтүн һөлгәләринин таразлы инкишафы, әһалинин рифаһ сәвијәсинин тәмин едилмәси хүсусилә зәуридир.

Азербайжанын макро вә микро сәвијәләрдә игтисадијатынын мөвчуд вәзијәтинин төһлили, апарычы мејләр вә чәтшмазлығлар кәстәрир ки, республиканын игтисади вә социал потенциалындан там вә сәмәрәли истифадә олунмамыш, ајры-ајры сәһәләрин игтисади артымда ролу тәмин едилмәмишдир. һалбуки, игтисади инкишаф бахымындан республиканын социал-игтисади потенциалы јүксәкдир.

Республикамызын базар игтисадијатына кечидин индики шәраитиндә макроигтисади инкишаф сијасәтинин истигамәт-

лөри, темплөри вә көстөричилөри мүйәҗән едиләркән Азәрбаҗан итгисадијатынын мөвчүд везијјетинин төһлид едилмәсинә, итгисади вә потенциалын итгисади артымда ролунун нәзәрә алынмасына әсасланмалыдыр.

Республика итгисадијатынын инкишафынын макроигтисади сijasәтинин әсас компонентләринин мүйәҗәнләшмәсинин башлыча шәрти вә үмуми әсасы өлкәнин итгисади вә социал потенциалынын халгын рифаһ сөвијјәсинин жүксәлдилмәсинә истигамәтләндирилмәси олмалыдыр. Итгисадијатымыз дунја мигјасындакы елми-техники төрегинин наилијјетинин, һабелә истәһсалын вә әмәјин тәшкилинин мүтәрәғги формаларындан кениш истифада әсасында макро вә микро сәһәләриндә бир-бирини тамамлајан комплексә чеврилмәли, конкрет структура малик олмалыдыр. Структур дәјишликләри јени итгисади мүнәсибәтләрин формалашмасында башлыча принцип, истигамәт әһалинин рифаһынын жүксәлдилмәси илә јанашы итгисади мүстәғиллигин, өлкәнин итгисади төһлүкәсизлијјинин тә’мин едилмәсиндән ибарәтдир. Бу бахымдан јени структурун формалашмасында истәһсалын үмуми сөвијјәсинин сүр’әтләндирилмәси илә бәрәбәр тәбии ресурслар вә с.әсасында е’мал сәһәләринин, сон мөһсул истәһсалынын темплинин артырылмасы, онларын кениш инфраструктурунун јарадылмасы зәруридир.

Јени итгисади системә кечид шәраитиндә структур дәјишликлији илк нөвбәдә чоукладлы итгисади структурун, мүлkiјјәт мүнәсибәтләринин тә’мин едилмәсинә истигамәтләндирилмәли, дәвләт секторунун јени кејфијјәтдә инкишафы илә јанашы диқәр мүлkiјјәт формаларынын, хусусилә өзәл секторун формалашмасына үстүнлүк вермәлидир.

Итгисади ислаһатларын апарылмасы, өзәлләшдирмәнин һәјата кечирилмәси сүр’әтләндирилмәли, лакин стратегик әһәмийәтли вә бөјүк (ири) мүәссисәләр дәвләт мүлkiјјәтиндә галмалы, торпақ ислаһаты исе даһа диғгәтли, мәрһөлә-мәрһөлә апарылмалы, торпақ ону бечөрәнләрә төһким едилмәклә јанашы үмүмхалг мүлkiјјәти кими дәвләтин нәзарәтиндә сахланмалыдыр. Үмумийәтлә, јени итгисади системин формалашдығы шәраитдә итгисадијатын дәвләт тәнзимләnmәсинин әһәмийәти артыр. Бу тәнзимләмә дәвләтин итгисади фәалијјәт сферасына ифрат дәрәчәдә мүдәхиләсинә јол верилмәдән мүлkiјјәт мән-субийәтләринә, әмлақларынын (сәрвәтин, капиталын) һәчминә вә кәлирләринин сөвијјәсинә көрә фәрғләнән истәр дәвләт, истәрсә дә базар системинә дахил олан фәрди вә диқәр социал групплары әһатә етмәлидир.

Мәдди истәһсал сферасында истәр дәјәр, истәсә дә на-тура е’тибарилә истәһсалын азалмасынын гаршысы алынмалы, итгисади-социал жүкәлишин өлкәнин төһлүкәсизлијјинин әсасы кими онун динамик инкишафына наил олунмалы јерли мөһсул-ләрә һесабына мөһсул боллуғу јарадылмасына имкан верән истәһсал тә’јинатлы мүәссисәләрин жүксәк инкишаф темпи тә’мин едилмәлидир. Истәһсал тә’јинатлы кооперативләрин, кичик мүәссисәләрин, фермер тәсәррүфатларынын, һабелә мұх-тәлиф тә’јинатлы кичик бизнесин инкишафына һәр чүр шәраит јарадылмалыдыр. һәмјин сәһәләрин инкишафы ејни заманда республикада өмәк еһтијатларындан сөмәрәли истифада олун-масына, мөшгулијјәт сферасынын кенишләндирилмәсинә әһә-мијјәтли тә’сир едә биләр.

Республикада макроигтисади инкишаф сijasәтинин әсас мәсәләләриндән бири итгисадијатын инкишафына капи-тал гојулушун һәчминин вә темплинин артырылмасы, о чүмлә-дән харичи инвестисияларын кениш чөлб едилмәсидир. Бу про-сәдә техники, технолоји јениликләрин тәтбиғи варианты үстүнлүк тәшкил етмәлидир. Бу исе өзлүјүндә истәһсал фонд-ларынын тәзәләnmәсинә вә мүтәрәғги итгисади гурулушун формалашмасына имкан верәр.

*И.е.н., док.Ә.Ә. Гүсәјнов
«Нахчыван» Университети*

АГРАР БӨЛМӘДӘ САҢИБКАРЛЫҒЫН ФОРМАЛАШМАСЫ

Аграр бөлмәдә ислаһатларын һәјата кечирилмәси илә әлағәдәр оларақ саһибкарларын сајы сүр’әтлә артмағдадыр. һазырда республиканын аграр бөлмәсиндә 34 миңдән чоқ саһибкар фәалијјәт кәстәрмәклә 1,105 миң һектар үмуми тор-пақ, о чүмләдән 965 миң һектар көнд тәсәррүфатына јарарлы торпақ сәһәсинә маликидир. Орта һесабла һәр бир саһибкара 32,5 һектар торпақ сәһәси дүшүр. Үмумийәтлә, реал базар мүнәсибәтләринә кечидә дүзкүн вә сөмәрәли торпақ ислаһатыны һәјата кечирмәклә наил олмағ олар. Мүасир вә кәләчәк нәсилләрин тәлеји фактики оларақ бу мұһүм проблемин дүзкүн һәллүндән асылыдыр. Кәстәрмәк лазымдыр ки, саһибкарларын торпақ сәһәси илә тә’мин едилмәси аграр бөлмәдә јени

истеһсал мүнәсибәтләринин әсәсыны тәшкил етмиш олса да саһибкарларын нормал истеһсал фәәлијәтини һәјата кечирмәк үчүн бу, кифәјәт дејилдир. Бурада башлыча вә һәлледичи шөртләрдән бири дә саһибкарлығын инкишаф истигамәтләриндән асылы олараг мувафиг истеһсал вә социал инфраструкуру олмағдыр.

Арашдырмалар көстәрир ки, аграр бөлмәдә мүлkiјәт формаларынын мүјәнләшдирилмәси, әмлакын бөлүшдүрүлмәси үзрә нормативләр саһибкарлар арасында мүјән һаразылығара сәбә олур. Ислаһатларын апарылмасыны сүр'әтләндримәкдән өтрү тә'минат фонду кифәјәт етмир. Кәнддә јени истеһсал мүнәсибәтләрини һәјата кечирмәк малијә, пул, кредит, верки вә рүсум сijasәтинда тамамилә јени принципләр әсәсында гурулмасыны тәләб едир. Саһибкарлығыда учдантутма стандарт формада верки тәтбиг етмәк дә дүзкүн ола билмәз. Беләликлә, базар мүнәсибәтләри шәраитиндә кәнд тәсәррүфаты истәһсалыны сабитләшдирмәк вә кетдикчә онун артымыны тә'мин етмәк үчүн дәвләтин тәнзимләјичи ролу һеч дә азалмамалыдыр, әксинә, онун игтисади функцияларынын бир даһа кәндирилмәси тәләб олунур. Дәвләт анчаг торпағын дөңдәлиләрә пайланмасы илә кифәјәтләнмәмәлидир, һәмчинин конкрет истеһсал вәзифәләринин јеринә јотирилмәси мәгсәдилә кәнддә дүзкүн мадди-техники ислаһатлар кечирилмәлидир.

Үмумијәтлә аграр бөлмәдә саһибкарлығын формалашмасынын тә'мин едилмәси үчүн бир сыра тәдбирләрин кәрулмәси вачибдир. Бунлар әсәсан ашағыдакылардан ибарәтдир:

1. Аграр бөлмәдә саһибкарлығын формалашмасы базар игтисадијатына кечид дөврүнүн тәләбләринә ујун олараг комплекс вә системли апарылмагла, онларын инкишафы истигамәтләри һазырланмалыдыр

2. Кәнддә торпаг вә әмлак пайларынын мүјән едилмәсиндә вә бөлүшдүрүлмәсиндә мөвдү ганунверчилијә даим әмәл едилмәклә, социал әдәләтчилилик принципи һәјата кечирилмәлидир.

3. Саһибкарлығын формалашмасы базар мүнәсибәтләри шәраитиндә игтисади амилләрдән чох асылы олдуғуна көрә республикада һәмин принципә ујун дәвләт кәнд тәсәррүфаты истәһсалыны тәнзимләнмәлидир.

4. Аграр базарын јарадылмасында вә фәәлијәтинин тәнзимләнмәсиндә гijмәт сijasәти башлыча шөрт олдуғу үчүн бурада сәрбәст вә муғавила гijмәтләриндән истифадә едилмә

си вачибдир. Бунунла бәрәбар аграр бөлмәнин базара кечид шәраитиндә мәнсулларын тәдарүкүндә тә'минатлы гijмәтләрин тәтбиги дә зәруридир. Белә ки, јени фәәлијәт көстәрән саһибкарлар истеһсал етдикләри кәнд тәсәррүфаты мәнсулларыны сәрбәст базар вә муғавила гijмәтләри илә сата билмәдикдә, дәвләтин тә'минатлы гijмәти илә мәнсулларыны тәдарүк едә биләрләр ки, бу да аграр базарын мәнсулла боллашмасында муһум рол ојнајыр.

5. Кәнддә саһибкарлығын формалашмасына дәвләт һимәјәдарлығында малијә-кредит сijasәти муһум јер тутмалыдыр. Бу мәгсәдлә Азәрбајҗан саһибкарларына јерли вә бейнәхалг тәшкилатларынын малијә вә кредит јардымынын тәшкили иш күчәндирилмәлидир.

6. Саһибкарлығын формалашмасы үчүн күзәштли верки системи тәтбиг едилмәлидир. Фикримизчә, верки үмуми кәлирә көрә мүјәнләшдирилмәли, торпағлардан истифадәјә көрә ашағы дәрәчәли верки гојулмалыдыр. һансы нөв веркинин тәтбигиндән асылы олмајараг веркинин аграр бөлмәдә саһибкарларын үмуми кәлиринин 25%-дән чох олмасы мәгсәдјәнлү дејилдир. Чүнки үмуми кәлирин 25%-дән чох олдуғда саһибкар әмәји стимуллашдыра билмәз вә малијә чәтинлији чәкәр. Она көрә дә верки системи тәкмилләшдирилмәлидир.

7. Саһибкарлығы фәәлијәтиндә дәвләт сығорта системинин тәтбиг едилмәси зәруридир. Саһибкарлара өз әмлак вә мүлkiјәтләрини сығорта етдирикдә онлара там сәрбәстлик верилмәли вә сығорталанма кәнүллүлүк принципи әсәсында һәјата кечирилмәлидир.

8. Аграр бөлмәдә саһибкарлығы фәәлијәтинин формалашмасыны тә'мин етмәк мәгсәдилә идарәетмә органларынын тәшкилат структурлары јениләшдирилмәли, базар мүнәсибәтләри принципләринә ујунлашдырылмагла гејри-дәвләт органлары јарадылмагыдыр.

Беләликлә, аграр бөлмәдә саһибкарлығын формалашмасы проблеминә биртәрәфли дејил, анчаг комплекс гайдада јанашмагла көзләнилән нәтичәләрә наил олмаг мүмкүндүр.

АНТИИНҺИСАР ТӘНЗИМЛӘНМӘСИНИҢ ӨСАС ИСТИГАМӘТЛӘРИ

Азәрбајҗанда базар субъектләринин фәалијәтинин өлкә игтисадијатынын сәмәрәли инкишафына тәкан вермәсини тәмин етмәкдән өтру антиинҺисар тәнзимләнмәси истигамәтиндә һәлә чох иш көрүлмәлидир. Бу истигамәтдә ашағыдакы тәдбирләрин һәјата кечирилмәси вачибдир:

1. 1995-чи илдә өлкәдә һаҗсыз рәҗабәт һаҗғында ганун гәбул едилсә дә, бир тәрәфдән онун реаллашдырма механизми лазыми сәвијәдә формалашмадығындан, дикәр тәрәфдән исә һәмин ганунун ишләнмәси үчүн зәрури шәраит олмадығындан реал һәјатда бу ганунун тәсир күчү һисс олунмур. Она көрә дә тәсәрруфат субъектләринин мәнәфәјинә хәләл кәтирән һәр чүр суй-истиҗадә һалларынын арадан галдырылмәси вә һаҗсыз рәҗабәтә јол вермәмәкдән өтру һәр шәјдән әввәл антиинҺисар нәзәрәтин форма вә методлары тәкмилләшдирилмәлидир.

2. Игтисадијатын әкс инҺисарлашдырылмәси просеси-ни сүр'әтләндирмәк үчүн ислаһатларын өзүнүн системли шәкилдә һәртәрәфли сүр'әтләндирилмәси тәмин едилмәлидир.

3. Ифрат дәрәчәдә төмәркүзләшмиш вә инҺисарлашдырылмыш өмтәә базарларында рәҗабәтин инкишафы үчүн зәрури шәраит јарадылмалыдыр.

4. Рәҗабәтин инкишафына мане олан сүн'и манеәләр вә тәсәрруфат субъектләринин базара сәрбәст чыхышына мане олан сәбәбләр арадан галдырылмалыдыр.

5. Мүлкијәтин јенидән бөлүшдүрүлмәси кооператив инвестисија сијасәтинин реаллашдырылмәси вә с. бу кими процесләр нәтиҗәсиндә јени инҺисарчы структурларын јаранмасынын җаршысы алынмалыдыр. Бундан өтру һәр шәјдән әввәл ганунверчиликлә тәсбит олунмуш зәмин јарадылмалыдыр.

6. Азәрбајҗанын һаҗсыз рәҗабәт һаҗғында гануну әсасән өмтәә истәһсалчыларына аиддир. Лакин антиинҺисар тәләбләрин малијә базарына, о чүмләдән банк вә сығорта сәһәләринә, өлечә дә хидмәт сферасына шамил едилмәси үчүн ганунверчиликдә мувафиг өләвәләр едилмәси мәҗсәдәујун оларды.

7. Веркиләрин јығылмасы механизминин, һәм дә нәзәрәт системинин етибарлылығынын артырылмасы истигамәтиндә күмүлкс тәдбирләр һазырланыб һәјата кечирилмәлидир.

8. Тәсәрруфат субъектләринини рәҗабәт шәраитиндә сәмәрәли фәалијәтинин тәмин олунмасына мане олан факторлардан бири дә көмрүк системиндә мөвчуд олан чатыш-мазлыглардыр. Игтисадијат Назирлијинин апардыгы тәдҗигатлар көстәри ки, бир сыра малларын хәли һиссәси, о чүмләдән сигаретин, спиртли ичкиләрин, алкоғолсуз ичкиләрин, шәкәрин јарыдан чоху республикамызын базарларына көмрүкдән јан кечмәклә дахил олур. Бу исә өз нөвбәсиндә һәмин маллары кечирән ширкәтләри базарда үстүн вәзијәтдә гојур. Она көрә дә көмрүк хидмәти фәалијәтинин сәмәрәлијинин артырылмасы да өлкәә мәл кәтирән тәсәрруфат субъектләри арасында нормал рәҗабәтин инкишаф етмәсинә чидди тәкан вермиш оларды.

АнтиинҺисар сијасәтин мүһүм проблемләриндән бири дә тәбии инҺисарларын фәалијәтинин тәнзимләнмәси мәсәләсидир. Бу истигамәтдә һәлли вачиб олан мәсәләләр ашағыдакылардыр:

1. Тәбии инҺисарларын тәсәрруфат фәалијәтинин һәр-тәрәфли едилмәси игтисади чәһәтдән мәҗсәдәујун һалларда тәбии инҺисар категоријасына аид олмајан структурларын тәбии инҺисар сәһәләриндән чыхарылмасы вә һәмин нөв хидмәтләр үзрә рәҗабәтли базарын јарадылмасы.

2. Тәбии инҺисарлар сферасында гижәт системинин тәкмилләшдирилмәси вә мувафиг рәҗабәтли базар системинин формалашмасы дәрәчәсинә ујун олараг гижәтләрин мәрһәләлик принцип и әсасында либераллашдырылмасы.

3. Субсидијалашдырма ишинин тәдричән мөһдудлашдырылмасы.

4. Тәбии инҺисарлар сферасында локал базарларда фәалијәт гәјдалары унификасијасынын һәјата кечирилмәси.

5. Тәбии инҺисарларын реҗион сәвијәли субъектләринин фәалијәтинин тәнзимләнмәсинин сәмәрәли системинин јарадылмасы.

6. Әсас тәбии инҺисар сәһәләринин малијә вә тәсәрруфат фәалијәтләринин нәтиҗәләринин мөтбуатда чап олунмасы практикасына кечид.

7. Тәбии инҺисарларын мүмкүн олан структурларынын өзәл-ләшдирилмәси вә бу просесин сәмәрәлијини тәмин етмәк-

дөн өтрү һөмин саһәләрин конкрет һүсусийәтләринин һәртә-
рәфли муәјәнләшдирилмәси.

*Дос.И.А.Мөммөдов,
дос.А.М.Әлијев
Бақы Бизнес Университети*

АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАРИЧИ ИГТИСАДИ ФӘАЛИЈӘТИН РЕКИОН СӨВИЈӘСИНДӘ ТӘШКИЛИ ВӘ ИДАРӘ ЕДИЛМӘСИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

XXI әсрин әрәфәсиндә муәсир дөврүн төләбинә муә-
фиг олан дүня тәсәрруфаты инкишафынын һүсусийәтләриндән
ән башлычысы галпы милли тәсәрруфатдан ачыг игти-
садијата кечирилмәсидир. Ачыг игтисадијат дедикдә ајры-ајры
өлкәләрин галпы вәзијәтдән чыхдыгча өлкәләрлә игтисади
әләгәләринин о чүмлөдән тицарәт әләгәләринин,истеһсал,
техника вә технолокија, инвестисија ахынынын вә дүня игтиса-
ди әләгәләринин бејнәлләшмәсинин кенишләндирилмәси нә-
зәрдә тутулур.

Азәрбајчан Республикасы өзүнүн мүстәгиллијини әлдә
етдикдән сонра демәк олар ки, галпы милли тәсәрруфат сис-
теминә тамамилә сон гојмуш, игтисадијатын бүтүн саһәләри-
нин инкишаф системинин инкишаф етмиш өлкәләри сөвијәсинә
чатмаға доғру јөнәлтмишдир.

Сон илләр статистик мәлуматлара көрә республика-
мызда дүня тәчрүбәсинә муәфиг дәвләтчилик гурчулуғуна аид
бир сыра норматив актларын,һүгүги сөнәдләрин Милли Мәчлис
тәрәфиндән гәбул едилмәси,ејни заманда һәрмәтли президент-
тимиз һөјдәр Әлијевин дүнянын бөјүк өлкәләриндә Азәрбајча-
нын мөвгејинин жүкәңдилмәси, онун игтисади әләгәләринин да-
һа да кенишләндирилмәси үчүн глобал проблемләрин һәлли
илә бағлы бир сыра инкишаф етмиш өлкәләрин иш адамлары-
нын өлкәмизә чағырышы вә онларын игтисадијатымызын инки-
шафы үчүн харичи сөрмәјә гојмаларына шәрәит јарадылмасы,
республикада харичи игтисади фәалијәтин тәшкили вә идарә
едилмәсинин кенишләндирилмәси јухарыда дејиләнләри бир
даһа тәсдиғ едир.

Гејд етмәлијик ки, дәвләтин игтисади сијасәтинин елми
чәһәтдән әсасландырылмасы тәсәрруфат наилијәтләринин
әлдә едилмәсиндә мүнһүм рол ојнаыр. Игтисади сијасәти елми

идарәетмәдән кәнарда тәсәввур етмәк олмаз. Әслиндә
игтисади сијасәт муәјән идарәетмә системләри вә методлары
вәситәсилә һөјата кечирилр. Базар игтисадијаты шәрәитиндә
мүхтәлиф мүлкийәт формалары үстүн-пүкләриндән кениш вә
һәр тәрәфли истифаде едилмәси хөјли дәрәчәдә идарәетмә-
нин кәјфијәтиндән асылдыр.

Республикада тәсәрруфатын бүтүн саһәләринин тараз-
лы, жүксәк сөвијәдә игтисади инкишафы, тәсәрруфат мөхани-
минләки мүнһүм дәјишлиликләр, дөврүн төләбинә ујун кәлмәјән
тәсәрруфатсызлыг һалларына гаршы мубаризә, јени тәсәрру-
фат гәрарларынын гәбул едилмәси, өлкәмизин дүня дәвләт-
ләри илә интегрәсијасы бахымындан харичи игтисади әләгә-
ләрин тәшкили вә идарә олунамасынн дурмадан даһа да кениш-
ләндирилмәси идарәетмә мәсәләләринә принципчә јени гәјда-
да јанашмағы о чүмлөдән харичи игтисади фәалијәтин рекион
сөвијәсиндә тәшкили вә идарә едилмәсинин муәсир дөврүн
актуал проблемни кими гаршыја гојур.

Белә ки, харичи игтисади фәалијәтин тәшкили вә идарә
едилмәси тәсәрруфат саһәләринин үмуми структурунун бир
һиссәси кими мөһсулдар гүввәләрин инкишафы вә јерләш-
дирилмәсинә, дахили тәсәрруфат ујунлуғунун тәкмилләшди-
рилмәсинә тәсир кестәрир.Ејни заманда харичи игтисади фә-
алијәтин идарә олунамасы мүхтәлиф сөвијәләрдә, о чүмлөдән
рекион сөвијәсиндә јени, јерли хаммал еһтијатларынын сөмә-
рәли һасил едилмәси, емал едилмәси, сонунчу мәрһәлдә һә-
зир мөһсулун өлдә олунамасы үчүн истеһсал процесинин мәним-
сәнилмәси, хаммал ихрачагынын һүсуси чәкисинин ашағы са-
лынмасы, рекион әразисиндә фәалијәт кестәрән дикәр тәсәр-
руфат саһәләри үзрә глобал проблемләрин һәллини һөјата кеч-
ирир

Бу бахымыдан јахын кәләчөкдә рекион сөвијәсиндә гар-
шыда дуран проблемләрин һәллини жүксәк сөвијәдә һөјата кеч-
ирмәк мөгсәдилә бејнәлхалг вә харичи игтисади әләгәләр ида-
рәсинин јарадылмасы мөгсәдә ујун оларды. Бу идарәнин јара-
дылмасы рекионун әразисинин истеһсалат, малијә, интеллектуал
потенциалларынын интегрәсијасы илә јанашы сәнәјә, кәнд
тәсәрруфаты, тикитни, нәглијәт потенциалынын вә мүмкүн олан
мөһссисәләрин бејнәлхалг сөвијәдә кооперәсијасынын харичи
валјута илә даһа еффеќтли тәмин олунамасына шәрәит јарада
биләр. Бејнәлхалг вә харичи игтисади әләгәләр идарәсинин әс-
ас амилләри ашағыдакылардан ибарәт олмалыдыр:

- рекионда бейнэлхалг элагелерин инкишафынын ве харичи игтисади феалижетин үстүнлүк төшкил еден истигаметлеринин мүөжөнләшдирилмеси ве харичи капиталын иштиракы иле бөжүк игтисади лажһелерин һејата кечирилмесине бир сыра координасијалы мәселелерин харичи инвестицијанын чөлб едилмеси иле элагадар олмасына ве харичи кредитлерин алынмасына нәзарет етмәк;

- рекионун ихрачат потенциалынын төһлили ве ондан сөмөрәли истифада олунмасы барәдә төклифлерин һазырланмасы ве рекион сөвијесиндә һөкүмәтләрарасы мәдәни, елми, техники ве дикәр бейнэлхалг элагеләр ве ичтимаи төшкилатларла мүнәсибәтлерини инкишаф етдирмәк;

- рекионун әразисиндә харичи инвестиция иле мүәссиселерин јарадылмасы заманы төсисчи сәнадлеринин експертизасы ве валјута фонду вәсаитинин дахил олмасы ве бөлүшдүрүлмесине нәзарет етмәк;

- мүәссиселәрә, төшкилатлара харичи игтисади феалижетин һејата кечирилмеси барәдә мәсләһәтчи јардымынын кестөрилмеси ве рекионун идарә органларын төрәфиндән мүвафиг сәһеләрә малијә-кредитин төшкилинин төсирини өјрөнмәк.

Бүтүн бу кестөрилән амилләр һесабына рекион сөвијесиндә харичи игтисади феалижетин төшкили ве идарә едилмесинин јахын кәләчәкдә һејата кечирилмеси игтисадијатын јүксәлмесинә сәбәб олар ве рекионун дүнја төсәррүфат системиндә өлкәларасы интеграсиясыны кенишләндирә биләр.

И.е.н. Е.Ө. Әһмәдова
Аз.Дөвләт Игтисад Институту

КИЧИК БИЗНЕС СФЕРАСЫНДА СОСИАЛ-ӘМӘК МҮНАСИБӘТЛӘРИ

Кичик мүәссиселәрдә социал-әмәк мүнәсибәтлеринин төдиги кестөрир ки, истәрә саһибкарларын, истәрәсә дә муздул ишчилерин һүгүг сәһәсиндә биликләри ашагы сөвијәдәдир ве бу дә әмәк ганунверичилијинин позулмасы һалларын баш вермесинә кәтириб чыхарыр. Мөвчуд вәзијет әмәк ганунверичилијиндә бир сыра дәјишликләр едилмеси зәруратини гаршыја гојур.

Бу дәјишликләр илк нөвбәдә вәтәндашларын әмәк һүгүгларынын мудафиәсинин күчләндирилмесинә, саһибкарларын әмәк ганунверичилијинә әмәл олунмасында, һабелә әмәк

мүбаһиселеринин арадан галдырылмасында мәсулијетин артырылмасына јөнәлдилмәлидир.

Һазырда кичик мүәссиселәрдә чалышан ишчиләр үчүн социал зәманәт верилмеси үзрә хусуси систем ишләниб һазырланмасы мүһүм әһәмијет кәсб едир. Мүәссиселерин әксәријетиндә фәһлә ве гуллугчулар саһибкарлар төрәфиндән сығорта етдирилмир. һәтта төһлүкәли иш јерлериндә чалышан фәһләларин ганунла мүөјөн едилмиш мөчбури сығортасы белә кичик мүәссиселәр төрәфиндән һејата кечирилмир.

Әмәјин мүбаһисәзи һагғында гүввәдә олан Ганун ве Назирләр Кабинетинин мүвафиг гәрәры ишверөнин мәсулијетини мүөјөнләшдирир. Лакин мүәссиселәримиздә ишверөнин мәсулијетинин сығортасы кениш јайылмамышдыр.

Мәлумдур ки, базар мүнәсибәтләри шәраитиндә кичик мүәссиселерин мүфлисләшмеси әһтиمالы чох јүксәкдир. Белә олдугда истәһсалда әмәк габиллијетинә төсир едән һәр һансы бир зәдә алмыш фәһләнин тәлеји чох ачыначаглы ола биләр. Она кәрә дә саһибкарларын мәсулијетинин төхирә салынмадан артырылмасы мөчбури сығорта едилмәси системинин јарадылмасында вачиб мәселәдир.

К.э.н. С. А. Мустафаева
Институт Экономике Азербайджана

МАЛОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО – ОДНО ИЗ ВАЖНЕЙШИХ НАПРАВЛЕНИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАКОПЛЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ

Сегодня в Азербайджане в условиях формирования новой системы экономико-социальных отношений одним из важнейших направлений использования накоплений населения, которое не принимается во внимание должным образом, является развитие малого предпринимательства. В последние годы малое предпринимательство получило широкое распространение в нашей республике. Важность его определяется тем, что вложения средств населения в малое предпринимательство особенно если оно производственное, означает, во-первых, прямое и непосредственное инвестирование. Во-вторых, малое предпринимательство, а тем

более основанное на собственных инвестициях его субъектов предполагает совпадение заинтересованности инвестора и производителя, выступающих в одном лице.

С другой стороны проблема формирования источников первоначального капитала для развития малого предпринимательства достаточно сложна. В то же время малое предпринимательство, как свидетельствует мировой опыт, дает относительно быструю и эффективную отдачу на вложенный капитал, и с этой точки зрения инвестирование в него накоплений населения могло бы дать многосторонний социально-экономический эффект-доход от производственной деятельности, смягчение безработицы, рост производства, развитие конкурентной среды, расширение сферы услуг и товаров, решение экономических проблем.

Важнейшей стороной оказания помощи по использованию средств населения может стать предоставление льгот по налогообложению стартующих малых предприятий, создаваемых из собственные средства населения. В компетенции местных властей-сократить ставку налога на прибыль, отчисленную в местный бюджет, освободить подобные малые предприятия от уплаты некоторых местных налогов в первый год, пользоваться определенной скидкой во второй и т.д. Для таких предприятий может быть организована льготная аренда оборудования помещений и т.п.

Одним из условий, при котором возможно использование средств в малом предпринимательстве является правовая защита собственника финансовых и других средств. Пока же гарантий такой защиты отсутствуют и права собственника часто нарушаются менеджерами, управляющими, учредителями и др., собственниками инвестированных средств. Необходимым условием развития малого предпринимательства с использованием прямых инвестиций населения является отработка механизмов реализации наследственных прав на производственные и инфраструктурные объекты, а также наследование капитала в любых формах.

ПЕРЕХОД К РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ: НЕКОТОРЫЕ УРОКИ И ПРОБЛЕМЫ

1.Переход к рыночной экономике в Азербайджанской Республике имеет свои специфические черты и особенности, вытекающие из географических, природно-климатических, исторических и прочих условий формирования народного хозяйства региона.

2.При исследовании экономики современного Азербайджана и определении тенденций ее развития все эти проблемы следует рассматривать в целостности, во взаимосвязи и взаимной обусловленности, т. е. они должны быть реально оценены и учтены в комплексе с политической ситуацией, внешней средой, в т.ч. с возней крупных держав вокруг Нагорного Карабаха, зарезервированной как средство давления на Азербайджан и управления им извне.

3.Опыт Азербайджана показывает, что рыночная экономика в особенные в переходный период имеет не только созидательные, но и разрушительные возможности и последствия, т.к. еще незащищенное рыночное пространство и экономика могут оказаться втянутыми в систему мировой экономической интеграции и торговли без достаточной подготовки и повышения эффективности базовых отраслей промышленности.

4. Из-за недостаточно продуманной экономической политики и уступок советникам из Международного Валютного фонда, Банка Реконструкции и развития и др. инвестиционных «доноров» развитых стран Азербайджан на внутреннем рынке по всем товарам индивидуального использования и производственного назначения стал утрачивать свои позиции, т.к. высокие транспортные тарифы, таможенные барьеры, высокие налоги, монопольно высокие цены на топливо и электроэнергию и другие проблемы объективного и субъективного характера (например, коррупция в эшелонах власти, произвол дорожной полиции, тамо

женных чиновников и др.) являются сдерживающим фактором развития национальной экономики.

5. Как показывает опыт западноевропейских стран имеется предел покупок и удовлетворения потребностей т.е. при насыщенности рынка различными изделиями, в частности продовольственными и прочими товарами, несмотря даже на снижение цен, стимулирование сбыта и другие маркетинговые усилия общий объем реализации не увеличивается. Это говорит о том, что если своевременно не будут предприняты меры по увеличению внутреннего валового продукта в Азербайджане, тогда товаропроизводителям республики в перспективе трудно будет «вернуться» и вклиниться в определенный сегмент или нишу рынка у себя на родине. В последующем для укрепления позиции национальной буржуазии внутри страны, предпринимаемые непопулярные ограничительные меры по импорту и протекционистская политика вызовут в других государствах и мировых сообществах негативные реакции

6. В целях устранения степени отрицательного воздействия рыночного механизма на развитие экономики современного Азербайджана считаем необходимым изменить ситуацию на потребительском рынке в пользу местных товаропроизводителей и прочих бизнесменов путем ужесточения протекционистского режима и проведения разумной демпинговой политики.

Кроме этого, необходимо ускорить переход к рыночной экономике путем создания многоукладного народного хозяйства на базе поэтапного разгосударствления монопольной общественной собственности и создания условий для «здорового» конкуретного режима посредством принятия полного набора портфеля законов и создания инфраструктуры, характерной для саморегулирующейся и самоуправляемой капиталистической системе хозяйствования.

ВЕРКИ ХИДМƏТИНИН ТƏШКИЛИНИН ТƏКМИЛЛƏШДИРИЛМƏСИ

Сон иллəрдə республикамызда итгисади ислаһатларын кенишлənмəsi тəкчə верки ганунверичилијиндə вə верки системиндə дејил, һәм де, республиканын верки хидмəти органларынын фəалијетиндə ујун дејишликлер апарылмасыны тələб едир. Апарылан итгисади ислаһатларын дəринлијине вə республиканын итгисади системинин мијгасына ујун олараг һазырки шəраитдə веркилерин кејфијетчə јени јығылма системинин јарадылмасыны даһа да актуаллашдырмышдыр. Верки системиндə апарылачаг ислаһатлар һәм де бütөвлүкдə чəмијјəти еһатə етмјлидир. Өһалинин, ајры-ајры мүссисə вə тəшкилатларынын көнүллү вə шуурлу олараг верки ганунверичилијинə вə верки өдәмөлəринə өмөл етмəјə һазырлыг сəвијјəsi, онларын верки органларынын нə дәрчədə чидди, сəмэрəли, тəсирли вə нүфузлу бир нəзарəт органы кими гебул етмəсиндөн асылыдыр. Бундан етру верки хидмəти органларынын иши ашағыдакы тələблэрə чаваб вермелидир:

- верки ганунверичилијиндə апарылачаг дејишликлерлə јанашы, верки хидмəти органларында да чидди ислаһатлар апарылмалыдыр;
- дөвлət, саһибкарлар вə ајры-ајры вəтəндашлар верки фəалијетиндə, верки мүнəсибетлариндə реғиб кими дејил, һугулары вə мөсулијетлери там регламентлəшдирилмиш тэрэфдашлар кими чыхыш етмелидирлэр;
- верки хидмəти органлары бütөвлүкдə чəмијјəтин вə онун һер бир үзвүнүн мənəфеји наминə фəалијет кестөрмели, онларла биркə ишлэмелидир;
- бütүн мүссəсəлəрин, тəшкилатларын вə вəтəндашларын верки ганунверичилијини гаршысында бəрəбэрлијини тəмин едилмелидир;
- верки едејичилериндөн верки тутмаг вə топламагла јанашы, онлары лəзыми информəсијə илə тəмин етмели вахташыры мəслəһəтлэр вермели, онларын малијə фəалијетинин вə верки планлашдырылмасынын һəјата кеչирилмəсинə көмөк етмелидир;

- верки ганунверичилијини билэрөкдөн позанлара гаршы принципал, пешөкар вө барышмаз мүбаризө апарылмалыдыр;

- верки хидмөти систөминдө әсаслы тәшкилати дөјишликләр апарылмалы, сон иллөрдө өзүнү доғрултмајан структурлардан имтина өтмөли вө дунја тәчрүбөсиндө верки фөалијөти саһөсиндө уғурла сынағдан чыхмыш методлара үстүнлүк веррилмөлидир;

- верки хидмөти системиндө тәшкилати дөјишликләр апараркөн илк нөвбөдө верки дахилголмапарынын артырылмасы үчүн бөјүк өнтијатлар сон игтисади фөалијөт саһөлөриндө иш апара биләчөк пешөкар верки ишчилөринин һазырланмасына дигөт артырылмалыдыр;

- апарычы верки өдөјчилөри илө ишләмөк үчүн верки органларында ихтисаслашдырылмыш верки нөзарөти хидмөти јарадылмалы, онларын фөалијөти һөм рајон (шөһөр), һөм дө республика верки мүфөттишлији сөвијөсиндө әлагөлөндирилмөлидир;

- верки хидмөти системиндө компүтер шөбөкөси вө мө'лумат базасынын тәтбиги әсөсиндө веркигојма фөалијөтинин принципчө јени технолокијасы јарадылмалы, хидмөти органлары мүасир компүтер техникасы илө тәчһиз өдилмөли, онларын дахили вө бөјнөлхөлг информәсија шөбөкөсине гошулмасы тө'мин олунамалыдыр;

- верки өдөјчилөринин үмүмдөвлөт үчөту вө онларын үзөриндө нөзарөт системи јарадылмалы, әлдө олан үчөт мө'луматларын Дахили Ишләр Назирлијинин, Көмрүк Комитәсинин вө дикәр органларын (хүсусән, көлөчөкдө јарадылачәг верки полисинин) мө'лумат базасы илө әлагөлөндирилөрөк мүгајис өдилмөлидир;

- веркигојма методикасы кејфијәтчө тәкмилләшдирилмөли, рајон верки мүфөттишликлөрини тәшкилати-методики чөһөтдөн фәсиләсиз тө'мин өтмөк үчүн республика Верки мүфөттишлијинин бир нечө зонал органлары јарадылмалыдыр;

- комплекс верки јохламалары апармағ үчүн мувафиг мүтәхисслөрдөн ибарөт өператив ишчи групплары јарадылмалы, верки интизамыны позанлара дигөт даһа да артырылмалы, веркидөн јайынма методлары вахташыры тәттиг олунамалы, онларын аридан галдырылмасы үчүн тө'сирли тәдбирләр көрүлмөлидир;

- республиканын бүтүн шөһөр, көнд вө гәсәбөлөри бөјүк-лүјүнә, әһалинин сәјына, мүөјјән игтисади көстөрөчилөринө вө с. көрө мүөјјән саһөлөрә бөлүнөрөк (полис саһө мүвөкилләринин тәчрүбәси өрнөк ола билөр), өз верки өдөјчилөрини шөхсән таныја билөн «саһө верки мүфөттиши» тә'јин олунамалыдыр;

- верки мүфөттишлији органларынын фөалијөтинин дүзкүнлүјү үзөриндө даими нөзарөти һөјата кечирмәк үчүн дахили аудит системи тәтбиг өдилмөлидир;

- верки хидмөти ишчисинин статусу артырылмалы, бу иш сәсиал чөһөтдөн өн нуфузлу вө чөзбөдичи пешөјө чөвилмөлидир;

- верки хидмөти органларында өлә иш шөраити јарадылмалыдыр ки, бурада пешө мәсу'улијәтсизлијинө вө рүшвөт-хөрлүға јөр галмасын. Верки органлары сәриштәсиз ишчилөрдөн јени шөраитө уғунлаша билмөјөн кадрлардан тәми'зләнмөли, онларын јеринө даһа ө'тибарлы вө тәчрүбөли кадр. .р чөлб өдилмөлидир;

- верки мөдәнијөти вө верки савадынын артырылмасы мөктөбдән башлајарағ бүтөвлүкдө тәһсил системинин бүтүн пиллөлөриндө тәдрис програмына дахил өдилмөлидир;

- верки ганунверичилији, веркилөрин һесабилазма вө тутулма гәјдәси һағгында бүтүн информәсијалар һәр бир вөтөндаш үчүн әлчәтан олмалыдыр;

- верки хидмөти органларынын вө мүфөттишликлөринин иши һәр бир вөтөндаш үчүн мө'лум олмалы, верки өдөјчилөринин һәр мүрачөтине вахтында реаксија верилмөли, чөмијәтдө верки мүфөттишинин мүсбөт имичи формалашмалыдыр;

- верки өдөјчилөринө сөмөрөли пешөкар сөлөһөтләр верилмәси өстеми јарадылмалыдыр;

- вөтөндашлара дөвләтин верки сијасәтинин маһијөти вө мәзмуну һағгында вахташыры мө'лумат верилмәси вө әсас мүөддаларынын шөрһ өдилмәси үчүн бүтүн вәситөлөриндөн истифадө өдилмөли, онларын верки ганунверичилијинө көнүллу вө шүүрлү сурөтдө өмөл өтмөлөринин өһөмијөти вө зөрүрилији әјани субүт лунмалыдыр.

НЕОБХОДИМОСТЬ НОВОГО МЫШЛЕНИЯ И ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Обострение глобальных проблем-характерная черта развития человечества на рубеже XXI века. Группа проблем, получившая в научной литературе название глобальных охватывает практически все сферы жизни людей-технику и науку, экономику и политику, культуру и идеологию, и получает свое наиболее концентрированное выражение в ключевом вопросе наших дней - в проблеме выживания мировой цивилизации в ядерно-космический век.

Всеохватывающий характер глобальных проблем современности ставят людей перед необходимостью осмысления совершенно новых реальностей, с которыми ранее человечество не сталкивалось. Эта уникальная историческая ситуация тем самым диктует необходимость выработки нового мышления, которое бы адекватно соответствовало насущным задачам эпохи.

Важной особенностью нового мышления в ядерно-космический век является его глобальность.

Выработка нового мышления в ядерно-космический век, мышления, исходящего не только из национально-государственных, региональных реалий и интересов, но и надежд всего человечества имеет серьезное политическое значение. В наше время региональные и глобальные проблемы настолько взаимосвязаны, что их решение требует единого методологического подхода, наворотского мышления, умеющего видеть связь общечеловеческого с личным, регионального с планетарным, прошлого с настоящим и будущим.

Новое мышление призвано дать людям нашей планеты правильные ориентиры в их деятельности по дальнейшему освоению среды своего бытия, сформулировать реалистические цели глобального развития и конкретные задачи по реализации этих целей.

Мышление должно адекватно, правильно отражать существующие реальности и даже опережать его, предви-

деть тенденции развития, новые возможности, - лишь в этом случае оно сможет эффективно помочь прогрессу человечества. Мышление, которое ориентирует на старые реалии и иллюзии, отражает интерес лишь узкого круга людей, не учитывает интересы народов всей планеты, оказывается тормозом социального прогресса, оно антигуманно по существу. Отсутствие реализма здесь соединяется с дегуманизацией самого его содержания, ибо в центре такого подхода оказывается не человек, не будущее всего человечества, а только интересы группы людей, сверхприбыли монополий, выпускающих ядерное и космическое оружие. Ради этого жертвуют судьбами всего человечества.

Сегодня вопрос о сохранении мира, о том, чтобы отвести ядерную угрозу от человечества является самым главным, он выходит на передний план и понимание этого приоритета-характерная черта нового мышления в ядерно-космический век.

Новое мышление по своему содержанию глубоко гуманистично, оно соединяет в единое целое принцип мирного-существования с принципом выживания человечества. Лишь устранив угрозу термоядерной войны, можно решить как внутренние, так и глобальные, общечеловеческие проблемы социального прогресса.

Сейчас как никогда раньше принимаемые политическими деятелями, особенно теми кто находится у руля великих государств решения оцениваются мировой общественностью по их гуманистической направленности, по тому как они способствуют позитивному сдвигу глобальной проблемы № 1-проблемы войны и мира.

Выживание человечества в ядерно-космический век важнейший принцип современного гуманизма

Напротив, расширение и ускорение гонки вооружений, перенос ее в космос грозит человечеству, всему живому на Земле гибелью. Если разразится ядерная война, даже в ограниченных масштабах она как непосредственно, так и главным образом своими глобальными экологическими последствиями (имеется в виду прежде всего эффект «ядерной зимы») приведет к гибели биосферы и на Земле. Возможно, выживут лишь низшие микроорганизмы.

Новое мышление должно одновременно и привести к изменению самого способа мышления, с тем, чтобы привести его в соответствие с особенностями современной эпохи, а также и к сохранению его преемственности с лучшими гуманистическими традициями прошлого и настоящего.

Перестройка мышления должна происходить на основе всесторонне разработанной и осознанной мировоззренческой и тем самым методологической концепции.

Важно подчеркнуть, что новое политическое мышление с которым наша страна выступает на международной арене, в борьбе за мир и утверждение подлинно гуманистических принципов в отношениях между народами и государствами-это составная часть того миропонимания, которое характерно для политики нашего государства.

Новое мышление, оставаясь земным и человеческим, должно стать и глобально-космическим. оно должно быть и научным мышлением.

Новое мышление, отображающее современные и будущие реалии и прежде всего происходящие ныне социальные процессы, должно прежде всего быть выработано в лоне обществоведения и стать важной составной частью глобальной перестройки мышления во всей науке в целом.

*Т.е.н., доц. Х.М.Меммедов
Баки Бизнес Университети*

АЗƏРБАЈЧАН МИЛЛИ ҺƏРƏКАТЫНЫН ИГТИСАДИ ТƏМƏЛИ

Русия империясында тәһкимчилик һүгүгунун ләғв едилмәсіндән сонра капиталист мүнәсибәтләри сүр'әтлә инкишаф етмәје башлады. Империянын капиталист сәнајесинин хаммала олан еһтијачыны өдәмәк мәгсәди илә чар һөкүмәти мүстәмләкә учгарларында, о чүмлөдән Азәрбајчанда социал-игтисади мүнәсибәтләри тәнзимләмәк истигамәтиндә ислаһатлар апармаға мәчбур олды. Азәрбајчанда кәндли ислаһаты илә јанашы мөһкәмә, шәһәр вә инзибати идарә сәһәсіндә дә ислаһатлар кечирилди.

Һәјата кечирилән ислаһатлар мүстәмләкәчи, гејри-ардычыл характер дашымасына бахмајарағ, онлар Азәрбајчанын сәнајесиндә вә кәнд тәсәррүфатында капиталист мү-

насибәтләринин сүр'әтлә инкишаф етмәсине сәбәб олды. XIX јузиллијин сонларында Азәрбајчан нефт сәнајеси хүсусилә бәјүк сычрајышла инкишаф етмәје башлады. 1872-чи илдә илтизам системинин ләғв едилмәси нефт сәнајесинин инкишафына тәкан верди. Илтизам системи ләғв едиләнә гәдәр Азәрбајчанын нефт сәнајеси өсәсән јерли капиталистләрин әлиндә иди. Сонралар рус вә харичи өлкәләрин капиталистләри сәнајени јүксәк мәнфәт верән бу сәһәсине капитал гоймаға башладылар. 1879-чу илдә Нобел гардашлары, 80-чы илләрдә франсыз, 90-чы илләрдә инкилис, сонра исә дикәр харичи дөвләтләрин капиталистләри Азәрбајчанын нефт сәнајесиндә үстүнлүјү әлә алмаға башладылар.

Јени техники үсулларын тәтбиғ едилмәси нефт сәнајесинин инкишафыны сүр'әтләндирди. Бунун нәтичәсіндә Бақыда нефт истеһсалы 1870-чи илдән 1880-чы иләдәк он дөфә арғды. XIX јузиллијин сонларында дүңја нефт сәнајесиндә ики гүтб тәһәккүл тапмаға иди. Бунлардан бирини Гәрб јарым-күресиндә АБШ-ын Пенсилванија штаты тәшкил едирдирсә, дикәрини Шәрг јарымкүресиндә Бақы нефт рајону тәшкил едирди. Јузиллијин сонларында Бақыда 500 млн. пуд нефт истеһсал едилгирди ки, бу да АБШ-да чыхарылан нефтдән артығ иди. 1901-чи илдә Бақыда нефт истеһсалы даһа да артарағ 671 млн.пуда чатмышды. Бу исә дүңја нефт истеһсалынын јарыдан чохуна, Русия империясындакынын 95 фаизинә бәрәбәр иди.

Нефт сәнајесинин инкишафы Азәрбајчанда варлы капиталистләрин, милли буржуазиянын формалашмасы үчүн кениш имканлар ачды. Гыса мүддәт әрзиндә М.Нағыйев, Һ.З.Тағыйев, Ш.Әсәдуллаев, М.Мухтаров вә башға миллиончулар ортаја чыхдылар.

Азәрбајчанда нефт сәнајесинин инкишафы онунла бағлы бир чох сәнајә сәһәләринин мейдана кәлмәсине шәраит јаратды. Бақыда машынајырма, бухар газанлары, метал канат истеһсалы, бир чох јүнкүл вә јејинти сәнајеси мүәссисәләри - јеранмаға башлады. Тәкчә Бақыда дејил, Јелизаветпол (Кәңчә), Кәдәбәј, Нуха (Шәки), Ордубад, Шуша вә дикәр бөлкәләрдә дә капитализм инкишаф едир, јени-јени мүәссисәләр јаранырды. Ордубадда, Шушада вә Нухада ипәк е'малы сәнајесинин инкишафы бүтүн Азәрбајчанда ипәкчилик вә әтохучулуг сәнајесинин инкишафына тәкан олды.

Ислаһатдан сонра Азәрбајчанын кәнд тәсәррүфатында да капиталист мүнәсибәтләри сүр'әтлә инкишаф етмәје башлады. Русиянын сәнајә мәркәзләринин хаммала олан еһтијачыны

едәмәк мөгсәди илә технику биткиләрин әкини артырылып, памбыг, үзүмчүлүк, түтүнчүлүк, зә'фәрән истеһсалы инкишаф едирди. Бунунла да өз нөвбәсиндә памбыгтөмизләмә заводларынын, шәрәбчылығын вә спиртчөкмә мүәссисәләринин, түтүн фабрикләринин јаранмасына сәбәб олурду.

Азәрбајҗанда капиталист мүнәсибәтләринин сүр'әтли инкишафы милли буржуазијанын вә пролетариатын да мейдана чыхмасына, төшөккүл тапмасына вә формалашмасына сәбәб олурду. Азәрбајҗан буржуазиясы нефт сәнәјичиләриндән, фабриксәвад саһибләриндән, сәнәткарлыг е'малатханаларынын саһибләриндән, тачирлардән, голчмаглардан, өз төсәрруфатларыны муздул өмәк үзәриндә гурааг капиталистә чөврүлмиш бәйләрдән вә башгаларындан ибарәт иди. Онлардан бә'зиләри, илк нөвбәдә һ.З.Тағыјев өз капиталларыны төкчә нефт сәнәјесинә, јејинти вә тикинти сәнәјеләринә дејил, ејни заманда мөкәтбәләрин, театрларын, мәсчидләрин вә с. сосиал объектләрин тикинтисинә дә гојур, халгын маарифләнмәси үчүн чохлу вәсаит сәрф едир, хејријәчиллик илә мәшгул олурду. һ.З.Тағыјев Азәрбајҗан буржуазиясы ичарисиндә Азәрбајҗан итгисадијатынын мүстәмләкә характеринә зәрбә вуран, ону сындырмаға чалышан илк капиталист олмушду.

Азәрбајҗанда капиталист мүнәсибәтләринин инкишафы буржуазия илә ејни заманда фәһлә синфинин дә мейдана чыхыб формалашмасына сәбәб олду. Бақыда, Азәрбајҗанын гәзаларында сәнәјә очаглары јарандыгма, вар-јохдан чыхмыш кәндиләр бар парча чәрәк далынча шөһәрләрә ахышдырды. Бақыја иш далынча төкчә Азәрбајҗанын гәзаларындан мүфлисләмиш кәндиләр дејил, ејнизаманда Русијадан, Күрчүстандан, Чәнуби Азәрбајҗандан кәсбкарлыға кәләнләр дә чохлул тәшкил едирди. Онлары һесабына Азәрбајҗанын фәһлә синфи формалашды. XIX јүзиллијин сонларында Азәрбајҗанын фәһлә синфинин өзәјини тәшкил едән Бақы фәһләләринин сајы 60-65 миңә чатмышды. Бүтүн Азәрбајҗанда исә пролетариатын сајы 90-100 миң нәфәр иди.

Чар Русијасынын мүстәмләкә учгарларындан олан Азәрбајҗанда фәһләләрин һүгүсузлуғу, диләнчә вәзијәтдә олмалары, маариф вә мәденијәтдән тәчрид олунмалары, милли әсарәтә мәрүз галмалары онлары милли азадлыг һәрәкәтына гошулмаға сөвг едирди.

Азәрбајҗанда капитализм инкишафы, чөмијәтин синфи тәркибиндә баш верән дәјишликләр, Азәрбајҗанын ајры-ајры әразиләри арасында итгисади биријин јаранмасы,

итгисади вә мәдәни мәркәзләрин јүксәлмәси вә с. амилләр вәһид дили, мәденијәти, әразиси, итгисади һәјәти олан Азәрбајҗан миллиәтинин формалашмасына сәбәб олду. Азәрбајҗан милли һәрәкәтынын итгисади төмәлигин јаранмасы халгмызын милли мәңгик шуурунун ојанмасына, мүстәмләкә әсарәтине гаршы, истигғал уғрунда мүбаризәјә галхмасында мүһүм рол ојнады.

*И.е.н. А.М.Әлијев
Итгисади Ислаһатлар Мәркәзи*

АЗӘРБАЈҢАНДА БАЗАР МҮНАСИБӘТЛӘРИ ШӘРАИТИНДӘ МЕТАЛЛУРКИЈА СӘНАЈЕ КОМПЛЕКСИНИН СТРУКТУР ЈЕНИДӘНГУРМА ПРОБЛЕМЛӘРИ

Республиканын базар итгисадијатына кечдији шәраитдә структур јенидәнгурма мәселәләри проблем кими галыр.

Дүнја өлкәләринин тәчрүбәси көстәрир ки, јалныз базар мүнәсибәтләринә әсасланан итгисадијат нормал фәалијәт кәстәриб инкишаф едә биләр. Мә'лумдур ки, харичи инвестициялар гојулмасынын бир чох дөвләтләрин инкишафынын әсасыны тәшкил өтмәси тәчрүбәси чохдан сынагдан чыхыбдыр. Бу бәхымдан металлуркија сәнәјеси комплексинин инкишаф өтмәси үчүн харичи инвестисијанын чәлб едилмәси әсас мүһүм амилләрдәндир.

Мә'лумдур ки, өлкәмизин әсас милли марағы рәғәбәт үстүнлүјүндән бачарыгла истифадә едән вә ону даим артыран итгисади вә техноложик чәһәтдән инкишаф өтмиш дөвләтә чөврүмәкдир. Артыг республикада базар инфраструктура формалашыр, о, чүмлөдән коммерсија банклары шөбәкәси јараныр, биржа тичарәти сүр'әтлә инкишаф едир, сығорта компанијалары јараныр. Гимјәтләрин либераллашдырылмасы һәјәта кечирилмиш, лакин гимјәтләрин сөрбәст буряхылмасы һәләлик рәғәбәтин стимуллашдырылмасына вә истеһсал артымына кәтириб чыхармышдыр.

Белә ки, металлуркија сәнәјеси комплексинин јахын кәләчөкдә структурунун јенидән гурулмасынын мәрһәләләрлә мәнсимәнлимиш итгисади чәһәтдән бөјүк өһәмијәт кәсб едир.

Мүстәғил Азәрбајҗан Республикасынын ән кәңч сәнәјә саһәләриндән бири кими фәалијәт кәстәрән металлуркија сәнәјеси комплексини төсәрруфат саһәләринин инкишафынын база саһәси кими гимјәтләндирилмәсини нөзәрә алараг, онун

структур јенидөнгурулмасыны мөвчуд истеһсал күчлөринин артырылмасы, кенишләндрилмәси истигамәтиндә дејил, металлуркија сәнәјеси мүәссисәләриндә истеһсалы мөнимсәнилмиш хаммал вә жарымфабрикатларын дүңја стандартларына ујғун, мүтәрәғги техника вә технолокија әсасында һазыр мөһсул алынана гәдәр е'малыны давам етдирмәк, дөврүн төләбина мұвафиг мөһсулларын истеһсал профилләрини дәјишдирмәк, јени истеһсал сәһәләрини мөнимсәмәк, чешиди төләбата ујғун артырмағ вә һөмин мөһсуллары бејнәлхалғ базарлара чыхармағ вә јерли бүдчөмишин валјута ептијатынын артырылмасы истигамәтиндә төкмилләшдирилмәсини һәјәта кечирмәк иғтисади чөһөтдән даһа мөгсәдәујғун оларды.

Нәтичәдә мүстәғиллијимизин мөһкәмләндирилмәси, өлкәдә сабитлијин јарадылмасы, иғтисади ислаһатларын апарылдығы бир шөраитдә, јухарыда нәзәрдә тутулан төдбирләрин һәјәта кечирилмәси, харици ишчи фирмаларла иғтисади, техникий, технолоји өләгәләрин јарадылмасына вә мүштәрәк мүәссисәләрин тикинтисини төшкил етмәклә әмәкдәшлиғын кенишләнмәсинә сөбәб ола биләр. Ејчи зманда истеһсал сәһәләринин бөһрандан чыхмасына вә республика иғтисадијатынын жүксәлдилмәсинә зә'мин јарадар.

*В. Мөммөдов
Иғтисадијат Назирлији*

ЈЕНИ ИҒТИСАДИ ШӨРАИТДӨ ИНВЕСТИСИЈАНЫН ТӨНЗИМЛӘНМӘСИНИН ӘҖӘМИЈӘТИ

Базар иғтисадијатына кечид шөратиндә иғтисадијатын јенидән гурулмасынын әсас идејасы вә башлыча мөгсәди тәсәрруфата рөһбәрлијин көклү принципләриндән мөвчуд потенциал имканлары тамамилә ашқара чыхармағдыр. Базара кечидин мәрһәләләри вә методлары иғтисадијатын идәрә едилмәсинин бүтөв реал системинин јарадылмасынын тә'хирәсалынмаз бир вәзифә һесаб едир. һөмин вәзифә бүтүнлүқдә иғтисадијатын идәрә олунмасына вид едилсә дә, онун һәјәта кечирилмәси зәрурилији өлкәнин иғтисадија фәалијәтиндә өзүнү даһа чөк көстөрир. Чүнки иғтисадијатымызын бүкүнүкү вәзијәтинин төнзимләнмәси вә кәләчәк инкишафы иғтисадија фәалијәтинин нечә гурулмасындан, чөмијәтин гаршысында дуран әсас вәзифәләрин нечә јеринә јетирилмәсиндән асылы олур.

Мөһз иғтисадија фәалијәтинин өзүндә база мұнасибәтләри илә формалаша билән дөғиг иғтисади механизм јаранмағдыр. Јә'ни иғтисадија комплексинин өзүндә базар өләгәләринин формалашмасы сүр'әтләнмәлидир. Бунун үчүн һөмин комплексдә өлверилли илкин шөртләр (сәнәјәјә нисбәтән инһисарлашманын чох аз олмасы, тикинти истеһсалынын структурча тез дәјишкәнлији, иғтисади методларын тәтбиги үчүн даһа әлверилли шөраитин олмасы) вардыр.

Јени иғтисади шөраити сөчијәләндирән чөһөтләр сырасында ашағыдакы мөғамлар хұсуси илә әһәмијәтлидир:

- Азәрбајҗанда харици иғтисадија ахыны башламыш, өлкә иғтисадијатынын ачығлығ сөвијәси жүксәлмишдир, инфлясија кәскин сүрәтдә азалмыш, манатын мезәннәсинин сабитлији тә'мин олунмуш вә онун алычылығ габиллијәти нисбәтән мөһкәмләнмишдир;

- јени мүлкијәт вә тәсәрруфатчылығ формаларынын јаранмасы практики мәрһәләјә кечмиш, иғтисади тәсәрруфатчылығ механизминин базар јөнүмүндә трансформасијасы сүр'әтләнмиш, маја дөјәри, верки, әмәк һағгы, гаршылығлы өдәмәләр проблеминин һәлли вә с. үчүн јени механизм јарадылмышдыр;

- структур, идәрәтәтмә ислаһатлары вә иғтисади сијасәтин формалашмасында системлилик јаранмағдадыр.

Бүтүн бу мүсбәт амилләрин социал-иғтисади инкишафатә'сиринин ән доғру тәсдиғи кими гејд олуна биләр ки, сон бир нечә илдә республикада апарылан макроиғтисади стабилләшдирмә төдбирләри нәтичәсиндә иғтисади төнәзүлүн дәринләшмәсинин гаршысы алынмыш вә иғтисадијатын чаңланмасынын илк мејлләри өзүнү көстөрмишдир.

Јени иғтисади шөраитдә иғтисадијаанын төнзимләнмәсинә даир вәзифәнин һәлли ашағыдакы зәрури шөртләрдә нәзәрдә тутулмағдыр:

- иғтисадија үчүн потәнсиал мәнбәләрин кенишләндрилмәси;

- иғтисадија мәнбәләриндән сәмәрәли истифадә олунмасы (јығымын бирбаша вә портфел иғтисадијаасына чөврилмәси);

- мүәссисәнин реструктуризасијасы васитәсилә капитал гојулушунун сәмәрәли тәтбиги базасынын кенишләндрилмәси (мүлкијәтчи ролунун мөһкәмләндирилмәси вә онларын иғтисадијаја чөлб едилмәсинин жүксәлдилмәси);

- мүүссиселэрин инвестисия фəалијəтинин активлəщ-мєсиндє дєвлєтин иштиракы.

Бурада дєвлєтин роллу əвəзєдилмєздир ки, мєһз дєвлєт инвестисия прєсєсинин чанланмасына даир бир сыра тєдбир-лєр систєми һєјата кєчирмєлидир. Бунлардан əсасєн ашағыда-кылары кєстєрмєк вачиб оларды:

- амортизасия сисјасєтинин кєкүндєн дєјишдирилмєси вє онун веркигјма илє əлагєлєндирилмєси. Бу єз нєвбєсинє капитал гојулушу мєнбєлєринин формалашмасына онун ролунун артмасына имкан верəчкєдир;

- əһалидєн јығылмыш вєсаитлєрин инвестисия мјүһитинє чєлб єдилмєсинин сємərəли формаларынын тєтбиги;

- бұдчє хєрчлєринин инфлјасисјасыз малијлєшдирил-мєсини вє реал бєлмєдє капитал гојулушу марагларынын сєм-рєли балансынын тє'мин єдилмєси;

- капитал базарынын нєр шєјдєн əввєл, мүүссисєнин истиграз вєрєгєлєри базарынын, елчє дє орада фəалијєт кєст-рєн малијлє вєситчєлєри институтунун инкишафы.

*Э.И. Шабанова, А.Ю. Фейзулаева
Институт экономики АН Азербайджана*

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Глобальные изменения, которые происходят в современном мире привели к новому этапу развития человеческой цивилизации, основанной на интернационализации межгосударственных взаимоотношений в рамках мирового сообщества.

Экономика Азербайджана должна подчиняться общим тенденциям развития мирового хозяйства, его структурным изменениям, что позволит ей занять соответствующее место в системе международного разделения труда. Активная нововведенческая стратегия развития экономики Азербайджана может придать ей новый динамизм. Уже сейчас в Азербайджане наблюдается тенденция расширения сферы услуг, характерная для экономического развития промышленно развитых стран. Эта тенденция будет еще

шире развиваться по мере сокращения ряда традиционных и формирования новых промышленных отраслей и новых технологий. В связи с этим огромное число лиц будет занято в сферах услуг - банковское дело, страхование, юридическая сфера и т.д.

Процесс взаимодействия между поставщиками и производителями в современных условиях приобретает особую важность в связи с тем, что он переносится на внешние рынки и приводит к интернационализации продукции в мировом масштабе. Данному процессу способствует и усиливающаяся в мире тенденция на развитие микроэкономики, которая диктуется потребностями научно-технического процесса, возросшим спросом на малые предприятия и соответственно ориентацией на гибкие, быстро перенастраиваемые производства, что вполне согласуется с общеэкономической тенденцией развития мирового хозяйства.

В последние годы как в Америке, так и на Западе успешно проводится курс на активизацию частного бизнеса, в частности развитию среднего и малого бизнеса, оживлению рыночных структур путем дерегулирования ряда сфер экономики, приватизации государственных компаний, снижения налогов и т.д. В связи с этим действует целая индустрия по поддержанию малых фирм. Участвуя в этом финансирующие органы, посреднические фирмы, в том числе консультирующие по управлению, стратегии развития, осуществляющие опеку.

Характерная для сегодняшнего мира тенденция - это высокая степень интернационализации производственной и сбытовой деятельности. Важное место в развитии экономики занимают деятельности кооперативов в Азербайджане, в основном проявляется в обеспечении занятости лиц, которые не могут найти работу. Кооперативы в Азербайджане имеют давние традиции и приобрели различные формы. Большое распространение они получили в промышленности, сельском хозяйстве, в торговле-закупочном и в бытовом обслуживании населения, в строительстве. Из всех новых форм предприятий кооперативы в наибольшей степени способны приспособлению к новым хозяйственным и социальным процессам. Однако в Азербайджане складыва-

ется тенденция к уменьшению кооперативного сектора, причем, по всем видам их деятельности. Число зарегистрированных кооперативов в 2,5 раза больше, чем действующих.

В перспективе кооперативы призваны сыграть важную роль в защите социально-экономических прав населения и в проведении структурной перестройки ряда отраслей хозяйства при помощи существенного влияния со стороны государства.

*Дос. Ч.М.Велимеммедов,
Н.Н.Махмудова*

МҮСТӘГИЛ АЗӘРБАЙҶАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КАҒЫЗ СӘНАЈЕСИНИН НАИЛИЈЈӨТЛӘРИ

Мүстәгил АзәрбајҶан Республикасынада дикәр ХИМ-на олан төләбатла јанашы кағыз-картон малларына да төләбат кетдикчә артыр. Бу груп маллар нә гәдәр чох истеһсал олунса да она олан төләбат бу күнә гәдәр өденилмәмишдир. Чүнки онун төтбиги сәһәләри кениш олмагла јанашы әһали артымы вә кағызны јени-јени тәтбиги сәһәләринин јаранмасы бу маллара олан төләбаты да дәјишир.

Билриик ки, кағыз истеһсалында мүхтәлиф хаммаллардан истифадә олунур. Бунлар селлулоза, ағач күтләси, битки күтләси, тәбии минерал вә кимјөви гарышыглар, лифли материаллар, маклатура, јумшаглыг, еластикверичи материаллар вә с.ибарәтдир. Бунлар кәјфијјәтли хаммал олуб, кағыз-картон малларынын истеһсалында кениш истифадә олунур вә мәһсулун истеһсал хассәләрини јакшылашдырыр.

Республикамызда исә кағыз маллары демәк олар ки, анчаг маклатура әсасында истеһсал едилир. Мәсәлән: Черметдә вә Хырдалан картон фабрики хаммалын бир һиссәсини Түркиядән алыр, бир һиссәсини дә маклатура тәшкил едир. Бурада әсасән тара вә техники мөгсәдләр үчүн мүхтәлиф картон маллары истеһсал едилир.

Сон вахтлар АзәрбајҶан Республикасында истеһсал олунан кағыз маллары да дикәр ХИМ-ы кими харичи базарларда өз јерини тутур.

Статистик мәлүматларын тәһдилинә әсасән АзәрбајҶан идаһал олунан кағыз маллары 1996-чә йлдә 169,7 мин АБШ

доллары, 1997-чи илдә исә 113,0 мин АБШ доллары олуб, јәни 1996-чы илә нисбәтән хәјли азалмышдыр.

АзәрбајҶандан ихрач олунан кағыз маллары исә 1995-чи илдә 40,0 мин АБШ доллары һөчминдә олмушдур., 1996-чы илдә АзәрбајҶандан кағыз маллары ихрач едилмәмишдир, 1997-чи илдә исә ихрач јенидән артарак 90,0 мин АБШ долларына чатмышдыр.

Бүтүн бунлар, јәни һәм АзәрбајҶан идаһал олунан вә һәм дә АзәрбајҶандан ихрач олунан нәинки кағыз-картон маллары, о чүмләдән бүтүн ХИМ-ы АзәрбајҶанын харичи өлкәләрә тичарәт әлағәләринин кетдикчә даһа да кенишләнмәсинә тәкан верир.

Сон илләр республика сәнајесинин дикәр сәһәләри кими кағыз-картон истеһсалы вә сатышынада да хәјли ирәтилијиш нәзәрә чарпыр. Буну 1997-чи илин бир нечә кестәричиләри тәсдиг едә биләр. Мәсәлән, 1997-чи илдә кағыз маллар истеһсалы 160,7 млн. әдәд, китаб истеһсалы 17,3 млн. әдәд, мөктәбли дәфтәри истеһсалы 1,6 млн. әдәд, дивар кағзы истеһсалы 15-0,0 млн. әдәд, үмуми дәфтәр истеһсалы 40,0 млн. әдәд тәшкил етмишдир.

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, кестәрилән мәһсуллара республика әһалисинин кениш төләбаты вар, одур ки, һәр васитә илә чалышмаг лазымдыр ки, кағыз-картон малларынын истеһсалы даим артсын.

*Ч. Искендеров
Министерство Экономики*

СОЦИАЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ БАЙНСКОГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ «ГЕОФИЗПРИБОР»

Одной из основных задач социальной политики определено сохранение гарантированного государством минимума в оказании населению медицинских услуг по мере реформирования системы здравоохранения, развития платных медицинских услуг и частной практики, внедрения обязательного медицинского страхования и т.д. Для решения этой задачи, т.е. для перехода к принципиально новым социальным отношениям государства и личности, адаптации к новой модели социального развития общества и смягче-

ния социальных последствий этого процесса необходимо создание и внедрение системы минимальных социальных гарантий (в условиях здравоохранения, образования, культуры) и нормативов их обеспечения.

Минимальный уровень гарантий оказания населения медицинских услуг предполагает обязательное использование медицинскими учреждениями определенного набора необходимых медикаментов, хирургического инструментария и диагностической техники независимо от их стоимости и происхождения.

Очевидно, что появление в республике собственной медицинской промышленности создаст необходимую экономическую базу для наиболее эффективного внедрения системы минимальных социальных гарантий и нормативов их обеспечения - как с точки зрения себестоимости медицинских услуг, так и ввиду меньшей зависимости от конъюнктуры внешних рынков.

Проект Бакинского производственного объединения «Геофизприбор» и Акционерного общества «АзБио» о первом этапе создания в Азербайджане промышленного производства медицинской техники содержит технико-экономические расчеты, в основу которых заложена реализация на внутреннем рынке республики высококачественной продукции по значительно низким ценам, чем среднемировые.

Как видно, реализация проекта позволит наполовину сократить расходы медицинских учреждений на закупку указанной продукции, что соответствующим образом отразится на госбюджетных расходах при финансировании системы минимальных социальных гарантий и нормативов их обеспечения.

Следует отметить, что создание предприятий по выпуску названной продукции является лишь первым этапом предлагаемого проекта, предусматривающего в дальнейшем освоение выпуска по столь же современным европейским технологиям диагностической аппаратуры, систем переливания крови, инвалидных колясок, многофункциональных кроватей, карет скорой помощи и других видов медицинской техники, по которым осуществлена первичная про-

работка предложений крупнейших фирм Великобритании и Германии.

Анализ предложения Бакинского производственного объединения «Геофизприбор» и Акционерного общества «АзБио» о первом этапе создания в Азербайджане промышленного производства медицинской техники по технологии германской фирмы «БИРКМАЙЕР» показывает, что проект удовлетворяет всем выше приведенным требованиям «Государственной программы».

Проектные решения по организации на трех заводах (с привязкой к существующим производственным зданиям БПО «Геофизприбор») массового производства одноразовых шприцев, стерильных перчаток и операционных ниток с иглами (кетгут) предусматривают значительный удельный вес экспортных поставок благодаря высокому и устойчивому спросу на внешних рынках, а также созданию производственных мощностей, многократно превосходящих потребность внутреннего рынка.

Социальная значимость проекта, являющегося одной из субпрограмм социальной политики, разработка и реализация которых предусмотрена «Государственной программой структурных преобразований в экономике».

В соответствии с «Государственной программой структурных преобразований в экономике», индивидуальные проекты, которые должны стать основой реструктуризации всех отраслей экономики страны, следует разрабатывать на базе тщательного анализа как специфики соответствующей отрасли, так и специфики реорганизуемого предприятия.

Необходимо отметить, что предлагаемый проект предусматривает хронологическую и причинно-следственную независимость технологической и имущественно-правовой реструктуризации БПО «Геофизприбор», то есть предполагает параллельное осуществление этих процессов.

Учитывая весь комплекс аспектов создания в Азербайджане медицинской промышленности и принимая во внимание наибольшую эффективность внедрения указанной системы при наличии технико-экономической базы, какой является собственная медицинская промышленность,

значительное сокращение бюджетных расходов на финансирование социальных программ уже на первом этапе реализации данного проекта и дальнейшее их сокращение по мере развития отрасли, возможность значительного увеличения реальной стоимости производственных мощностей БПО «Геофизприбор» в предвдрии реализации государственной программы приватизации, представляется целесообразным оказание всех необходимых мер государственной поддержки программе создания медицинской промышленности в Азербайджане, являющейся субпрограммой социальной, промышленной и инвестиционной политики, предусмотренных «Государственной программой структурных преобразований в экономике».

*И.е.н. д-р С.Н.Әлүјев
Бақы Бизнес Университеті*

АГРОСӘНАЈЕ ИСТЕҢСАЛЫНЫҢ ТӘНЗИМЛӘНМӘСИНДӘ ДӨВЛӘТИН МАЛИЈӘ-КРЕДИТ СИЈАСӘТИ

Һазыркы шәраитдә аграр – сәнајә комплекси системиндә истеһсалын артымы, онун төләб вә тәклифә мұвафиғ тәнзимләнмәси малијјә мәнбәләриндән, кредит ресурсларындан сәмәрәли истифадә олунмасы илә билаваситә бағлыдыр. Лакин сон онилликләрин тәчрүбәси кестәрир ки, аграр бөлмәдә малијјә-кредит сијасәтиндә бурахылмыш гүсурлар истеһсалын һәмчинә, онун нәтиҗәсинә мәнфи тәәсир кестәрмиш, мөһсул истеһсалы баһа баша кәлмишдир. Әкәр 1994-чү илдә бүтүнлүкдә аграр-сәнајә сәһәләри үзрә 100 манат хәрч мұгабилиндә 129 манатлығ мөһсул истеһсал олунмушдурса, 1995-чи илдә бу кестәричи 124 манат, 1996-чы илдә 98 манат тәшкил етмиш вә јахуд 24,1 фаиз азалмышдыр. 1996-чы илдә аграр-сәнајә комплекси системиндә мөвчуд олан колхозларын 72,9 фаизи, совхозларын 71,4 фаизи, кәндли тәсәррүфатынын 35,0 фаизә гәдәри, кооперативләрин исә 40 фаизә гәдәри зәрәрлә ишләмишдир.

1 январ 1996-чы илдә аграр-сәнајә комплекси мөәссисәләри тәрәфиндән алынмыш 10,2 милјард манатлығ узун мүддәтли, 420 милјард манатлығ ғыса мүддәтли кредитин мұвафиғ оларағ 24,5 вә 4,3 фаизи өдәнилмишдир. Бу да вахты кечмиш суда борчларынын артарағ 1253,5 милјард маната чатмасына

сәбәб олмушдур. Бунунла јанашы аграр бөлмәдә истеһсалын инкишафы үчүн нәзәрдә тутулан әләвә капиталын 47,0 фаизиндән, еһтијат капиталынын 30,0 фаизиндән, социал сфера үчүн ајрылмыш вәсаитин 50,0 фаизиндән, истеһлак фонду вәсаитин исә 45,5 фаизиндән истифадә едилмәмишдир. Бу ону кестәрир ки, аграр бөлмәдә мөһсул истеһсалынын артырылмасы үчүн нәзәрдә тутулан мәнфәәтдән, мөҗсәдли малијјәләшмәнин башға мәнбәләриндән, кредитдән истифадә олунмамышдыр. Һазырда малијјә чатышмамазлығы истеһсалы базар мұнасибәтләринин принципләри әсасында тәшкил етмәјә, е'мал сәнајәси сәһәләриндә мөјәлн дәјишиликләр апармаға имкан вермир. Дикәр тәрәфиндән базара кечидлә әләгәдәр истеһсал олунан хаммалын әразиләрдә, мөәссисәләрин өзүндә сон мөһсула чатдырылмасы имканлары артыр. Бу да јүксәк технолојијаға малик е'мал мөәссисәләринин јарадылмасыны, көһнә заводларын јениләшдирилмәсини, истеһсал күчләринин артырылмасыны төләб едир. Әлбәтте, бу чүр тәдбирләри тәкчә тәсәррүф парын, мөәссисәләрин өзләринин малијјә ресурслары һесабына һәјата кечирмәк олмаз. Буна бөјүк мөбләгдә малијјә еһтијатлары лазымдыр. Она көрә дә хаммал рекионларында малијјә еһтијатларынын јарадылмасы имканлары өјрәнилмәлидир. Бу мөҗсәдлә хаммал рекионларына дахил олан бүтүн мөәссисәләрин пул вәсаитләри, әһалинин шәхси әманәтләри вә әразия марағлы инвесторлары чөлб етмәклә кредит еһтијатларынын јарадылмасы мөҗсәдәујүн сајылмадыр.

Аграр-сәнајә комплекси мөәссисәләриндә истеһсалын таразлы инкишафыны тә'мин етмәк мөҗсәдила, кредит ресурсларындан сәмәрәли истифадәјә, һәмчинин дифференциал кредитләшмә мәсәләләринә үстүнлүк верилмәлидир. Елә бир шәраит јарадылмалыдыр ки, дөвләтин кредит сијасәти аграр бөлмәдә истеһсалын инкишафына, инфләјасиянын ғашысынын алынмасына, милли валјутанын мөзәннәсинин сабитләшмәсинә, онун сәһәләринә инвестисияларынын чөлб олунмасына хидмәт етсин.

Дөвләт малијјә-кредит сијасәтинин тәнзимләнмәси проблеминдә онун бу процесә мұдахиләсинин сәвијјәси әсас јер тутмалыдыр. Бу мәсәленин һәлли үчүн ики әсас јанашма формасындан истифадә олунмалыдыр. Биринчи һалда дөвләт инвестисия вәзифәләринин бөјүк бир һиссәсини өз үзәринә кәтүрмәлидир. Јә'ни төләб олунан вәсаитләрин топланмасыны тә'мин етмәли, онларын сәмәрәли истифадәси үчүн мөс'улијјәт дашымалыдыр. Дикәр јанашмаја көрә исә дөвләт инвесторла-

ра сərbəстлик вермели, өз үзəринə жалныз макроигтисади инвєстисия прєсєслєри сահəсиндə тєнзимлэмə вєзифлєрини кєтүрмелидир. Сөн иллəрдə базар мүнəсисбєтлєринə кєчидлə əлəгəдər ағрар бєлмəжє дєвлєт ајырмаларынын азалмасы, əввєлєр фəалијјэт кєстєрэн имтијазларын лєғв едилмəsi бир тєрəфдэн вєсəитлєрин бөлүшдүрүлмєсинə вє мүүссисєлєрин өзүнүмалијјөлөшдирмə имканларьнын кенишлэндирилмєсинə сəбəб олмуш, дикєр тєрəфдэн исə ағрар-сəнəјє комплексинин эн мүйүм сահələринə дєвлєт јардымынын азалмасына, дєвлєт нєзəр-тинин зєифлємєсинə кəтириб чьхартмышдыр. Бу да т'минатлы дахили базарын олмамасы үзүндэн ағрар бєлмэдə мүүссисєлєрин малијјə вєзижјəтинин лислəшмєсинə сəбəб олмушдур. Она кєрə дə сasihбарлыга дєвлєт јардымы чєрчивєсиндə бүдчə вєсəитлєринин, инвестисияларын малијјөлөшдирилмєсиндə мүйјөн иштирак сєвијјєсини хүсуси һєсəбламалара əсəл-нарағ вə јаранмыш вєзижјэтə мүвағиг дүзөлүшлєр апарылмалыдыр. Бурада сəһбэт илк нєвбэдə милли инвестисия сija-сєтинин апарылмасынын јени үсулларындан, о чүмлөдөн об-јєктлєрин биркə малијјөлөшдирилмєсиндөн, күзəштги фəиз дєрчєчлєри илє кредитлєрин ајрылмасындан кєтмөлидир.

Белə бир шєрайтдə əсəл вєзифə сєрғ олунмуш хєрчлє-рин өдөнилмəsi, мєнфəэтлə гəјтарылмасы вə дєвлєтин вєсəитинин сємэрэлијјинин јүксəлдирилмєсидир ки, коммерсия ка-питалынын гојулмасы сєрғөли олмајан сահələрин, објєкт вє мүүссисєлєрин (истєһсал инфраструктуру објєктлєринин), нэм-чинин там дєвлєт нєзəрєтиндə олан објєктлєрин инвестисия малијјөлөшдирилмəsi игтисади чəнəтдөн сємэрэсиз олса да зєрури сажылмалыдыр. Она кєрə дə базара кєчид дөврүндə ағрар сəнəјє комплекси сահələринə инвестисия гојулушу дєвлєт нєзəрəти вє тєнзимлөнмəsi əсасында онун ағрар сijaсєтинин истигамєтлєринə ујғун һəјата кєчирилмөлидир.

И.е.н.Т.Ф.Гулијєв
Бақы Бизнес Университети

НЕСАБЛАР ПЛАНЫНДА ДƏЈИШКИКЛƏРИН АПАРЫЛМАСЫ ЗƏРУРƏТИ

Базар игтисадијјатына кєчид тəкчə дикрєтив кєстєричлє-рин лєғв олунмасы илє дєјил, нэмчинин республиканын Ав-ропа вє дүнја өлкөлєри илє игтисади-техники интеграсиясы илє нєтичлєлєри.

Лакин республикамызда индики шєрайтдə фəалијјэт кєстєрэн бə'зи норматив актлар Авропа өлкөлєри илє игтисади интеграсиянын дєринлэшмєсинə имкан вермєр. Белə проблем-лəрдэн бири дə учот вє һєсəбат сահəсиндєки чатышмазлығлар-дан ибарəтдир.

Гəјд єтмөк лəзымдыр ки, Русија Федерерасиясы тəрə-финдэн һазырланмыш вє олдугу кими республикамызда тəтбиғ олунан һєсəблар планы республиканын бєјнəлхалғ учот вє һє-сəбат системине јахынлашмасына вє гошулмасына имкан вер-мир.

Белə ки, һєсəблар планы вє мүнəсисəт учоту тəтбиғ олунан методлар мүүссисєлєрин вє фирмаларын игтисади вə малијјə вєзижјəтини там əкс єтидрə билмир. Бу исə өз нєвбєсин-дə бєјнəлхалғ кредит тəшкилатларынын вє харичи инвестєрла-рын ишиндə чəтинлик јарадыр вє көлчəкдə республиканын Ва-һид Аєропа Игтисади Бирлијјinə јахынлашмасына вə онунла əмкəдшəлыгына имкан вермир.

Јухарыда дєјилгєнлєри нєзəрə аларағ учотда вє һєсəб-лар планында көклү дəјишкикликлєрин апарылмасыны зєрури һєсəб єдирик.

Бунунла əлəгəдər оларағ əсəл мэгсəd мүүссисєлєрин вє фирмаларын тєсəррүфəт фəалијјəтинин нєтичлєр'ни əкс єтидрэн вє бєјнəлхалғ нормалара ујғун кєлөн методларын вє һєсəблар системинин ишлəниб һазырланмасындан ибарəтдир. Бу методлар вє системлєр тєсəррүфəт фəалијјəтинин нєтичлє-лєрини дүзкүн гижмəтлєндирмөкдөн əлəвə нэм дə мүүссисєлє-рин мєнфəэтинин артмасы илє мєнфəəтин максимума чатма-сына хидмəт єтмөлидир. Мə'лум олдугу кими бєјнəлхалғ учот системи «хєрч-сəтыш» методуна əсəсланыр.

Бу методун маһијјəти ондан ибарəтдир ки, мəһсул ис-тєһсалы илє əлəгəдər оларағ хєрчлєр сəтышдан əлдə едилєн мəблəғлə мүйјəсə едилир. Бурада хєрчлєрин учоту јалныз вє јалныз «хєрч» элементлєри үзрə апарылыр. Гəјри-мүстəгим хєрчлєр исə малијјə һєсəбаты дөврүндə нєзəрə алыныр. Мə'лум олдугу кими индики фəалијјэт кєстєрэн һєсəблар планын-дə гəјри-мүстəгим хєрчлєрин комплекс учотуну апармағ үчүн систематик учот јохдур. Белə ки, «Топлаычы-бөлүшдүрүчү һє-сəблар» һєсəбынын ачылмасы мэгсədəујғун оларды. Бу һєсəб нэмчинин апарылан мүрөккəб һєсəблама əмөлијјатларыны арадан галдырмыш оларды.

Əсəл мəсələлєрдэн бири дə хєрчлєрин сəтыш мəблəғи илє мүйјəсə олунмасы үчүн тəтбиғ олунан һєсəбларын тəтби-

ги илѐ ѓлагѓдардыр. Белѓ ки, бу мѓгсѓдлѓ бѓйнѓлхалг практикада «алычыларла һесаблишмалар», «истисмар», «мѓнфѓѓт вѓ зѓрѓрлѓр» һесаблирындан истифаѓдѓ едилмишдыр. Бизим фикримизчѓ, фѓргѓ мѓѓѓн етмѓк үчүн ѓн ѓлвѓришли һесаб «сатыш һесабы» оларды.

Гѓјд етмѓк лазымдыр ки, «хѓрчлѓр-сатыш» методундан истифаѓдѓ бир чѓркѓли һесаблир системиндѓн ики чѓркѓли һесаблир системинѓ кѓчмѓк зѓрүрѓтини јарадыр.

Бѓјнѓлхалг учот комитѓси тѓрѓфиндѓн ишлѓнмиш ики чѓркѓли һесаблир системи һесаблирын ики формада группашмасыны тѓлѓб едир:

- баланс һесаблиры - мѓѓссѓнин балансынын вѓ малијѓ нѓтичѓлѓринин һесаблинмасы үчүн тѓтбиг олунан һесаблир (малијѓ учоту);

- идарѓетмѓ илѓ ѓлагѓдар хѓрчлѓрин учоту үчүн лазым олан һесаблир (идарѓетмѓ учоту).

Һесаблирлар бу тѓрдѓ группашмасы малијѓ вѓ аудитор нѓзарѓтинин јүксѓк сѓвијѓдѓ тѓшкилинѓ имкан јаратмыш олур. Бундан ѓлавѓ белѓ группашма һѓмчѓнин мѓѓссѓлѓрин итгисади малијѓ вѓзијѓтѓни ѓкс етдирѓн вѓ бѓјнѓлхалг практикада тѓтбиг олунан ѓмсалларын тѓтбигинѓ кѓниш имкан јарадыр. Бу исѓ ѓз нѓвбѓсиндѓ харичи инвесторларын республикамыздаки мѓѓссѓлѓрин фѓалијѓти илѓ танышлыгына шѓраит јарадыр.

*Р.Х.Шаулов, Н.Н.Әјјубов, З.Н.Еминов
Итгисади Ислаһатлар Мѓркѓзи*

БАКЫ АГЛОМЕРАСИЈАСЫ ИНКИШАФЫНЫН ЭКОЛОЖИ ПРОБЛЕМЛѢРИ

Бакы агломерасијасы кѓркин ѓколожи вѓзијѓт јаранан гѓѓим мѓскуллашма рекомнларындан бирѓдир. Бу исѓ нормал базар мѓнасибѓтлѓринин инкишафы үчүн чох ѓлвѓришсиз шѓраит јарадыр.

Тѓѓссүф ки, ѓколожи мѓсѓлѓлѓри узун иллѓр кѓфајѓт гѓѓѓр ѓјрѓнилмѓмишдыр. Инсан, тѓбиѓт вѓ чѓмијѓјѓтин гаршылыгы тѓсириин ганунајүгүнүглѓры һагында дүзкүн олмајѓн тѓсѓввүрлѓр, дѓвлѓт структурларынын тѓбиѓ сѓрвѓтлѓр үзѓриндѓ һѓдсиз сѓлаһијѓтлѓри тѓбиѓ мѓһитин позулмасына сѓбѓб

олмушдыр. Белѓ вѓзијѓт Бакы агломерасијасынын талејиндѓ даһа чох ѓзүну кѓстѓрмишдыр.

Бакы агломерасијасы ѓзүнѓмѓхсус, чох мѓрѓкѓб тѓбиѓ вѓ социал-итгисади ѓрази системѓдир, јѓ' ни тѓбиѓт, ѓһали вѓ итѓһсал Бакы вѓ Сумгајѓт шѓһѓрлѓри (онлара инзибати чѓһѓтдѓн табѓ олан мѓнтѓгѓлѓрла бирликдѓ) дахилиндѓ конкрет формада кеѓсистем јарадыр.

Бакы агломерасијасы Азѓрбајчанын итгисади вѓ сијаси бирлијѓинин јарадылмасы кѓдишиндѓ итѓһсалын ѓрази тѓшкилинин тѓкѓролунамз феномени кѓми сѓнајѓнин вѓурбанизасијанын јүксѓк инкишаф етмиш темпи илѓ ѓлагѓдар формалашмышдыр. Бу ѓрази бѓјүк тѓбиѓ-ѓһтијѓт, итѓһсал вѓ демографик потенсиала маликѓид, онларын ѓрази тѓмѓркүзлѓшмѓсинин чох јүксѓк сѓвијѓси илѓ характеризѓ олунур. Республика ѓразисинин чѓми 2,5%-ни ѓһатѓ едѓн Бакы агломерасијасы үмуми ѓһалинин 26,6%-и, шѓһѓр ѓһалисинин 50,5%-и, ѓмѓк ѓһтијѓтларынын 35%-ни ѓзүндѓ чѓмлашдыр. Республика үзѓрѓ ѓһалинин сыхлыгы һѓр кв. км.- ѓ 86 нѓфѓр олдугу һалда бурада 947 нѓфѓрдыр ки, бу да чох јүксѓк кѓстѓричѓдир. ѓпкѓдѓ итѓһсал едилѓн сѓнајѓ мѓһсулларынын 60%-и, ѓсас фондларынын 57%-и, ишлѓјѓнлѓрин 53%-и, сѓнајѓ саһѓлѓринин бѓјүк ѓкѓѓијѓти мѓѓссѓсѓлѓр вѓ инфраструктур объектлѓри бу рекомнун пајѓна дүшүр.

Азѓрбајчан Республикасына кѓчмиш советлѓр ѓлкѓсиндѓ чох сѓмѓрѓсиз итѓһсал структуру мирас галмышдыр. Чох кичик ѓразинин күчлү вѓ фѓвгѓл'адѓ дѓрѓчѓдѓ тѓһлүкѓли ѓколожи јүклѓнмѓси нѓтичѓсиндѓ ѓтраф мѓһитин бүтүн элементлѓри – атмосфер, су һѓвзѓлѓри, битки ѓртүјү чѓркланмиш, ѓһалинин сағламлыгы чидди тѓһлүкѓѓ мѓ'руз галмышдыр. Белѓ ки, атмосферѓрѓ атылнан зѓрѓрли туллантыларын 68,2%-и, о чүмлѓрдѓн 75,6% бѓрк, 70,4% газвари вѓ мајѓе туллантылар Бакы агломерасијасынын пајѓна дүшүр. Сонунчулардан ингрѓдиѓнт үзѓрѓ ѓн чох зѓрѓрли туллантылар кѓми карбоһидрокенлѓр (күкүрд ѓһидриди) 32,8%, карбон туршулары 80,6%, азот туршулары 42,1% тѓшкил едир.

Ермѓни ѓкѓстѓрѓзѓми нѓтичѓсиндѓ республиканын хѓјѓли һиссѓсинин тутулмасы илѓ чидди проблемлѓр јаранмышдыр. Итгисади ислаһатларынын сѓмѓрѓли һѓјѓата кѓчѓрилимѓси үчүн он-ларна нѓзѓри мүдѓѓѓларынын ишлѓнмѓси чѓрчѓвѓсиндѓн кѓнара чыхмаг, практики мѓсѓлѓлѓрин һѓллиндѓ даһа чох дигѓтѓт јѓтирмѓк лазымдыр.

БОРЧ КАПИТАЛЫ ВӘ МИЛЛИ ИГТИСАДИ ТӘҤЛҮКӘСИЗЛИК

Инкишафа ярдым кәләчәкдә харичи шәхси капиталын бу өлкәгә кәлмәси үчүн әлверишли игтисади вә сijasи мүнһитин јаранмасыдыр. Кәстөрилән бу ярдымлар һәмин өлкәнин ихрачынын артмасына сәбәб олур ки, бу да өз нәвбәсиндә бу өлкәләрә өз рәгибләринә гәлиб кәлмәжә вә дүнја базарларында мөвгејини мөһкәмләтмәжә имкан верир.

Мүәсир дөврдә дүнја тәсәрруфаты игтисадијатында беј-нәлхалг борч капиталынын ролу кетдикчә артыр. Инкишафа хүсуси кәмәк ады алтында кәндөрилән ярдымлар инкишаф етмәкдә олан дәвләтләр мигли игтисадијаты дирчәлдиб, габагчыл дәвләтләр сәвијәсинә јәтмәк үчүн верилир. Верилән кредитләр исе капиталын: милли базары илә бағлыдыр, ләкин о хәјли сәрбәстдир.

Милли игтисадијаты инкишаф етдирмәк, игтисадијатын бејни гурулушунун формалашмасы вә онларын бејнәлхалг әмәк бәлкүсүндә әкс етдирилмәси үчүн харичи шәхси капиталын өлкәгә чәлб едилмәси вәчибдир. Әлкәнин игтисади потенсиалыны әмәк ресурсларынын сајы, онларын професионал һазырлығы, мұхтәлиф сәһәләрин истәһсал күчләринин һәчми, кәнд тәсәрруфаты имканлары, елми-техники наилијәтләр, гејри-истәһсал сәһәләринин инкишафы, фәјдалы газынтларынын мөвчудлуғу вә с. тәшкил едир.

Верилән борчлар өлкәнин дахили вә харичи сijasәтинә тә'сир кәстәрмәмәли, борч алан өлкәни игтисади асылылығда гојмамалы, бу өлкәдән капитал вә мәдди дөјәрләрин харичә ахынына тә'сир етмәмәлидир. Алынған борчлар өлкәнин габагчыл сәһәләрини јени тәләбләрә ујғун инкишаф етдирмәклә әләвә кәлир әлдә етмәжә вә борчларын мұәјјән һиссәсини едәмәжә сөвг едир. Ләкин бә'зи мүәссисәләр өз борчларынын вахтында валјута илә едәжә билмәдијиндән ону милли сәрвәтимизлә – хаммалла едәмәжә мәчбур олур. Мүәссисәләр борчларыны едәжә билмәдикдә онларын вөрәчәжә мөбләгин фаизи артыр вә мүәссисәләрин вәзијәти қәркинләшир.

Милли игтисадијатын инкишаф етдирилмәси вә дәвләтимизин дахили малијәләшмәси мөгсәдилә инкишаф етмиш капиталист дәвләтләриндән вә дүнја банкларынын капиталла-

Эколожи вәзијәтин кәркинләшмәси кәләчәк нәсилләр үчүн чидди тәһлүкәжә чеврилир. Эколожи вәзијәт вә социал просесләрин ағырлашмасы. бә'зи башга һаллар әтраф мүнһитин горунмасы, эколожи тәһлүкәсизлик јарадылмасы үзрә әсаслы тәдбирләр кәрулмәсини тәләб едир. Белә тәдбирләр һава мүнһитинин бәрпа едилмәси; су мүнһитин тәмизләnmәси; торпаг еһтијатларынын горунмасы; мүнһандис-эколожи зоналашма апарылмасы; тәбиәтин горунмасы үзрә һүғуғи системин тәкмилләшмәсинин игтисади механизминин јарадылмасы; агломерасиянын мәркәзинин кәләчәкдә бәјүмәсинин мөһдудлашдырылмасы вә онун гоңшу мәнтегәләрә бирләшмәсинин гаршысынын алынмасы; сәнәјә мүәссисәләри, инзибати-тәсәрруфат вә ләјиһә тәшкилатларынын бир јердә топланмасына имкан верилмәси; бә'зи тәһсил очағлары вә елми идәрәләрин, шәһәрин тәлабатына ујғун кәлмәјән мүәссисәләрин кәнарлара чыхарылмасы; әтраф мүнһит үчүн зәрәрли олан мүәссисәләрин ләғв едилмәси; ири шәһәр мәнтегәләринин шәһәр пејкләринә чеврилмәси вә с. аид едилә биләр.

Туллантысыз технолојия вә еһтијатлардан там, сәмәрәли истифаде едилмәсинә әсасланан јени истәһсал моделләринә кәчмәк, базар игтисадијаты принципләриндән истифаде етмәк, саһибкарлык фәалијәтини инвестиция гојмаг истигамәтиндә артырмаг, эколожи проблемләрин һәлл едилмәсиндә әһалинин иштиракыны кенишләндирмәк, зәрәрли истәһсал сәһәләрини јенидән гурмағын әсас форма вә мејлләрини өјрәнмәк вахты чоҳдан чатмышдыр.

Бунунла белә Бақы агломерасиясы мүнһум дахили вә бејнәлхалг јолларын гошағында јерләшмәклә чоҳ әлверишли игтисаи-чоғрафи вә кеосияси мөвгејә малиқдир ки, бу да онун инкишафына әләвә тәкан верир. О, Азәрбајҗан игтисадијатынын һәрәкәтвәричи гүвәсидир.

Ејни заманда Бақы агломерасиясынын элементләри арасында функсијалары пәјламаг имканлары бәјүк олдуғуна кәрә јени шәраитә тез ујғунлашыр. Бу үстүнлүкләрдән истифаде етмәк, проблемләри вәчиблијинә кәрә гурулашдырмаг, реал еһтијат вә имканларә әсасланараг онлары һәлл етмәк ләзимдыр. Елм вә һөјат бу зәруријәтин гаршысындадыр.

сајлы норматив-төңөмлөүчү актыларын гөбул едилмәси јолу илө дөвлөт мүөссисөлөринин вө объектлөрин аксионерләшдирилмәси вө өзөллөшдирилмәси чанланмышдыр. Артыг бу күнө 13 мин кичик мүөссисө өзөллөшдирилмиш вө 500-ә јахын орта вө ири мүөссисө аксионер чөмијјөтлөрө чөвилмишдир, һөм дә бу чөмијјөтлөрин аксијаларынын 70%-и аксионларда сатылмышдыр. Республика өһалисинин өзөллөшдирмө просесиндө актив иштиракыны тә'мин етмөк үчүн өлкөнин бүтүн –вөтөндәшларына өзөллөшмө чеклери пайланмышдыр. Бу чеклөр аксионларда сөрбөст сурөтдө аксијалара дөјишдирилө билөр. Торпаг ислаһаты да һөминчин интенсив шөкилдө апарылыр вө артыг көнддө 30 мин јени тәсөррүфатчылыг формалары, о чүмлөдөн 20 мин фәрди фермер тәсөррүфаты фөалијјөт көстөрир.

Игтисадијатын шөкси секторунун инкишафына бөјүк өһөмијјөт верәрөк Азәрбајчан Республикасы Президентинин гөрары илө 1997-2000-чи иллөр үчүн саһибкарлыгын инкишафына дөвлөт јардымынын кешиш Програмы тәсдиг олунмушдур. Бу програмын һөјата кечирилмәси үчүн өлкө бүдчөсиндө малијјө вөсаитләри дө нөзөрдө тутулмушдур.

Шөкси секторун үстүн шөкилдө инкишафы үчүн һүгүи база өсөсөн јарадылмышдыр. Бунун үчүн ашағыдакы ганунлар гөбул олунмушдур: саһибкарлыг һаггында, мүлкијјөт һаггында, торпаг ислаһаты һаггында, аксионер чөмијјөтлөр һаггында, инвестисия фөалијјөти һаггында, харици инвестисияларын гөрүмәси һаггында, депозитар системи һаггында, гижмөтли кағызлар һаггында, фонд базары һаггында, лизинг һаггында, кирөв һаггында вө онларла дикөр норматив актлар фөалијјөт көстөрир.

Бу күн артыг УДМ-ун формалашмасында гејри-дөвлөт секторунун пайы тәғрибөн 50%-ә чатмыш, сөнајө саһасиндө 15%, көнд тәсөррүфатында - 80%, тичарөт вө пуллу хидмөтлөрдө - 70%, нөглијатда - 72%, тикинтидө - 19% тәшкил едир.

Игтисадијатын структурунун јенилөшмөсинө үстүн өһөмијјөт верәрөк Азәрбајчан һөкумөти јахын иллөрдө шөкси секторун инкишафына мүнәсибөтдө өз сијасәтини күчлөндирмөји нөзөрдө тутур вө кичик, орта бизнөс, хусусилө дө игтисадијатын инфраструктур саһөсинө һәр чүр көмөклик көстөрмөји планлашдырыр.

АЗӘРБАЈЧАНДА САҢИБКАРЛЫГЫН ҺӘВӨСЛӘНДИРИЛМӘСИНИН МАЛИЈЈӨ РЫЧАГЛАРЫ

Сон заманларда Азәрбајчанда сијаси, игтисади вө сөсиал саһөлөрдө һөјата кечирилән тәдбирлөр чөмијјатин дурумунда мөүјөн сабитлијә көтириб чыхармышдыр. Инфлјасиянын гаршысы алынмыш, харици капиталын өлкөжө марагы вө ахыны башламышдыр ки, бунлар да нөтичө е'тибарилө саһибкарлыгын инкишафы үчүн малијө механизминин јени үсүлларыны ишләјиб һазырламагы тәләб едир.

Она көрө дө сон дөврүн өсәс проблемләриндән бири банк фөалијјөтинин даһа дө чевикләндирилмәси, кредит вермө механизминин тәкмилләшдирилмәсидир. Инфлјасиянын ашағы олдуғу индики дөврдө өсәс мәсөлөлөрдән бири дө өлверишли шөртлөрлө кредит верилмәси јолу илө саһибкарларда истөһсал саһөлөринө капитал гөрјамаға мараг јаратмагдыр.

Верки механизминин тәкмилләшдирилмәси дө малијјө сијасәтинин өсәс истигамөтлөриндән бири олмалыдыр. Дөвлөт саһибкарлыг фөалијјөти илө мөшгул оланлар үчүн күзөштли верки системинин төтбиг олунмәсына чалышмалыдыр.

Бурада илк нөвбәдө саһибкарлыг фөалијјөтинө јени башлајанлар үчүн күзөштли ситемли верки тәтбиг олунмәси, бә'зи дөвлөт өһөмијјөтли саһөлөрдө фөалијјөтин һөвөслөндирилмәси үчүн өлверишли верки дөрөчөлөринин мөүјөн олунмәси зәруридир.

Дөвлөт сифариши васитөсилө бә'зи саһөлөрдө, хусусилө көнд тәсөррүфатында мөшгул олан саһибкарларла да өлверишли шөраит јаратмаға өһтијәч вардыр.

Харици игтисади фөалијјөтдө саһибкарларла лизензијаларын күзөштли шөртлөрлө верилмәси јахүд онларын верилмәсини асанлашдырылмәси дө мүһүм рол ојнаја билөр.

Дүнја тәчрүбөси көстөрир ки, дөвлөт малијјө рычаглары васитөсилө өлкәдө саһибкарлыгын инкишафына һөллөдичи тә'сир көстөрө билөр.

БАЗАР ИГТИСАДИЈАТЫНА КЕЧИД ШӨРАИТИНДЕ СӨНАЈЕ САҢАЛӘРИНИН ПРОГНОЗЛАШДЫРЫЛМАСЫ ПРИНСИПИНИН БӘЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

XX әсрин сону XXI әсрин астанасында мүстәғил Азәрбајчан Республикасында игтисади ислаһатлар шөраитинде, тәсәрруфат вә идарәетмә механизминин гејри-сабитлиги, интенсив дөјишмәси вә гејри-мүәјјәнлиги сөнаје саҗәләринин инкишафынын прогнозлашдырылмасынын елми чөһәтдән әсәсләндирылмыш методоложи системинин јарадылмасы, прогнозлашма принципинин мүвафиг саҗәләрде тәтбигини төләб едир.

Бу бахымдан социал-игтисади прогнозлашма мүвафиг принципләр,јәни игтисадијат вә сјасетә, прогнозлашманын системлијинә вә онун елми чөһәтдән әсәсләндирылмасына, гәнауәјунлуғ чәрчивәсиндә прогнозун объектив ујунлуғунун инкишафына, охшарлығына вә адекватлығына әсәсләнир. Ваһид игтисадијат вә сјасет принципини; сөнаје саҗәләринин прогнозлашмасында игтисадијатын инкишафы мәсәләләринә бахылмасыны, прогнозларын һазырланмасыны вә прогнозларын өлкә мәнәфејинә ујун ишләмәсини кәстәрир. Прогнозлашма мүхтәлиф вариантларда инкишафын мүмкүнлүјүнү вә онларын төһлилин, әсәсләндирылмасыны өһатә едир. Бунунла јанашы прогнозлашма заманы игтисади сјасет принципләринин игтисади чөһәтдән объектив, субъектив һаллары, харичи игтисади фактлар илә узлашдырылмасы мәсәләләри дә даһа әтрафлы мүәјјәнләшдирилир. Белә ки, сөнаје саҗәләринин прогнозлашмасынын системлилик принцили дедикдә, методлар вә моделләрин системлилији әсасында прогнозларын гурулмасы баша дүшүлүр. Пргнозлашманын системлилик принципиндән истер сөнаје саҗәләринин инкишафында, истерсә дә өлкәнин игтисади инкишафы прогнозунун комплекс һалында формалашмасында кениш истифадә олунур. Ејни заманда прогнозлашма принципләри елми чөһәтдән, хусусилә индики базарын игтисадијаты шөраитиндә сөнаје саҗәләринин инкишафыны гыса, орта вә узун мүддәтли прогнозлашдырылдығы бир заманда даһа әтрафлы әсәсләндирылмасы күнүн актуал проблемени оларағ гаршымызда дуран мүһүм вә ваҗиб мәсәләләриндәндир.

Игтисади прогнозлашма системи һәр шейдән әввәл истерһәсалат өләгәләрини, кениш тәқрар истерһәсалын мүхтәлиф истагәмәтләрини тәмин етмәлидир. Игтисади прогнозларын формалашмасы индики шөраитдә прогнозлашманын метод вә моделини мүасир төләбләрә доғру истагәмәтләндирмәлидир.

Одур ки, бу төләби тәмин етмәк үчүн чоғлу сајда експеримент һесабламаһарын, ријази моделләрин, илкин информасијаларын апарылмасы ваҗибдир.

Умумијәтлә, сөнаје саҗәләринин инкишафынын прогнозлашдырылмасы комплекс характер дашыјыр; јәни бу саҗәнин инкишаф сөвијәсини дикәр саҗәләр илә гаршылығы өләгәдәдир. Мади истерһәсалын ресурс имканларындан, техники төрәгинин сөвијәсиндән бир баша асылдыр. Одур ки, сөнаје саҗәләринин прогнозлашдырылмасы бу адлары чөкилән саҗәләрин дә инкишафынын прогнозлашдырылмасыны төләб едир. Мүнтәзәм оларағ сөнаје саҗәләринин гыса мүддәтли прогнозларын ишләнмәси, прогнозлашманын нәзәри вә практики чөһәтдән төшкили, игтисади инкишафын төкмиләшдирилмәси, мүтәмади оларағ онун елми чөһәтдән даһа әтрафлы әсәсләндирылмасына зәмин јаарадыр.

Нәтичәдә, республикада ислаһатларын апарылдығы бир шөраитдә сөнаје саҗәләринин инкишаф истагәмәтләринин јахын кәләчөкдә тәмин едилмәси мәгсәдилә социал-игтисади прогнозлашма принципинин тәтбиғ олунмасы вә онун гыса, орта вә узун мүддәтдә прогнозлашдырылмасы илк нөвбәдә өлкәмиздәки тәбии вә өмәк ресурсларындан сөмәрәли истифадә олунмасына имкан верәр вә игтисадијатымызын даһа дә жүксләмәсинә сәбәб ола биләр.

Доц. З.А.Багирова

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ И КОНКУРЕНЦИИ

Из истории человеческого общества можно сделать простой вывод, что главным желанием у всех людей является жить спокойно, в мире, иметь возможность беспрепятственно работать, культурно жить, быть свободными, образованными, счастливыми в труде и в личной жизни.

Прямо можно сказать, что желание людей в основном нарушается не за счет объективных, а субъективных

причин. Нам представляется, что одним из главных причин в этом деле является недооценка человеческого отношения. Ведь не случайно за рубежом человеческое отношение находится в центре внимания. Например, в США около 500 специальных фирм обслуживают промышленные предприятия по применению в них методов «человеческие отношения». Почти во всех американских университетах теория человеческих отношений преподается в качестве самостоятельной дисциплины, созданы специальные факультативы и даже институты в этой области. Наравне с этими в той стране также обращается внимание на человеческое поведение. Разумеется в известной мере это, т.е. такая необходимость связана конкуренцией, где обостряется взаимоотношение сторон и не всегда это решается спокойно и мирно.

Для того чтобы иметь полное представление о человеческом отношении обратимся к фактам. Человек воспитывается в семье, в школе и на производстве. У людей примерно 40 лет жизни проходит на производстве. В эти годы люди приобретают опыт, знания, развиваются, в какой-то степени меняют характер. Они с отдельными руководителями работают хорошо, а некоторых терпят и т.д. Сегодня люди стали быстро ранимыми. Психологический климат в работе сегодня приобретает особое значение. Ведь это обязывает и нас обратить внимание на эти проблемы, т.е. на происходящий процесс.

В человеческих отношениях немаловажное значение имеет правильное, т.е. деловые отношения руководителя с сотрудниками и подчиненными. Между ними должно быть открытое дружеское, товарищеское отношения. Тут не должно быть место лицемерию, неискренности, эгоизму, зависти, неуступчивости, лжи т.д. Успех руководителя прежде всего зависит от сотрудничества с подчиненными. Руководитель не может обойтись без положительных взаимоотношений с людьми. Если он начнет не доверять людям и создавать в них неправильное представление, то он оторвется от коллектива и замкнется в узкой изолированной группе и таким образом упадет его авторитет. Руководитель должен знать тех работников, которые образуют ядро коллектива и положительно воздействуют на других.

Авторитет руководителя в огромной степени зависит от рентабельности работы и развития предприятия. А эти успехи связаны с мобилизацией потенциала. Потенциал мобилизуется в том случае, если у коллектива работа носит творческий характер. В этих условиях обычно работник занимается над собой. Если работа носит творческий характер, то каждый успех радует рабочего. Таким образом повышается интерес к работе. В таких условиях руководитель должен обратить внимание на усиление процесса изобретательства. Он должен направить творческие мысли на решение проблемы предприятия. Как например, на снижение себестоимости продукции, на повышение качества продукции, которые имеют решающее значение в условиях рыночной экономики, т.е. в условиях конкуренции. Все это бесспорно позволит обеспечить рентабельную работу предприятия и его развитие.

Все это является фундаментом авторитета руководителя. Хороший руководитель проявляет заботу и интерес к развитию способностей всех сотрудников и сам стремится в минимальной степени развивать свои способности. Ведь одним из главных факторов в работе руководителя является его способность, квалификация, уметь замечать то, чего не видит рабочий. Тут уместно вспомнить половицу, что «Даже самый хороший дирижер с плохими музыкантами ничего не сможет сыграть». Это неоспоримый факт и он действует везде и всюду.

Практика показывает, что иногда высококвалифицированный специалист не имеет успехов, так как он не может работать с людьми. Обычно ему мешает самолюбие и не может понять свои слабые мест и ошибки.

В условиях рыночной экономики открываются большие возможности для выбора руководителя. Если выбирается достойный руководитель, то это главный фактор для успешной работы коллектива. Ведь успехи случайно не достигаются. Они формируются по микропроцессам и микрофакторам. Умение работать – это не каждому дано. Тут действуют и физиологические факторы. Например, за рубежом утверждают, что у руководителей коллектива должна быть быстрота и гибкость мышления, оригинальность, тяготение к сложному, независимость суждения, импульсивное поведение.

ние и т.д. Люди с этими качествами могут мобилизовать не только свои потенциалы, но и потенциалы своих работников. В этих условиях и человеческие отношения будут находиться на высшем уровне.

Руководитель должен обратить внимание на духовное развитие коллектива. Данный вопрос в процессе формирования человеческого капитала имеет огромное значение. Духовным богатством прежде всего является умственные способности человека и его мировоззрение, идейно зрелость и профессиональная подготовка. Руководитель должен и оценить своего работника. Главным критерием для этого является трудовая деятельность работника, т.к. именно в труде формируется личность человека, его способность проявляется в труде.

Ф.Ш.Мурадова

МУАСИР МӘРҲӨЛӘДӘ АЗЭРБАЙҶАНДА ӨҖАЛИНИН ИШСИЗЛИК СӨВИЈӘСИНӘ ТӘСИР ЕДӨН АМИЛЛӘР ВӘ ОНЛАРЫН АРАДАН ГАЛДЫРЫЛМАСЫ ЈОЛЛАРЫ

Ишсизлик дедикдә – һәр шејдән өввөл өлкөнин өмәк габилијәтли өһалисинин бир һиссәсинин өзләринә мувафиг иш јерләри тапа билмәсә нәтиҗәсиндә «артыг» өһалијә, јәһни өһтијат өмәк ордусуна җеврилмәси баша дүшүлүр. О, өмәк базарында иш гүввәсине олан төләб вә төклиф арасындакы ујунсузлуг нәтиҗәсиндә јараныр. «АзәрбајҶан Республикасында өһалинин мәшгуллуғу һагында» ганунда дејилир ки, «өмәк габилијәтли јашында олан о вәтәндашлар ишсиз сајылыр ки, өмәк габилијәтинә маликдирләр, ләкин өзләриндән асылы олмајан сәбәбләр кәрә ишләр вә газанчлары (Дөвләт мәшгуллуғу Хидмәти Идарәсинин көндериши илә ичтимаи ишләрин јеринә јетирилмәси истисна едилмәклә) јохдур, мүнәсиб иш ахтаран, ишә башламаға һазыр олан шәхсләр кими Дөвләт Мәшгуллуғу Хидмәти Идарәсиндә гејдә алмышлар вә һөмин идарә онлара мүнәсиб иш төклиф едә билмәмишдир», һазырда республикамызда мөвчуд олан өмәк өһтијатларынын сајы 4060 мин нәфәри өтүб кечир. 1996-чы илдә онларын сајы 2886 мин нәфәри вә ја 71,1 фаизи иғтисадијатда мәшгул олмушдур. Иғтисадијатда мәшгул олмајан өмәк габилијәтли јашлы өһалинин сајы 984,1 мин нәфәри, ишсизлик статусу аланларын сајы исә 31,9

мин нәфәри тәшкил етмишдир. Нәзәрә алсаг ки, иғтисади җәһәтдән фәал өһалинин сајы иғтисадијатда мәшгул оланларла ишсизләрин сајындан формалашыр, онда 1996-чы илдә республикамызда фәал өһалинин сајынын 2917,9 мин нәфәр, ишсизлик сөвијәсинин исә 1,1 фаиз олдуғу (јәһни 31,9 мин нәфәр бөлүнсүн 2917,9 мин нәфәр вурулсун 100 фаизә) ашқара чыхар. Инди базар иғтисадијаты җәһәтдән инкишаф етмиш өлкәләрдә өмәк габилијәтли өһалинин 5-7 фаизинин ишсиз олмасыны мәҗбул едилдији бир дөврдә 4060 мин нәфәр өмәк өһтијатлары, 984,1 мин нәфәр иғтисадијатда мәшгул олмајан өмәк габилијәтли өһалиси олан вә јени иғтисади мүнәсиблик газанараг базар мүнәсибәтләринә кечмәкдә олан бир республикада ишсизлик сөвијәсинин белә ашағы олмасы, әлбәттә, реаллығы өкс етдирмир вә һөғигәтдән узагдыр. Чүнки бу һал һеч дә республикамызда ишсизлик проблеминин («һөлл едилдијини») дејил, бурада ишсизләрин сајынын дәғиг мүйәжән едилмәси механизминин олмамасы илә бағлыдыр. Бу, бир сыра объектив вә субъектив сәбәбләрлә бағлыдыр. Бунлара һәр шејдән өввөл мөвчуд иш јерләриндә верилән өмәк һағларынын вә ишсизлијә кәрә верилән муәвинәтләрин мәбләгинин һөддән ашағы олмасы үзүндән иш јерләрини итирмиш вә өввәлләр ишләмәјән өмәк габилијәтли өһалинин өзләринин мәшгуллуғу хидмәти идарәләринә аз мураҗиәт етмәләри, мәшгуллуғу хидмәти идарәләриндә иш ахтаранларын уҗота алынмасында јол верилән бөзи чатыш-мамазлыглар вә с. сәбәбләр аиддир. Апарылан һесабамалардан ајдын олур ки, һазырда республикамызда мөвчуд олан һөғиги ишсизләрин сајы уҗота алыннарларын сајындан вә һөғигәтдә бош галмыш иш јерләринин сајы уҗота алынмыш бош иш јерләринин сајындан гат-гат чохдур. Бу сәһәдә вәзијәти дүзәлтмәк үчүн ишсизләрин һөғиги сајынын дүзкүн мүйәжән едилмәси вә һөмин ишлә мәшгул олан идарә вә мүүссисә рәһбәрләринин мөһсулијәт һиссинин артырылмасы төләб олунур. Статистик мөһуматлардан ајдын олур ки, ишсизлик сәһәсиндә уҗот-һесабат ишләринин лазыми сөвијәдә олмадығы шөраитдә белә республикамызда ишсизләрин сајы илбәил артмагда давам едир. Белә ки, өкәр 1989-чу илдә республикада ишсизлик статусу аланларын сајы 3696 нәфәр олмушдурса, бу көстөричи 1992-чи илдә 6409 нәфәр, 1995-чи илдә 28314 нәфәр, 1996-чы илдә исә 31935 нәфәр тәшкил етмиш вә ја 1991-чи илә нисбәтән 8,1 дөфә, 1992-чи илә нисбәтән исә төғрибән 5,0 дөфә артмышдыр. Сон илләрдә бу артым сурәти азалса да ишсизлик статусу аланларын сајы артмагда давам едир. Марағлы

налдыр ки, бүтүн халларда ишсизлик статусу аланларын чогу гадынлардыр. Белә ки, бүтүнлүкдә ишсизләрин төркибиндә гадынларын хусуси чөкиси 1991-чи илдә 63,3 фаиз, 1994-чү илдә 61,1 фаиз, 1995-чи илдә 59,7 фаиз, 1996-чы илдә исә 59,1 фаиз төшкил етмишдир. Гејд едилән дөвүрдә ишсизләрин сајынын, хусусилә дә ишсиз гадынларын сајынын белә чоخالмасына сәбәб сон вахтларадәк республика итисадијатында јаранмыш бәһранлы везијет, башга өлкөлөрлө илк нөвбәдә МДБ өлкөлери илә итисади әлагәләрин зөифләмәси вә бир чох халларда тамамилә көсилмәси нәтијесиндә дөвләт мүәссисаларинин фәалијетинин тамамилә вә ја гисмән дајанмасы, саһибкарлыг фәалијети вә алтернатив мөшгуллуг формаларынын зөиф инкишаф етмәси, әһалинин өзүнүн итисади фәаллыгынын тө'мин етмәк тәчрүбәсинин олмамасы, өз ишләрини һәләлик базар итисадијатынын тәләбләрине вә ганунларына үјүн халда гура билмәмәләри, бир чох саһәләрдә әмөк һаггынын чох сөвијәдә олмасы вә с. аиддир. Ишсизлијин сајынын артмасына тө'сир едән башлыча амилләрдән бири дә иш јерләринин сүр'әтлә итирилмәсиндән ибарәтдир. Буна көрә дә ишсизлијин арадан галдырылмасы үчүн гаршыда дуран башлыча везифәләрдән бири јени иш јерләринин јарадылмасындан ибарәтдир. Бунун јеканә алтернативи исә саһибкарлыгын вә хырда бизнесин инкишафына көмөклик кәстәрилмәси, республика әразисиндә мөһсулдар гүввәләрин дүзүрүн инкишаф етдирилиб јерләшдирилмәси, итисади ислаһатларын сүр'әтлә һөјата кечирилмәси, халг тәсәррүфатынын гурулушунун мүтәрәгги саһәларин инкишафы һесабына дөјишдирилиб төкмилләшдирилмәси, гадын вә киши өмәјинин тәтбиги саһәләринин оптимал инкишафына наил олунмасы, инфраструктур саһәларин инкишаф етдирилмәси, республика мијассылы вә ајры-ајры рекионлар үзрә мөшгуллуг програмларынын, о чүмлөдән кәчкәләрин, гадынларын, әлипләрин мөшгуллугу кими мөсәдди комплекс һазырлабыл һөјата кечирилмәсиндә вә с. сәсиал-итисади вә демографик тәдбирләр системинин ишләнөб һазырланмасындан ибарәтдир.

О СТАТУСЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ НАУК

1. Традиционно и исторически управленческие науки связаны с экономическими науками. Проблемы управления преимущественно исследовались в рамках экономических систем. В настоящее время это положение сохраняется. И для этого имеются серьезные основания. Управление является важнейшим механизмом обеспечивающим успешное развитие экономики. Тесная взаимосвязь экономических и управленческих наук выражается в том, что в перечне ВАК управление отнесено к экономическим наукам, в также в том, что экономические науки входят в состав отделов и кафедр научно-исследовательских и учебных институтов.

2. Однако управление является более широкой категорией и процессы управления охватывают области, выходящие за рамки собственно экономической сферы. Так понятия и методы управленческих наук широко применяются в настоящее время в биологических, социологических, кибернетических, технических, политических и др. областях. С переходом на рыночную экономику и демократизацией общественных отношений изменяется и роль управления в самих экономических науках. Управление получает самостоятельный статус и превращается в самостоятельную область исследований со своими специфическими понятиями и методами.

3. Во всем мире в странах с рыночной экономикой управляющий персонал в большинстве своем это или специалисты соответствующих областей или же это менеджеры получившие специальное управленческое, а не экономическое образование. При этом конечно же блок экономических знаний составляет важную часть подготовки менеджеров-профессионалов, но не доминирующую. Тот или иной объем экономических знаний от профиля и специализации будущего менеджера. Иначе говоря в этих странах управление рассматривается как самостоятельная область деятельности и науки.

4. Управление как деятельность и как наука имеет сложную и разветвленную структуру, только часть которой относится собственно к экономике. Кроме экономических знаний в управление входят социологические, психологические, философские и практические знания, полученные на основе обобщения опыта работы ведущих государственных и негосударственных организаций. Именно так трактуют сущность управления большинство специалистов по менеджменту в развитых экономических странах мира. Чтобы убедиться в этом достаточно взять любой стандартный учебник менеджмента и рассмотреть его структуру.

5. Отцы-основатели управленческой науки – Ф.У.Тэйлор и А.Файоль были инженерами и практически работающими на производстве управленцами, а не экономистами. Профессорско-преподавательские кадры американских и европейских вузов, готовящих специалистов по менеджменту состоят или из прямых специалистов по менеджменту или из социологов, психологов, экономистов и представителей других смежных профессий в дальнейшем посвятивших себя профессиональному исследованию проблем управления.

6. Управление какой-либо областью требует в первую очередь профессионального знания этой области, а только потом знания экономических аспектов этой деятельности. Непосредственно же экономическая деятельность любой организации осуществляется в значительной мере экономистами-профессионалами, сосредоточенными в тех или иных экономических подразделениях этой организации.

7. В современной научной литературе, посвященной проблемам управления, менеджмент как научная дисциплина трактуется как фактически совпадающая с индустриальной социологией, социологией управления и отчасти с прикладной социологией. Иначе говоря, менеджмент как наука рассматривается даже как отрасль социологического знания.

Изложенное не отрицает важности экономического образования менеджментов взаимосвязи управленческих и экономических наук. Речь идет только о том, что с развитием наук осуществляется специализация и углубление

научных знаний, появляются новые области наук, изменяется статус существующих.

В настоящее время управленческие науки приобретают самостоятельный статус, в них разработан свой специфический категориальный аппарат и методы исследования, отражающие особенности управления в различных областях реальности.

В соответствии с изложенным представляется целесообразным определение статуса управленческих наук, как самостоятельной, интегративной области исследований, существующей наряду с экономическими, социологическими, техническими и другими науками. Этот самостоятельный статус управленческих наук должен найти отражение и в научно-педагогической деятельности, осуществляемой в нашей Республике.

И.е.н. З.Н.Асланов

Баки Бизнес Университети

УЧОТ ВƏ СТАТИСТИКАНЫН БЕЈНƏЛХАЛГ ПРАКТИКАДА ГƏБУЛ ОЛУНМУШ СИСТЕМƏ КЕЧИЛМƏСИНИН АКТУАЛ МƏСƏЛƏРИ

Өнчө гөйд өтмөк истөрдим ки, базар итисадијаты механизминə кечид шəраитиндө диггити чөлб өдөн мүһүм проблемлөрдөн бири дө учот вө статистиканын бејнөлхалг практикада гөбул едилмиш системə кечилмөсидир. Учот вө статистиканы итисади фəалијэт сəһөлөриндө, дөвлөт ишлэриндө вө бејнөлхалг итисади əлагөлөрдө мүһүм өһемийјэтө малик олмасына бахмəјараг, 1920-чи илдөн 1992-чи илөдөк Азэрбајчанда мүстегил учот вө статистика системи сјасəти олмамышдыр.

Республика МСИ ССРИ МСИ-нин мөһөлпи тəшкилаты кими фəалијэт кестериди. Бүтүн учот вө һесабат ишлэри мөркөзін мəнафејинө ујун шөкилдө гурулурду. Мөркөзө дашынан милли сөрвөтлэримизин һөчми һаггында дөгиг статистика мөһүмүматлары верилмирди. Азэрбајчан Республикасы дүңја дөвлөтлэриндөн төчрид едилмиш вө онун итисади, мөдəни вө сја-си инкишафы лəнкидилмишиди.

Бейнэлхалг методолокијаја кечид мүйәэн мә'нада учот вә статистиканын функцияларынын вә проблемләринин һәллини хейли сәдәләшдирди. Бу, микан верир ки, базар итгисадија-тында инкишаф етмиш өлкәләрин - АБШ-ын, Бейүк Британија-нын, Франсанын, Япониянын, Түркиянин тәчрүбәсиндән исти-фадә едилсин. Түркиянин Статистика Комитәсинин әмәкдашла-ры республикамызда статистиканын фәалијәтини кенишләндирмәк вә бейнәлхалг стандартлара ујунлашдырылмасы исти-гамәтиндә сәмәрәли иш апарырлар. Түркия Инкишаф вә Әмәк-дашлыг Актентлијинин (ТИКА) Азәрбајжан тәмсилчиси Синан Очан билдирмишдир ки, онлары әсас мәгсәди статистиканы јенидән мүасир сәвијјәдә турмагдан, мә'луматларын дунја стан-дартларына ујун статистикаја алынмасындан (1995, 1996, 1997-чи илләрин статистикасы буна әјани мисал ола биләр), техники аваданлыгларын сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндән ибарәтдир. Аваданлыгларын алынмасы хәрчләрини Түркия Инкишаф вә Әмәкдашлыг Актентлији өз үзәринә кәтүрмүшдүр. Бу истигамәт-дә керүлән ишләри даһа да јакшылашдырмаг үчүн АДСК-нин әмәкдашлары да мүтәмади олараг Түркияјә кедир, әмәкдашлы-ғы даһа да кенишләндирмәјә чалышырлар.

Бейнәлхалг әлаға, әмәкдашлыг вә үнсijјәт васитәләрин-дән бири бейнәлхалг тәснифатдыр. Бу бахымдан итгисади фәа-лијәт тәснифатынын јарадылмасы мүйһүм әһәмијјәтә маликдир.

Бундан әлаvē Авропа Бирлијиндә итгисади фәалијәтин әсас сәһә тәснифатынын (НАСЕ) 1981-чи илдән ишләнмәсинә башланмыш вә 1970-чи илдә Авропа Бирлији Статистика Идә-рәси (Авростат) тәрәфиндән бир редаксияда (НАСЕ) тәсдиг едилмишдир. Анчаг о вахт ажры-ажры иштиракчы өлкәләрин тә-ләбләри арасында фәргләрин мөвчуд олмасы, һәмнин тәснифа-тын Үмумавропа базары өлкәләриндә тәтбигини мөһдудлаш-дырмышдыр. 1986-чы илдә һәмнин тәснифата тәкрар бахылмыш вә 1990-чы илдән Үмумавропа базары өлкәләриндә тәтбиги ба-рәдә гәрар гәбул едилмишдир.

«Итгисади фәалијәт нөвләринин тәснифаты» «Азәрбај-жан Республикасында бейнәлхалг практикада гәбул едилмиш учот вә статистика системинә кечилмәсинин Дөвләт Програмы» нын тәләбләринә мұвафиг сурәтдә Дөвләт Статистика Комите-синдә ишләниб һазырланмышдыр.

Азәрбајжан Республикасынын милли «Итгисади фәали-јәт нөвләринин тәснифаты» јарадыларкән Авропа Бирлијиндә итгисади фәалијәтин әсас сәһә тәснифаты (НАСЕ-1-чи вариан-тын 3-чү версиясы) әсас кәтүрүлүш вә Авропа Бирлијинин ит-

тисади фәалијәтинин статистик тәснифлашдырилмәси һаггында 3037/90 сәјры 9 октябр 1990-чы ил тарихли гәрарына ујун ола-раг синиф кодларына 5-чи сәвијјәнин артырылмасы васитәсилә ишләниб һазырланмышдыр. Бу она кәрә әсас кәтүрүлүшдүр ки, о ISIC-лә мугәјисәдә даһа кенишдир вә онлара ISIC-ә кечмәк әлаvē проблем јаратмыр. Азәрбајжанын Авропа өлкәләри илә итгисади әлағәләри даһа мөһкәмдир. Итгисади фәалијәт нөвлә-ри тәснифатынын гурулушу үч һиссәдән ибарәтдир: I сүтүн код һиссәси, II сүтүн фәалијәт нөвләринин, III вә IV сүтүнлар бей-нәлхалг тәснифатын мұвафиг кодлары.

Учотун бейнәлхалг стандартларынын формалашмасы сон 22 илә тәсәдүф олунур. Бейнәлхалг мұһасибат учоту исе сон 17 илдә формалашмышдыр. Ил-һазырда учот вә аудитин 31 бейнәлхалг стандарты фәалијәт кәстәрир. Азәрбајжанда бейнәл-халг мұһасибат учоту стандартларынын әјрәнилмәсинә 1993-чү илдән е-тибарән башланмышдыр. Республикамызда мұһасибат учоту һаггында ганун ләјиһәси 24 март 1995-чи илдә һазырлан-ды вә һәмнин илдә тәсдиг олунду. Бу гануна мұвафиг олараг мұәссисәләрин мұһасибат учотунун һесаблир планы вә тәтбиги-нә даир тә лимат нисбәтән бейнәлхалг мұһасибат учоту стан-дартларына ујунлашдырылмышдыр. Бунуңла јанашы һәмнин сә-вијјәдә тәсәрруфат тәшкилатларынын мұһасибат (малијә) һе-саблары һазырланмышдыр вә и.а.

Учот ислаһатына, учот сijasәтинә, учот вә статистика-нын бейнәлхалг стандартлара кечмәсинә сәдә шәкилдә бахмаг олмаз. Чүнки учот вә статистиканын бейнәлхалг практикада гә-бул олунмуш системә кечилмәси узунмүддәтли бир просесдир.

*Доц. Т.Ш. Зейналов
Бакинский Университет Бизнеса*

ИЗДЕРЖКА ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

С переходом к рыночной экономике число коопера-тивов, сельхозфирм и др. заметно увеличивается. Это пре-жде всего означает, что число людей, которые занимаются управленческой работой растет и будет продолжать расти. В управленческой работе как известно, больший удельный вес занимает экономические вопросы. А среди экономичес-

ких вопросов показатель себестоимости имеет особое значение.

В этом плане рассмотрим проблемы, которые связаны с данным показателем. Показатель себестоимости продукции как зеркало отражает уровень развития экономики и происходящих изменений в народном хозяйстве. Она позволяет осуществлять контроль над производственными затратами. В условиях рыночной экономики при помощи этого показателя можно в оперативном порядке приостановить непроизводительные затраты и своевременно обнаружить резервы и мобилизовать их. Ибо с истечением времени не всегда можно мобилизовать резервы, связанные с прошлым периодом.

На практике используется плановая и стандартная себестоимость. На плановую себестоимость включаются расходы, связанные с условиями производства. А стандартная себестоимость дает представление о величине затрат на единицу продукции в нормальных условиях производства. По себестоимости можно проверить нарушение закономерности в деятельности предприятия. Например, если растет удельный вес амортизации в себестоимости продукции, то примерно на этом уровне должно сокращаться и удельный вес заработной платы. В случае нарушения этой закономерности следует выяснить причины и ликвидировать недостатки. Сегодня, как во всем мире, так и в нашей стране продолжается процесс замены ручного труда техникой. Это процесс века и можно сказать он в какой-то степени получает свое отражение в себестоимости продукции.

Однако по вине учета данного процесса невозможно проследить ее по видам продукции. Объясняется это тем, что затраты труда в учете отражаются в целом, т.е. без разделения механизированного и ручного труда. По этой причине невозможно определить их удельный вес и проследить за динамикой этого процесса. В то время этот процесс приобретает особое значение в условиях рыночной экономики. Ведь в условиях конкуренции могут победить те производители, которые используют технику, следовательно, надо вести такой учет и осуществлять контроль над процессом.

Сегодня по себестоимости заслуживает внимание удельный вес переменных и условно-постоянных расходов. С развитием материально-технической базы, интенсификацией производства в известной мере растет и удельный вес условно-постоянных расходов в себестоимости продукции. Это говорит о том, что если на предприятиях происходит перевыполнение намеченной программы, то сокращаются условно-постоянные расходы на единицу продукции и наоборот. Этот фактор, т.е. рост условно-постоянных расходов; является характерным для нашего времени. Поэтому следует обратить внимание на влияние этого фактора на себестоимость продукции.

В себестоимости большой удельный вес занимает материальные затраты. Необходимость рационального использования материалов диктуется не только для того, чтобы снизить себестоимость продукции, но и ради того, чтобы отдельные виды материалов природой не воспроизводятся. В настоящее время об использовании материалов можно сказать нет оценочного показателя. В то время как для этого можно использовать материалотдачу. Материалотдачу можно определить как отношение стоимости продукции к материальным затратам. Этот показатель позволяет контролировать использование материалов, которые занимают заметный вес в себестоимости продукции.

Изучая материалотдачу можно получить информацию об экономике и о перерасходе материалов на единицу продукции, об изменении цен на сырье и материалы, об изменении ассортимента продукции и его влиянии на величину материальных затрат.

В условиях рыночной экономики снижение себестоимости за счет повышения производительности труда приобретает особое значение. Объясняется это тем, что влияние этого фактора в условиях рынка носит более конкретный характер. Другими словами, этот фактор можно изучить более глубоко по технико-экономическим показателям. А сегодня эффективность производства непосредственно зависит от технико-экономических факторов.

Показатель себестоимости продукции в условиях рыночной экономики приобретает решающий характер, но

однако она в этих условиях в полной мере не отвечает как своим задачам, также и требованиям дня.

В условиях конкуренции, которая является характерной для рыночной экономики, часто проводятся различные мероприятия и обычно они бывают связаны с затратами, хотя эти затраты окупаются через цены на единицу продукции. Или затраты связанные с улучшением качества продукции, имеют влияние на повышение себестоимости продукции. Хотя и эти затраты покрываются через цены на продукцию, но однако в динамике себестоимости она выглядит как ее удорожание. Такую же картину можно наблюдать и в сельском хозяйстве. Например, с увеличением комбикормов в рационе коров повышается жирность молока. Но этот фактор приводит к удорожанию себестоимости молока.

В условиях рыночной экономики, где растет число людей, занятых управленческой деятельностью, причем у многих из них нет экономического образования, данный показатель создает сложность. Кроме этого, в условиях рынка часто изменяется цена на материалы, на продукцию, на корма и т.д. Проследить за ними трудно и это очень трудоемкая работа. Поэтому вместо себестоимости, на наш взгляд, можно использовать показатель ресурсоотдачи. И его можно определить как отношение стоимости продукции к затратам. А если речь пойдет о реализационной продукции, то ее можно установить как отношение выручки к полной себестоимости реализованной продукции.

Как видно, на этом показателе получают свое отражение не только себестоимость продукции, но и цена на единицу продукции. Использование этого показателя упрощает расчеты по оценке деятельности кооперативов, фирм, проведение анализа, выявление резервов и позволит проследить за динамикой этого показателя.

Все это не говорит о том, что надо полностью отказаться от показателя себестоимости продукции. Ее следует использовать, так как в экономике всегда в центре внимания должна находиться величина затрат на единицу продукции, которая называется себестоимостью.

И.е.н. И.Исмаилов,
И.е.н. Н.М.Мустафаева
ЭА Итисадијат Институту

ИГТИСАДИЈАТЫН ДӨВЛЕТ ТӘНЗИМЛӘНМӘСИНИН БӘ'ЗИ МӘСЭЛӘЛӘРИ

Базар мүнәсибәтләринә кечид шәраитиндә итисадијатын дәвләт тәнзимләнмәси мәсәләси чоһ мүрәккәб, тамамилә јени, аз әјрәнилмиш проблемләрдән биридр. Итисадијатын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәсиндә ән башлыча мөгсәд базар механизми үчүн нормал шәраит јаратмагла чоһнөвлү мүлқијәт формаларына әсәсләнән тәсәррүфатларда истәһсалын јук сәмәрәлијинә, сабит инкишафына наил олмадыр. Сөн илпләр мүлқијәт мүнәсибәтләрини тәнзимләјән ганунларын гәбул олунмасы өлкәдә дәрин итисади ислаһатларын апарылмасына вә јени итисади мүнәсибәтләрин формалашмасына бәјүк тәкән верди, мүлқијәтин мүвафиг нөвләринин мейдана кәлмәсинин мөһкәм һүғуги базасыны јаратды, мүлқијәт мүнәсибәтләринин тәкмилләшдирилмәсинә бир системлик верди.

Һал-һазырда реал шәраитлә бағлы итисади ислаһатларын апарылмасы вә кәдән вә просәдә дәвләтин тәнзимләјәчи функцијаларынын һәјәта кечирилмәси һүсуси әһәмијјәт кәсб едир.

Базар мүнәсибәтләринә кечид шәраитиндә өлкә итисадијатынын идарә олунмасында дәвләтин тәнзимләјәчи функцијалары әсәсән чоһнөвлү мүлқијәт формаларына әсәсләнән мүәссисә вә тәсәррүфатларын бәрәбәр һүғуглу фәалијәтинә шәраит јарадылмасы, мүхтәлиф мүлқијәт мүнәсибәтләри вә тәсәррүфатчылыгы әсәсиндә јени итисади мүнәсибәтләрә кечилмәси, дәвләтин әһалинин социал мүдафиәсинә тә'мин өтмәси; базар мүнәсибәтләринин төләбләринә чаваб верән гүјмәт сийәсәтинин апарылмасы, чоһсајлы системинин ләғви вә мүхтәлиф истигамәтли веркиләрин тәнзимләнмәси, малијә, кредит, банк сийәсәтиндә кәкүлү дәјишликликләрин апарылмасы истигамәтиндә һәјәта кечирилди. Бүтөвлүкдә итисадијатымызда олдуғу кими аграр бөлмәдә дә итисадијатын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәси апарылыр.

Дәвләтин кәнд тәсәррүфаты истәһсалыны тәнзимләмә һәһәсиндә фәалијәти ики методла һәјәта кечирилди. Даһа доғрусу, итисадијатын тәнзимләнмәси апарыларкән инзибат вә итисади тәнзимләмә методларындан истифадә олунур. Индики

мөвчүд игтисади вәзијәт - кәнд тәсәррүфаты истәһсалынын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләмәсинин күнүн төләләри сәвијәсиндә гурулмасы, аграр базарын низама салынымасын тә мин едән үмүмдәвләт тәдбирләринин тә хирә салырмадан һәјәта кәчирилмәсини төләб едир.

Кәнд тәсәррүфатынын игтисадијаты дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнәркән ашағыдакылар да нәзәрә алынмалыдыр:

- кәнд тәсәррүфаты мәнсуллары базарын тәнзимләнмәси вә дәвләт әрзағ фондунын јарадылмасынын тә мин едилмәси;

- кәнд тәсәррүфаты мәнсуллары илә сәнәјә мәнсуллары арасында оптимал гижмәт нисбәтинин даим кәзләнилмәси;

- кәнд өмәк еһтијатларынын сәмәрәли вә мөгсәдјәнлү јерләшдирилмәси вә истифадысы;

- аграр-сәнәјә комплексинин социал-игтисади структурнда көкүлү дәјишикликләрин апарылмасы;

- кәнд тәсәррүфатында мадди-техника базанын мүасир төләләрә ујун формалашдырылыб инкишаф етдирилмәси.

Аграр белмәнин кадрларынын һазырланмасы да даим диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Дәвләтин кәнд тәсәррүфаты истәһсалыны тәнзимләмә саһәсиндәки фәалијәти илк нөвбәдә тәсәррүфатларын, о чүмләдән хүсуи мүлкіјәтә әсасланан јени чоһнөвлү тәсәррүфатчылығ формаларынын малијә вәзијәтинин јашхылашдырылма-сына јөнәлдилмәлидир. Бунун үчүн исә әввәл верки, гижмәт, кредит кими игтисади васитәләрин стимулашдырычы күчүндән сәмәрәли вә мөгсәдјәнлү истифадә олунмалы, игтисади тәнзимләмә методлары кими онлар истәһсалын сабит инкишафыны тә мин етмәлидир.

Белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, игтисадијаты ваһид бир систем кими формалашдырмағ вә онун динамик инкишафыны тә мин етмәк дәвләтин тәнзимләјүчи функцијаларындан бири олмалыдыр. Дәвләт бүтүн саһәләрдә олдуғу кими игтисадијатда да игтисади механизм вә рычагларын васитәси илә мөвјән тәнзимләјичи характерини вә ролуну һәмишә сахламалыдыр. Лакин ону да гејд етмәк лазымдыр ки, өлкәнин игтисади инкишафыны бүтөвлүкдә базар ганунларынын ихтијарына вермәк олар. һәтта базар игтисадијатынын ән классик нүмәјәндәләри олан АБШ, Јапония, Алмания, Франса, Инкилтәрә вә бу кими дикәр инкишаф етмиш өлкәләрдә да игтисадијатын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәсине хүсуи диггәт јетирилир вә бу диггәт кетдикчә даһа да күчәндирлир. Бу она керәдир ки, индики мөв-

чүд шәраитдә игтисадијат дәвләтин мүдаһиләси олмадан фәалијәт кәстәрә билмәдир.

Инкишаф етмиш өлкәләрин сәмәрәли инкишафы кәстәрир ки, һәр һансы бир игтисади системин реал фәалијәтинин тә мин олунмасында дәвләт һәмишә һәлләдичи рол ојнамышдыр. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, дәвләт өзүнүн игтисади тәнзимләмә функцијаларыны сәмәрәли сурәтдә јеринә јетирә билмәкдән етру һәр шәјдән әввәл кифајәт гәдәр тәнзимләмә ресурсларына малик олмалы, һәмин васитәләрин имканларыны адын тәсәввүр етмәли вә нәһајәт, социал-игтисади нәтичәләрини көрмәлидир.

Һал-һазырда дүнјанын инкишаф етмиш өлкәләриндә игтисадијатын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәсиндә мүхтәлиф методларындан вә моделләрдән истифадә олунур. Бу күн социал-игтисади процесләрин базар вә дәвләт васитәсилә биркә тәнзимләнмәсине әсасланан, һабелә өз тәнзимләмә хүсуијәтләри илә фәргләнән АБШ, Јапония, Инкилтәрә, Франса, Алмания, Австрија, Чин, Исвәчрә кими инкишаф етмиш өлкәләрин игтисадијаты тәнзимләмә моделләри кениш јайылмаға башламышдыр. Лакин кәстәрилән ајры-ајры өлкәләрдә игтисадијатын дәвләт тәнзимләнмәсинин мүхтәлиф моделләри кениш јайылса вә формалашса да, онларын һамысындан башлыча мөгсәд өлкә дахилиндә социал-игтисади сабитлији тә мин етмәк, мөвчүд гурулушу, онун игтисадијатыны мөһкәмләтмәкдән ибарәтдир. Бу баһымдан индики мөвчүд шәраитдә республика үчүн адлары чәкилән инкишаф етмиш өлкәләрин тәчүрубәсәтин өјрәнилмәси һәм нәзәри, һәм дә әмәли баһымдан чоһ өһәмијәтлидир.

Ө.К.Керимов
Аз.ЕА Игтисадијат Институту

БАЗАР ИГТИСАДИЈАТЫНА КЕЧИД ШӘРАИТИНДӘ АЗӘРБАЈЧАНДА ДӘНИЗЧИ КАДРЛАРЫН ҺАЗЫРЛАНМАСЫ

Дәниз вә чај нәглијјаты чәмијјәтин һәјәтында әввәзедилмәз хидмәт кәстәрмишдир. Азәрбајчан мүстәгил дәниз дәвләтидир вә республикамызын дәнизчиләри дүнјанын 130-дан чоһ өлкәсинә су јолу илә сәфәр едирләр. Нәһәк нефт танкәрләрини идарә етмәк үчүн һәмишә мүтәхәссис дәнизчи кадрларын јетишдирилмәсине еһтијаж олмушдур. Хүсусилә II дүнја муһарибесиндән сонрақы илләрдә Хәзәр дәниз кәмичилији үчүн мүтәхәссис-

кадрларын hazırlanmasına xüsusi gəjgə köstərilmişdir. Fə-rəhləndiricə haldır ki, yetiştirilən kadrlar arasında azərbaycanlı kəncərlərin xüsusi çəkisi iləndən ilə artmışdır. Dənizçilərin müəjən hissəsi müxtəlif ali məktəblərin əjani, gijaibi və əxşam şe'bələrində təhsil almışdır. 1956-çy ilde Odessa Dənizçilik Mühəndisləri Institutunun Bakıda filialı açıldı. Bu ali təhsil ocağında üzərlərlə dənizçi təhsil almışdır. Təkcə 1964-çy ilde burada 541 nəfər dənizçi oxumuşdur. Bakı dənizçilik məktəbinin gijaibi şe'bəsində 379 nəfər təhsilini davam etdirmişdir. Kəncmiş SSRİ-nin müxtəlif ali dənizçilik məktəblərinin gijaibi şe'bələrində isə 336 dənizçi təhsil almışdır. Təhsil alanların sağı iləndən ilə artaraq 3830 nəfərə çatmışdır. Kəmi hej'ətində çalışanların bir çoxu Novorossijsk Dəniz Akademijasının dirləjçiləridir. Bütun bunlarla janashy Bakı hərbi-Dəniz Məktəbi ən müxtəlif mütəxəssislər-şтурманлар, elektrik mexanikləri, radio texnikləri, rabitəçilər, malijəçi-igtişadçılar və һүгүгшunaslar hazırlajır. Belə mütəxəssislər Xəzər Kəmiçilik İdarəsinin мүлки көмилərində de işləjə bilmək һүгүгү газанырлар.

Dəniz işi ихтисасы даим артырмағы, пешəни бүтүн инчəлиjине гедər мənimsəməji төлөб едир. Ишин бу чəhəти nəзərə алынараг, 1994-çy илин əvvəллəрінде кəмиçилиjин тэдрис курсу 65 кəми сүрүчүсүнү və механики ихтисасартырма курсуна чəлб етди. Belə курслар һәр беш iləндən бир төшкил олунур. Јахшы билік һүмәјиш етдирən дənizçилər xüsusi vəсигə алараг иш jерлəринə гајыдырлар.

Тəkcə буну гедј етмэк кифајəтид ки, 1955-1995-чи иллəрдə, jə'ни 40 ил əрзинде Bakı дəniz јоллары мəктəби 4000-дөн чох мütəxəссис hazırlamışdır.

Bakı Dənizçilik Məktəbi jərym əsrdən çoxdur ki, Xəzər kəmiçiliji үчүн сырави пешə саһиблəri hazırlajır. Dənizçilik ихтисасынын əlifбасыны burada əjrənən нечə-нечə мə'зун бу күн капитандыр, бəјүк механикдир. Севиндиричи нөтичə бундан ибарəтдир ки, Azərbaycanда дənizçилər сүлалəsi jараныб. Xüsusiлə Ичəriшəһəрлилər бир вахт авар, jөлкən, сонра моторлу көмилəрлə дənizçилəрин əvvəлчə jахын, сонра узак суларында сəфərə чыхмаг ən'əнесини gijməтли əманəт, əвəзиз əрмаған кими бир-бирлəринə етүрмүшләр. Əлəкбər, һүсəјн (кəми капитанлары) Kərimovлар сүлалəsi бу гəбилдэндир. Илк азərbaycanлы кəми капитаны Шөвкəт Сəлимова, көркəмли кəми

капитанлары А.Б.Рəчəбов, Д.Дадашов, В.Р.Рəhimov, М.С.М.С.Исмајылов, механик Р.М.Чəбрајылов, М.Д. Рəhimov, М.А. Хəммəмədov, Т.Тағызадə və башгалары кими јүксək дərəчəли рəһбər дənizчи мütəxəссислər jетишmişдир. Механик Ағарза Ејвазов, моторчу Рамазан Ибадов кими көркəмли əмək гəррəманлары Хəзər дəniz кəмиçилиjинин jетирмөлəридирлər.

Вахтилə Bakı Dənizçilik Məktəbinin аудиторијаларында илдə 300-ə jахын чəван təhsil алырды. Zəнкin мадди-техники базaja və јүксək сəвијədə кадр hazırlығына көрə Bakı Dənizçilik Məktəbi көчmiş ССРİ-дə ejни профилли 16 мəктəб арасында сајылып, сечилирди. Инди исə кəчmiş галəбəликдэн əсəр-əлəмət галмамışдыр. Сон иллəрдə моторчу-електрик, моторчу-матрос ихтисаслары үзəр мütəxəссислər hazırlанмыр. 1995-чи илдə кəмиçилик үчүн чəми 60 nəфər кəнч дənizчи hazırlанмышдыр.

Гедј етмэк лəзымдыр ки, бир гајда олараг кəми ашбазлары əсəсən башга шəһəрлəрдən кəлən гызларын һесаблаы hazırlанырды və онлар бир мүддət ишлəдикдэн сонра өз вəтəнлəринə гајыдырдылар. Инди кəми ашбазы ше'бесинə өз кəдрларымыз көтүрүлүр. Артыг мəктəбин илк мə'зунлары дənizчилəрин мəмилəринде ишлəјирлər. Кəмилər və радио мөркəзи үчүн радиооператив ихтисасы jəни пешə олараг тə'сис едилmişдир. Лəкин бүтүн бунлар еhtiјачы едөмєр. Кəмиçилиjин сənaje мүүссислəринде ихтисаслы кадрлар чатышмыр. Али тəhsилли мütəxəссислər төлөб едилən вəзифələрин кəмигајыр-ма ихтисаслары группдан 27,9% тəшкил едирлər.

Гедј етмэк лəзымдыр ки, Azərbaycanда Novorossijsk Dəniz Akademijasının Bakı gijaibi фақултəsi фəалијет кəстəрди. Сон курслары Novorossijskдə баша журмалы олан дənizчи төлөбөлəримиз чидди əзијетлərə мə'руз галырлар. Мөвчуд чəтинликләр nəзərə алынараг 1996-чы илдə Azərbaycan Республикасы Назирлəр Кабинетинин гəрəры илə мəмлəkəтимиздə даһа бир тəhsil мүүссисəти - Dəniz Akademijasы jарадылды. Инди Azərbaycan мүсəлман өлкөлəri арасында Dəniz Akademijasына малик jеканə дөвлəтдир. Bakı Dəniz Jоллары Məktəbi Bakı Dənizçilik Akademijasынын nəздиндə фəалијет кəстəрəчəқдир. Фəхрлə демək олар ки, мүстəгиллијимизи nəзərə алараг, «өзүмүз ачаг, өзүмүз охујаг, өзүмүз тə'лиматландыраг, өзүмүз ишлə тə'мин едөк» принципи əсəс көтүрүлүр və јалныз бу үсулла Azərbaycanы е'тибарлы дənizчи кадрлар мүнтəзəм тə'мин ет-мэк олар.

БАЗАР ИГТИСАДИЈАТЫ ШƏРАИТНДƏ БАНКЛАРДА АВТОМАТЛАШДЫРЫЛМЫШ СИСТЕМЛƏРНІ ЖАРАДЫЛМАСЫНЫН МƏГСƏДИ ВƏ ТƏҖИНАТЫ

Индики мөрһөләдә игтисадијатын идарә едилмәсини электрон һесаблама техникасы васитәләриндән вә мүасир компүтерләрдән истифадәсиз тәсәвүвр етмәк гәјри-мүмкүндүр. Республикамызын мүстәғиллији шәраитндә ән мүасир техника вә технолокијаға әсасланан, дүнија стандартларынын тәләбләринә чаваб верә биләчәк милли малијә-банк системинин формалашмасы хүсуси әһәмијәт кәсб едир. Хүсусилә кениш шөбәкәлә малик олан банклар системиндә идарәәтмәнин вә информәсијанын ишләнмәси просесләринин автоматлашдырылмасы истиғамәтндә хәлји иш көрүлмүш вә мүејән наилијәтләр әлдә едилмишдир. Банк автоматлашдырылмыш системин «инсан-машын» системи олмагла банкын фәалијәтинин сәмәрәлијини тәмин етмәлидир. Бурада идарәәтмә функцијаларынын реализә едилмәси үчүн информәсијанын јығылмасы вә ишләнмәси автоматлашдырма вә электрон техникасы васитәләринин кениш тәтбигинә әсасланыр.

Банкларда автоматлашдырылмыш системләрин јарадылмасынын башлыча мөгсәди бүтүвүлүкдә банк фәалијәтинин сәмәрәлијини артырылмасынын, банк ишчиләринин өмәк мәһсулдарлығынын, мүштәриләрә хидмәти сәвијәсинин вә идарәәтмәнин кејфијәтинин јакшылашдырылмасыны тәмин етмәкдән ибарәтдир. Она көрдә банкларда автоматлашдырылмыш системләр јарадылан заман республикамызда базар игтисадијатына кечилмәси, өзәлләшдирмә програмынын һәјәта кечирилмәси, саһибкарлығ фәалијәтинин вә харичи игтисади әләгәләрин кенишләндирилмәси, инкишаф етмиш өлкәләрин банк системинин бу саһәдәки төрүбәсинин ејрәнилмәси вә тәбигинә хүсуси дигәт јетирилмәлидир.

Һазырда республикамызын мүстәғиллији, базар игтисадијатына кечилдији бир шәраитдә банкларда информәсијанын јығылмасы вә ишләнмәсинин чевик технолокијасынын тәтбиги банк ишчиләринин вә мүтәхәссиләрин автоматлашдырылмыш иш јерләринин тәшкили, онларын локал һесаблама шөбәкәсиндә бирләшдирилмәси вә автоматлашдырылмыш системләрин интегрәсија едилмәси ән плана кечмәлидир. Республикамын ва-

лид автоматлашдырылмыш идарәәтмә системи чәрчивәсиндә банкларын автоматлашдырылмыш системләринин кәнар автоматлашдырылмыш системләрлә биргә гаршылығлы фәалијәтинин тәмин олунмасы һәмнин системләрин сәмәрәлијини ва-чиб шәртинә чеврилир. Автоматлашдырылмыш системләрин бир-биринә ујғунлашдырылмасы бүтүн сәвијәләрдә онлар арасында бирбаша өкс әләгәләрин јарадылмасындан асылдыр. Јалныз бу заман бүтүн АИС-ин реал интегрәсијасы мүмкүн ола биләр. Бу чүр гаршылығлы әләгәләр вә интегрәсија едилмиш автоматлашдырылмыш системләрин биргә фәалијәти јалныз энларын тәшкилати-методики, информәсија, техники, програм, технолоји, һүгүги вә дикәр элементләрин вәһдәтинин тәмин олунмасы сәјәсиндә мүмкүндүр. Банк мүтәхәссиләри үчүн автоматлашдырылмыш иш јерләринин јарадылмасы нәтичә етибарилә бир тәрәфдән банкларын өзүнүн вә мүтәхәссиләрин идарәәтмә функцијаларынын јүксәк сәвијәдә һәјәта кечирилмәсинә, дикәр тәрәфдән исә хидмәт кәстәрилән халғ тәсәрүфаты объектләринин идарәәтмә фәалијәтинин јакшылашдырылмасына тәсир едир.

Бу заман идарәәтмә гәрарларынын гәбул едилмәси үчүн бүтүн мөрһөләләрдә информәсијанын чеврилмәси просеси сүрәтләнир, һесабламаларын дөгиглији вә оптималлығы тәмин едилир, кәстәричиләрин даирәси хәлји кенишләнир, дәјерли техники васитәләрдән истифадәнин, информәсијанын ишләнмәси вә идарәәтмә мәсәләләринин һәллинин сәмәрәлији артыр. Банкларда јарадылан автоматлашдырылмыш системләрдә онларын фәалијәтинин әсасыны тәшкил едән техники васитәләр тәркибиндә электрон-һесаблама техникасы васитәләри, илк нәвбәдә фәрди вә пешә электрон-һесаблаычы машынлары хүсуси әһәмијәт кәсб едир.

Инкишаф етмиш харичи өлкәләрдә мүтәрәғги техникаја әсасланан «электрон бүросу» аңлајышы мөвчүддүр ки, бурада да ихтијари сәвијәдә там автоматлашдырылмыш идарә апараты нәзәрдә тутулур. Инди бүтүн сәвијәләрдә идарә апараты ишчиләринин автоматлашдырылмыш иш јерләри јарадылыр. Бәлә бир шәраитдә банк автоматлашдырылмыш иш јерләринин әләгәләндирилмәси функцијаларыны өз үзәринә күтүрмәклә јанашы ичмал мәсәләләрин һәллини дә тәмин едир.

Автоматлашдырылмыш системләр бүтүн мөрһөләрдә информәсијанын чеврилмә проседурларынын даһа јүксәк сәвијәдә автоматлашдырылмасыны тәләб едир. Бәлә автоматлашдырмаја метаинформәсија банкларындан истифадә етмәклә

наил олмаг мүмкүндүр. Метаинформасија банкы автоматлашдырылмыш системө лазым олан бүтүн зөүри мө луматлары, һәлл едилән мәсәләләрин тәркибини, информасија мәнбәләрини, мө луматларын ишләнмәси вә мәсәләләрин һәлли нәтичәләрини бирләшдирир.

*И.в.н. Ч.Н. Мөммөдов
Бақы Бизнес Университети*

БАЗАР МҮНАСИБӘТЛӘРИНӘ КЕЧИД ШӨРАИТИНДӘ ӘҺАЛИНИН СОСИАЛ МҮДАФИӘСИНИН БӘ'ЗИ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Әһалинин социал мүдафиәсинин тә'мин едилмәси һәр бир дөвләтин гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдәндир.

Азәрбајҗан Республикасында әһалинин социал мүдафиәси әсасән ики нөв тә'минат системинә әсасланыр. Биринчи нөв тә'минатә «газанлымыш һүгүг» кејфијәтиндә бахмаг олар ки, бураја социал сығорта аид едилир. Социал сығорта ганунвәричиликлә нәзәрдә тутулукуи һалларда вәтәндашларын итирилмиш әмәк һаггларынын, кәлирләринин вә ја әләвә хәрчләринин компенсасија едилмәсинә, һабелә итирилмәсинин гаршысынын алынмасына јөнәлдилмиш тә'минат формасыдыр. Социал сы

ғорта програмына әсасән тә'минат вәтәндашын әм'ә. фәалијәти дөврүндән социал мүдафиә үчүн едәдији вәсаитин мөбләгиндән асылы олараг верилир. Бураја пенсияларын, әмәк габилијәтини мүвәггәти итирмәјә кәрә, ушаға гуллуға кәрә вә с. мүавинәтләр аиддир. Бу едәнчләр Азәрбајҗан Республикасы Дөвләт Социал Мүдафиә Фонду тәрәфиндән малијәләшдирилир.

Икинчи нөв тә'минат вәтәндашларын өввәлки дөврләрдәки едәнчләриндән асылы олмајараг, мүвәггәти вә ја һәмшәлик әсасда еһтијачы олан вәтәндашларә көмәк олунмасыны нәзәрдә тутур. Бу тәдбирләр дөвләт бөдчәсинин вәсаитләри һесабына һөјатә кечирилир вә дөвләтин хәјријәчилик програмы һесабы едилир. Бураја азтә'минатлы аиләләрдән 1ф јашадәк ушагларә верилән мүавинәт, ишләмәјән пенсияјачыларә мүавинәтләр, шәһид аиләләринин ушагларына мүавинәтләр вә с. аиддир.

Игтисадијатын пропорсионал инкишафыны тә'мин әтмәк үчүн дикәр сәһәләрдә јанашы әһалинин социал мүдафиәси саһәсиндә дө мөсәдәнлү испаһатларын апарылмасы зөүри-

дир. Бу саһәдә мүәјјән ишләр апарылмагдадыр. 1997-чи илдә «Социал сығорта һаггында» Азәрбајҗан Республикасы Гануну гүвәвәјә минмишдир. Бу гануна сон дөврләрдә игтисадијатда баш вәрән просесләр кедишиндә јаранан јениликләр өз әксини тапмышдыр. Белә ки, ев тәсәррүфатында муздул ишчиләрин (ев гуллуғчусу, дајә, шәхси катибә, сүрүчү вә с.) әмөјиндән истифадә едән шәхсләрин, фәрди гајдада саһибкарлыг вә әмәк фәалијәти илә мөшгул оланларын, ичәрә әсасында нәглијат вәсаитләриндә ишләјән ишәхсләрин социал сығортаја чәлб олунмасы нәзәрдә тутулушдур.

Ганунда Азәрбајҗан Республикасы вәтәндашларынын, вәтәндашлыгы олмајән шәхсләрин, бүтүн идәрә, мөссәси вә тәшкилатларын мөчбури дөвләт сығортасы илә јанашы көнүллу (әләвә) сығорта һүгүгү тәшкил едилмишдир.

Даһа бир јенилик «Вәтәндашларын пенсия тә'минаты һаггында» Гануна едилән дәјишликликәрдир. Мө лум олдуғу ки «Вәтәндашларын пенсия тә'минаты һаггында» Азәрбајҗан Республикасы Гануну 1993-чү ил 01 январ тарихдән гүвәвәјә минмишдир. Бу Гануна пенсияларын истәр әсас мөбләгинин, истәрсә дә әләвәләрин һесапланмасы республикада мүәјјән едилмиш минимум әмәк һаггы илә бағлыдыр. 1995-чи илин феврал ајындан бу мөбләгин дәјишмәз олараг гаһмасы, һабелә Азәрбајҗан Республикасы Президентинин «Әмөјин едәнилмәси

системинин тәкмилләшдирилмәси вә харичи игтисади әләгәләрин сәрбәстләшдирилмәси саһәсиндә әләвә тәдбирләр һаггында» 1996-чы ил 11 март тарихли Ферманы пенсияларын мөбләгинин минимум әмәк һаггына бағлылығындан узаглашдырылма-сы, ејни заманда пенсия тә'минаты системинин бә'зи мүдаәларларынын бейнәлхалг тәчүбәјә јахынлашдырмаг тәләбатыны јенидән гаршыја гојду. Бу јахынларда «Вәтәндашларын пенсия тә'минаты һаггында» Азәрбајҗан Республикасы Ганунуна дәјишликликәр вә әләвәләр едилмәси бәрәдә 1997-чи ил 13 июн тарихдә нөвбәти Ганун гәбул олунду. Гануна едилән дәјишликкәр ики мәрһәләни еһатә едир. Биринчи мәрһәләдә едилән дәјишликкәр вә әләвәләрин мүһүм әһәмијәти ондан ибарәтдир ки, 1993-чү илә гәдәрки дөврүн әмәк һаггындан пенсияја чыхмыш 650 мин нафәрә гәдәр пенсияјачынын пенсиялары јенидән һесапланараг, орта һесабла ики дәфәдән чох артырылмыш вә бу-нун нәтичәсиндә мөвчуд ујғунсузлуғ арадан көтүрүлүшдүр.

Ејни заманда биринчи мәрһәләдә пенсияја чыхмаг үчүн јаш һөддинин һәр ил 6 ај артырылмасы, ишләјән пенсияјачылары

пенсияларынын 50% мигдарында өдөнилмәси нәзәрдә тутулмушдур.

Иккинч мәрһәләдә 1998-чи ил августун 1-дә пенсияларынын һесаблинамасынын минимум әмәк һаггы илә баглылыгы ләғв олунур вә даһа мүтәрәғти бир механизм тәтбиғ олунур. Белә ки, истәр јени пенсияларынын, истәрсә дә өввәлләр тәјин едилмиш пенсияларынын мәбләғи һәр илин јекунуна көрә пенсия һесаблинамасы үчүн Республика Назирләр Кабинети тәрәфиндән тәсдиғ едилән орта ајлығ әмәк һаггына көрә јенидән һесаблинанаһаг. Бунун нәтичәсиндә һәм ишләјән вәтәндашларынын әмәк һаггы илә пенсиячыларынын пенсия мәбләғи арасында өләғә чоғ јахынлашаһаг, һәм дә пенсияларынын мәбләғинин мүнтәзәм артаһагына зөмин јаранаһагдыр.

Гәјд олунмалыдыр ки, вәтәндашларынын пенсия тәјминаты һүғуғу онларын социал сығортаја чөлб олунмаларынындан биләваситә асылыдыр. Бир гәјдә оларағ, социал сығорта илә өһа тә олунмајан шәхсләр әмәк пенсиясы һүғуғу газанмырлар.

*Н.Һаҗыјев, А.Әләкбәровә
Игтисади Ислаһатлар Мәркәзи*

АЗӘРБАЈҶАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИГТИСАДИЈАТЫН ИНҺИСАРСЫЗЛАШМАСЫ: ӘКС ТӘМӘРКҮЗЛӘШМӘСИ ВӘ КИЧИК МҮӘССИСӘЛӘРИН ИНКИШАFY

Бизим чәмијјәтдә јени социал гурулушун јаранмасында вә социал-игтисади проблемләрин һәлл олунмасында кичик вә орта мүәссисәләрин һүсуси јери вар. Она көрә ки, онлар республикада даһа ири тәсәррүфат гурулушларынын бәјүк идарәетмә апаратлары илә һәлл олуна билмәз. Ејни заманда, онлар базар игтисадијаты шәрәитиндә чәтин уғунлашыр вә ислаһатчыларла әкс өләғәси зәиф олур.

АзәрбајҶан Республикасында инҺисарсызлашма, әкс тәмәркүзләшмә вә өзәлләшдирмә јолу илә мүәссисәләрин белүнмәси јолу даһа мөгсәдәнлүдүр. Чүнки бу јол күтләви сурәтдә сәнајә мүәссисәләринин бағланмасынын арадан галдырыр. Бу, ән сәмәрәли јолдур. Чүнки буңлар инҺисарчы мүәссисәләрин истәһсалчы кими бағланмасынын гаршысыны алыр.

Мүтәхәссисләрин бәзиләри бу рәјдәдирләр ки, ири мүәссисәләр техноложии чәһәтдән кичик мүәссисәләрә парча-

ланмәзсә, јенә дә јени јаранан мүәссисәләр ири мүәссисәләрдән асылы олаһаг. Нәһчинин гәјд едирләр ки, техноложии чәһәтдән асылылығ арадан галдырыларса, онда јени игтисади механизм асасында бу гаршылығлы фәалијјәт давам едә биләр.

Биз һесаб едирик ки, мөвчуд ири мүәссисәләрин парчаланмасы вә мүстәғил истәһсал ваһидләринә чеврилмәси тәдричән, мәрһәләләр үзрә апарылмалыдыр. Белә олан һалда, истәһсал брикликләринә дахил олан заводлар, фабрикләр бу парчаланма процесиндә аавтоматик оларағ мүстәғил мүәссисәјә чевриләр. Ејни заманда, мүәссисәләрин өз тәркибиндә фәалијјәт кәстәрән бир нәчә истәһсалат сәһәси вә сәхләр вар ки, онлар ајры-ајры мөһсул истәһсал едир ја да онлар әсас истәһсалы комплекләшдирмә функцијаһынын јеринә јетирир. Истәһсалын һәчми артыгча онларын сајы артыр вә чевик сурәтдә идарә едилмиш чәтинләшир.

Инкишаф етмиш өлкәләрин тәрчүбәси кәстәрир ки, истәһсалатларын чоғ да бәјүк олмајан мүстәғил истәһсал ваһидләринә чеврилмәси бир чоғ үстүнлүкләри илә јанашы идарәетмә хәрчләрини азалдыр. Демәли, мүәссисә нә гәдәр кичик оларса, бир о гәдәр дә чевик вә мобил олар.

Игтисадијатда ири инҺисарчы мүәссисәләрин инҺисарсызлашдырылмасы, әкс тәмәркүзләшдирилмәси вә өзәлләшдирилмәси нәтичәсиндә формалашан кичик мүәссисәләр шәбкәсинин пәрспектив дөврдә техники-игтисади инкишафы нөгтејинәзәриндән шәрти оларағ ики мүхтәлиф формасыны ајырмағ олар: ән'әнәви профилли кичик мүәссисәләр вә јени типли кичик мүәссисәләр. Ән'әнәви профилли кичик мүәссисәләр үчүн адәтән садә, тәқрар истәһсал сәвијјәвидир. Буна көрә дә көһнәлмиш техноложии илә онларын техники сәвијјәсини галдырмағ әһәмијјәтли хәрч тәләб етмир. Мүәссисәләрин бу сәһәси үчүн әсас инкишаф вәситеси јени техноложии база үзәриндә тәқрарән гурашдырма иши апармағдыр. Јени типли кичик мүәссисәләр капитал тутуму аз олан аваданлығларла тәһиз едилмиш, мадди асасы илә мүясир мөһсулдар гүввәләрин характеринә уғунлашдырылмышдыр. Јени типли кичик мүәссисәләрин садә тәқрар истәһсал формасы даһа чоғ кечичи характер дашыыр, вахт кетдикчә онларын истәһсалы объектив оларағ стабил галыр.

Пәрспектив дөврдә АзәрбајҶанда инкишаф етмиш өлкәләрдә кәшир јајылан вә дүнјәдә «франчазинғ» ады илә мөшһур олан тәсәррүфат формасындан да истифадә етмәклә игтисадијатын инҺисарсызлашмасы вә әкс тәмәркүзләшмәси процесини

арадан галдырмаг олар ки, бу да өз нөвбәсіндә игтисадијат са-
һәләриндә кичик мүәссисәләрин инкишафына мүсбәт тәсир
кәстәрмиш олар.

Мәлум олдуғу ки ми, франчазинг системиндән истифа-
дә едән һәм ири мүәссисәләр, һәм дә кичик мүәссисәләр мүеј-
ән үстүнлүкләр өлдә едир. Өн әсасы одур ки, ири мүәссисәләр-
лә кичик мүәссисәләр арасында сых гаршылыгы өләгә вә ин-
теграсија просеси күчләнир вә ири мүәссисәләр истеһсал етди-
ји мөһсулун ајры-ајры һиссәләринин истеһсалыны кичик мүәссисә-
ләр һәјата кечирир. һабелә, кичик мүәссисәләр ири мүәссисә-
ләрин тичарәт саһәсиндән, фирма нишанындан, маркасында, ре-
клам хидмәтиндән вә с. истифада етмәк имканы газаныр.

Дүнја течрүбәсинин кәстәрдији ки ми, инкишаф етмиш
өлкәләрдә кичик вә орта мүәссисәләрин мүвәфәғијәтли инки-
шафы сәәбәләриндән бири ондан ибарәтдир ки, бу өлкәләрдә
һеч вахт ири мүәссисәләри кичик мүәссисәләрә гаршы гојмур-
лар, әксинә кичик мүәссисәләрә ири мүәссисәләрин әләғәлән-
дирилмәси принципи тәғбиғ едилир. Орада ири инһисарчы
мүәссисәләр кичик мүәссисәләрә һеч дә зәрәр јетирмир вә
онлар бир-бирини гаршылыгы сурәтдә тамамлајыр.

Демәли, Азәрбајҗан Республикасында да нә кичик мүәс-
сисәләрлә ири мүәссисәләри бир-биринә гаршы гојмаг олар, нә
дә мүтләғләшдирмәк олар. Хүсусән она көрә ки, онлар арасын-
да мүејән өмәк бөлкүсү мөвчуддур вә һәр икиси бир-бирини та-
мамлајараг јүксәк сәмәрәлилијини сахлаја биләр.

Һазыркы шәраитдә бизим республикада ири истеһсалын
сәмәрәли фәалијәт кәстәрмәси вә өзүнә хас олмајан фәалијәт
нөвләриндән азад олмәсына илк нөвбәдә кичик мүәссисәләрин
мүвағиғ сәвијядә инкишафына вә сәмәрәлијинә наил олма-
дан мүмкүн дејилдир. Она көрә ки, истеһсалын тәшкилинин бу
ики гурулуш формасы бүтөвлүкдә бир-бириндән ајрылмаз һиссә
кими чыхыш едир.

Мәлум олдуғу ки ми, игтисадијатын инһисарсызлашды-
рылмасы, әкс тәмәркүзләшдирилмәси, еләчә дә мүлкіјәтин
дәвләтсизләшдирилмәси вә езәлләшдирилмәси мәсәләләринин
һәлл олунмасы үчүн Азәрбајҗан дәвләти тәрәфиндән сон илләр
бир сыра мүнүм аддымлар атылмышдыр ки, бу да кичик мүәсси-
сәләрин инкишафыны сурәтләндирчәк.

Бунунла әләғәдар игтисадијатын инһисарсызлашды-
рылмасы, әкс тәмәркүзләшдирилмәси, еләчә дә диқәр мүәсси-
сәләрин өлкәмиздә кичик мүәссисәләрин инкишафына мүсбәт
тәсир кәстәрә билмәси һатғында мәрузәдә данышачагы.

ОРТА АНОДДА ПРОПИЛЕНХЛОРИДРИНИН ЕЛЕКТРОКИМЈӨВИ ҮСУЛЛА РИЈАЗИ МОДЕЛИНИН ГУРУЛМАСЫ

Һазыркы дөврдә електрокимјөви (өлк) үсулла дурулаш-
дырылмыш дуз туршусундан пропилен оксидинин алынмасы
диғгәт мәркәзиндәдир. Бу ишә марағ просесинин техники, јәни
ишләнмиш абғаз НСІ туршусундан вә һисбәтән бөјүк электроли-
зәрләрдән истифадаөи доғурур (1).

Електрокимјөви үсулла пропиленхлоридринин алынма-
сы технолоји просесини ишләмәк үчүн лабораторија шәраитин-
дә чохла сајда тәдғигат ишләри апарылмышдыр. Электролизер
кими шүшә көјнәклә тәһиз олунмуш реактордан истифада
едилмишдир. Анод ки ми ОРТА, катод ки ми графит стержиндән
истифада едилмишдир.

Электролизердә дурулашдырылмыш НСІ туршусу вә ја
завод шәраитиндә ки мјөви јолла алынмыш $\text{P}X_n$ мөһлулу јер-
ләшдирилир. Просесә 3 А.с чәрәјан, 25-50°С температур вә
15л/с пропилен верилир. Бу заман $\text{P}X_n$ -ин чәрәјана кәрә
чыхымы 60-90%-ә чатыр.

Верилмиш мөғалә кәстәрилән просесин ријази модели-
нин гурулмасына вә оптимал режимин тапылмасына һәср едил-
мишдир. Просесин оптимал режими статистик оптималлашдыр-
ма просеси јолу илә тапылмышдыр. Бу да там чоһфакторлу
эксперимент методуна ујғун кәлир. Просесин ријази моделини
гурмаг үчүн регресија бәрәбәрлији ашағыдакы формулада ахта-
рылыр.

$$Y = B_0 + B_1 X_1 + B_2 X_2 + B_3 X_3 + B_{12} X_1 X_2 + B_{13} X_1 X_3 + B_{23} X_2 X_3 + B_{123} X_1 X_2 X_3$$

Һардакы кодлашмыш дәјишәнләр X_1 - анодда чәрәјан
сыхлығы, X_2 - дуз туршусунун гатылығы, X_3 - электролитин
температуру ашағыдакы формула илә әләғәдардыр.

$$X_1 = \frac{X_1 - X_{01}}{\Delta X_1} \quad X_2 = \frac{X_2 - X_{02}}{\Delta X_2} \quad X_3 = \frac{X_3 - X_{03}}{\Delta X_3}$$

Апарылан төчрүбөлөр үч факторлу олдугундан бү төчрүбөнүн шертлери ашагыдакы чөдвөлдө верилмишдир

Чөдвөл 1

Төчрүбөнүн өсас характеристикасы

Характеристика	X ₁ А/см	X ₂ %	X ₃ °С
Өсас сөвијө	0,2	3	45
Дөјишмө интерваллары	0,1	2	35
Дөјишмө интервалы	0,1	2	35
Јухары сөвијө	0,4	5	80
Ашагы сөвијө	0,15	1	20

Там үчфакторлу төчрүбөнүн матриссасы чөдвөл шөк-линдө ашагыдакы кими верилмишдир.

Чөдвөл 2

Там үчфакторлу эксперимент

№	X ₁	X ₂	X ₃	Чөрөјана көрө чыхым (өлчмөлөрө көрө)					
				У ₁₁	У ₁₂	У _{1орта}	У ₂₁	У ₂₂	У _{2өр}
1	-	-	-	80,07	77,30	78,69	1,29	1,35	1,32
2	+	-	-	40,76	42,60	41,68	0,33	0,29	0,31
3	-	+	-	80,07	82,20	81,14	1,29	1,18	1,24
4	+	+	-	64,80	65,40	65,10	0,36	0,34	0,35
5	-	-	+	88,03	86,70	87,37	0,35	0,43	0,39
6	+	-	+	38,86	40,76	39,81	0,36	0,29	0,33
7	-	+	+	70,13	72,80	71,47	0,69	0,66	0,68
8	+	+	+	64,82	61,80	63,31	0,36	0,41	0,39

Кохрен критериясы исө ашагыдакы формула илө тапы-лып.

$$G_p = \max S_i^2 / \sum S_i^2$$

Нөзөрө алмаг лазымдыр ки, N = 8, f = R - 1 = 2 - 1 = 1

Өләвө чөдвөлдөн G = 0,680 (2) тапырыг. Онда C_p ≤ C бөрабөр-сизлији јерине јетирилир ки, бунунла да төчрүбө ганаөтбөхш едилир.

Дисперсиянын гижмөти исө ашагыдакы кими олар:

$$S_y^2 = 1/N \cdot \sum S_i^2 = 1/8 \cdot 4,55 = 0,57.$$

$$S_y^2 = S_y^2/k = 0,57/3 = 0,19$$

Там факторлу экспериментө өсасән регресија өмсәли тапылып.

$$S_y^2 = 1/N \cdot \sum S_i^2$$

S_y² = 0,19 гөбул едилер ки, f = N · (K - 1) = (2 - 1) · 8 = 8 кәмијјөти бундан асылдыр. Бурада К-паралел төчрүбөлери сәјядыр.

Регресија өмсәлинын һесабында бурахылан хөта ашагыдакы формула илө һесабланыр.

$$S_b = \sqrt{S_y^2 / 8}$$

(2) 3 өләвөсиндөн истифәдө едерөк тапырыг ки, R = 0,95 е'тибарлы өһтималлы вә 8 сәрбөстлик дәрөчөси үчүн Стјудент критериясынын гижмөти t = 2,31-дир. Онда:

$$S_b \cdot t = 0,1542 \cdot 2,31 = 1,252$$

$$S_a \cdot t = 0,0159 \cdot 2,31 = 0,0367$$

Адекватлығы јохламаг үчүн Фишер критериясындан истифәдө едилиб вә бөрабөрлијин адекватлығы тәсдиг едилиб.

Дос.Ш.Ш.Бөдәлов
Бақы Бизнес Университети

СЫҒОРТА ЕҢТИЈАТЫ МАЛИЈӘ ЕҢТИЈАТЫ ФОНДЛАРЫНЫН МҮҢҮМ ТӨРКИБ ҺИССӘСИ КИМИ

Малијө өһтијатлары мұхтәлиф формаларла вә метод-ларда јарадылып вә истифәдө едилер. Малијө өһтијатлары системиндө сығорта фондлары хусуси јер тутур.

Сығорта гөдим итгисади категоријалардан бири олмагла кениш инкишаф мөрһөлөлөри кечмишдир. Совет һакимијәти илләриндә өлкәдә мадди вә малијә еһтијатлары, о чумләдән дәвләт сығорта фондлары мәркәзләшдирилмиш дәвләт рәһбәрлији системинә мувафиг олараг јарадылмыш вә истифада едилмишдир.

Сығортанын мүхтәлиф инкишаф истигамәтләри вә мејләри олмасына баһмајараг, сығорта һаггында нәзәријә сығорта ишинин тәчрүбәсиндән әһәмијәтли дәрәдәдә кери галмышдыр. Бунун нәтичәсидир ки, сығорта фондларынын јарадылмасы вә истифадәси үзрә бир сыра тәчрүби мәсәлөләр ки, бу да сығорта әсәсләндирылмамыш шәкилдә һәлл едилирди ки, фа да сығорта ишинин сәмәрәсини ашағы салырды вә өлкәдә сығортанын инкишафына стимул јаратмырды.

Сығорта һаггында нәзәријә тәдрис вә тәчрүби едәбијатда сығорта ишини чох вахт схоластик формада мәдһ едир вә идеаллашдырырды. Совет итгисади едәбијатында бәзи һалларда сығорта иши сығорта едән илә сығорта етдирән арасындағы гаршылыгы һүгуги мұғавилә мүнәсибәтләри кими мүәјјән едилирди зә итгисади бир категорија кими онун маһијәти тәһриф едилирди. Бәзи һалларда исе сығортанын ролу һәддиндән артыг шиширдиләрәк, она еһтијат фондунун јарадылмасы вә истифада едилмәсинин үмуми вә универсал методу кими бахыларды.

Мүасир дәврәдә сығорта нәзәријәсинин чатышмајан чәһәтләриндән бири сығортанын гүмәт, мәңфәәт, кредит вә и.а. кими итгисади категоријаларла гаршылыгы өләгәсинин зәиф ејрәнилмәсидир. Сығортанын тәчрид олунмуш формада нәзәр дән кечирилмәси итгисади мүнәсибәтләр системиндә онун тутдуғу јерин мүәјјән едилмәсинә кениш имкан вермәјиб.

Сығорта һәр шәйдән әввәл итгисади бир категоријадыр. һалбуки сығортаја чох вахт сырф һүгуги категорија кими бахылар. Әлбәттә, сығортанын һүгуги элементләрини инкар етмәк олмас. һәр бир итгисади категорија кими сығортанын да һүгуги нормалары вардыр. Сығортанын маһијәти зәрәрин сығорта иштиракчылары арасында бөлүшдүрүлмәсиндән ибарәтдир. Сығорта тәбии фәләкәтләрин, бәдбәхт һадисәләрин нәтичәләри илә мүбаризә апармаг үчүн дәвләтин вә ја ширкәтин тәшкил етдији кооперасијанын өзүнә мәнхус бир нөвдүр, малијә кими белкү категоријасы олмагла, ичтимаи истәһсалын бүтүн сфераларында иштирак едир.

Белкү категоријасы кими сығорталама сығорта фондунун јарадылмасы вә истифадәси илә өләгәдәр јаранан мүәјјән истәһсал мүнәсибәтләринин ифада едир. Сығорта фонду сығорта мүнәсибәтләринин мадди мәзмунуну тәшкил едир. Сығорта мүнәсибәтләри өзүнү заһирән ики формада кәстәрир: *биринчиси*, сығорта фондуна тә дијәләрин едәнилмәси; *икинчиси*, сығорта едәнишинин (сығорта мәбләғинин) алынмасы. Сығортанын бу ики өмәлијаты јалһыз сығорта едән илә сығорта етдирән арасындағы мүнәсибәтләри дејил, сығорта фондунун бүтүн иштиракчылары арасындағы итгисади мүнәсибәтләри ифада едир. Сығорта етдирәнләрин бир гехминин едәдији тә дијәләр мүәјјән вахтдан сонра сығорта мәнхуми васитәсилә сығорта едәниши шәклиндә диһәр сығорта етдирәнләрә кечир, јәни вәсаитин мүлкијәтчиләри дәјишилир. Сығортанын бөлүшдүрүчү функцијасы өзүнү мәнх бунда кәстәрир. Демәли, сығорталама өзүндә һеч нә јаратмыр, о, јалһыз јарадылмыш ичтимаи мәнхусу бөлүшдүрүр вә тәбии фәләкәтләр нәтичәсиндә истәһсал, белкү, мүбадилә вә истәһлақда өмәлә кәлмиш кәсири едәјир. Баһга сөзлә, сығорта өзүнә мәнхус бөлүшдүрүчү функцијасы васитәсилә ичтимаи истәһсалын бүтүн мөрһөләриндә онун фәсиләси давам етмәсинә јардым едир. Сығорта фондунун јарадылмасы вә истифадәси формасы кими сығорталама тә минатынын диһәр форма вә методларындан фәргли олан хүсуси әләмәтләрә малиқдир:

Сығорталама сығорта фондунун иштиракчылары арасында, һабелә сығорта етдирәнләрә сығорта едәнләр арасында мејдана кәлән чидди гапалы белкү мүнәсибәтләри даирәсини ифада едир. Әмлақ саһибләринин сығорта фондунун јарадылмасында пәј иштиракы вә сығорта едәнишинин мүмкүн мәбләғ һәдди әмлақын дәјери вә риск дәрәчәси нәзәрә еләнмагла әввәлчә ријазии методла һесабланыр.

Сығорталама үчүн сығорта тә дијәси илә сығорта едәниши арасында тәғриби эквивалентлик олмасы характерик һалдыр. Лакин бу эквивалентлик ајрыча бир сығорта етдирәнә кәрә дејил, сығорта өмәлијатларынын үмуми сајына кәрә мүмкүндүр.

Сығорталаманын тәғбиги даирәси мүлкијәт формаларындан асылы дејилдир. Белә ки, вәтәндәшларын шәхси мүлкијәти, хүсуси мүлкијәт, ичтимаи вә кооператив (коллектив) мүлкијәт формалары сығорталана биләр. Сығорталама методу илә еһтијат фондунун јарадылмасында иштирак едән мүлкијәт саһибләри өз хүсуси вәсаитләри һесабына тәбии фәләкәтләр

нәтижесиндә дөҗөн зәрәри едәмәк үчүн сығорта едәниши алмаг һүгүгү газаныр. Лакин сығорталама ичтимаи истеһсалын фасиләсизлижини тә'мин етмәк вә мүссисәләрин, сәһәләрин малијә вәзијәтини низамлашдырмаг үчүн јекәнә (универсал) тә'минат формасы дејилдир вә еһтијат фондларынын јарадылмасынын бүдчә, кредит вә с. методларыны өвәз едә билмәз.

Сығорта бөлкү мүнәсибәтләринин даһа гапалы, мөһдуд даирәсини еһәтә етмәклә еһтијат фондлары илә маневр етмәк имканынын даралдыр, чүнки бурада бөлкү мүнәсибәтләри сығорта фондунун мүөјән иштиракчылары арасында һәдләнир вә сығорта шөртләри илә тәнзимләнир.

Гијмәт вә сығорта категоријалары арасында әләгәнн мүөјән едилмәси нәзәри вә практикә әһәмијәт кәсб едир.

Әмтәә-пул мүнәсибәтләринин үмуми характер дашыдығы базар иғтисадијјаты шөраитиндә дөјөр гануну сығорта фондунун јарадылмасында вә истифадәсиндә өзүнүн кәстәрир. Дөјөр ганунунун тә'сири алтында сығорта тарифләри јараныр, јә'ни сығорталанан өмләкын (әмтәәнин) «сығорта гијмәт» јараныр. Сығорта әмәлијјатлары базар иғтисадијјатынын үмуми ганунларына табе олур. Бөлә ки, сығорта тарифләри кәскин рәгабәт вә сығорта ширкәтләринин, јә'ни ири малијә капиталы нүмәјәндәләринин фәал тә'сири шөраитиндә јараныр.

Дос. К. Таыјев

БАЗАР ИГТИСАДИЈЈАТЫ ШӨРАИТИНДӘ ЕҺТИЈАТ МӘНБӘЛӘРИ ВӘ ОНЛАРЫН СӘФӘРБӘР ЕДИЛМӘСИ

Еһтијат мәнбәләринин ахтарылмасы базар мүнәсибәтләри шөраитиндә даһа вачибдир. Истеһсал процесәи сәјсәз-һесабыз тә'сир кәстәрән амилләри, сәбәбләри, нәтичәләри өзүндә бирләшдирир. Бу амилләр јахүд сәбәбләр һәм мүсбәт, јә'ни хејирли, һәм дә мәнфи, јә'ни әкс тә'сир кәстәрән характерә маликдир. Онлар өлмин инкишафы илә бағлы олараг илдән илә артыр. һәм дә бунларын хејли һиссәси өлчүжә кәлмир, үчөт вә һесабатда өз әксини тапа билмир. һалбуки еһтијат мәнбәләр бу амилләрин һесабына јараныр.

Әлбәттә, бүтүн амилләрин тә'сири информәсијјаларда өз әксини тапа билмәз вә онларын тә'сирини конкрет мүөјән етмәк гејри-мүмкүндүр. Буна бахмајараг, онларын һаггында

синтетик кәстәричиләр васитәсилә тәсәввүр әлдә етмәк мүмкүндүр.

Амилләр һәр һансы бир сәбәбин һесабына јарандығы кими ону шөхсин өзү дә јарада билир.

Амилләрин тә'сири ајры-ајры ресурсларын истифадәси үзрә өјрәнилмәлидир. Бунлар ишчи гүввәси, әсәс истеһсал фондлары, һаммал вә материаллардан ибарәтдир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бир ресурсун максимум сәмәрәли истифадәси үмуми шәкилдә максимум нәтичә верә билмәз. Бунун үчүн үч амил үзрә максимум истифадә тә'мин едилмәлидир. Бу исә еһтијат мәнбәләринин мејдана чыхарылмасы вә онларын сәфәрбәр едилмәси процесиндә ән мүрәккәб бир мәрһәләдир. Бунлары там дәрк етмәк үчүн ајры-ајры ресурсларын истифадәси үзрә амилләри нәзәрән кечирирмәк лазымдыр.

Еһтијат мәнбәләри иш јеринин тәшкили вә шөраити илә дә бағлыдыр. Иш јери илә тәшкил олунмалыдыр ки, фәһлә артыг, сәмәрәсиз өмәк һәрәкәтләринә вахт итирмәсин вә сағламлығыны горулар мүмкүн олсун.

Еһтијат мәнбәләрини мејдана чыхармаг үчүн микропроцәсләр вә микроамилләр дә диғгәти чөлб етмәлидир.

Өмәк ритми сабит сахланыларса, фәһлә кәркин өмәк јүкүндән автоматик хилас олур:

Мүасир дөврдә тәкчә мүтәхәссисләр дејил, фәһләләрин өзләри дә иш процесиндә еһтијат мәнбәи үчүн даими ахтарышда олмалыдырлар.

Ајдындыр ки, бунларә һазыр ресепт вәрмәк олмәз. Бурада фәһләнин физики сағламлығы, онун фәрди өмәк һәрәкәтынын сур'әти, фәһләнин јеринә јетирдији өмәлијјатын ағырлығы, мүрәккәблији вә с. ләсән әмәјән нәзәрә алынмалыдыр. Әсримиздә физики әмәјән зәһни өмәјә кечмәси мушаһидә едилир. Мәсәлән, 1930-чу илдә истеһсал хәрчләриндә әмәјән хүсуси чәкиси (өмәк һаггы) 39,8% тәшкил едирдисә, бу рәғәм сон илләрдә 13-15% енмишдир. Бөлә бир кәскин фәрғ, әлбәттә, хејли дәрәчәдә физики әмәјән зәһни өмәклә өвәз едилмәси илә бағлыдыр. Мүәссисәләрдә бу процес диғгәти чөлб етмәлидир.

Ишчи гүввәсиндән истифадәдә фәһләләрин өз тариф дәрәчәләри үзрә ишлә тә'мин едилмәси мүһүм әһәмијәтә маликдир. Мүшаһидәләр кәстәрир ки, мүәссисәләрдә бә'зән фәһләнин тариф дәрәчәси ашағы олдуғу һалда она јүксәк тариф дәрәчәли иш тапшырылып, бә'зән дә өксинә. Она кәрә ки, ашағы тариф дәрәчәсинә малик олан фәһләјә јүксәк тарифли ишин

тапшырылмасы билавасите мөһсулун кејфијјетине мөнфи тө-
сир көрөтө билер.

Эмөк ресурслары үзрө еһтијат мөнбөлөри даими, арды-
чыл олараг ахтарылмалыдыр. Она көрө ки, дикер ресурслары
һәрәкәтө көтирөч, онларын сәмәрәли истифадесини тө'мин
едөн дө эмөк ресурсларыдыр.

*К.Т.Н. М.М.Рамазанзаде, М.А.Салымов,
д.х.н. А.А.Агаев
Бакинский Университет Бизнеса*

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ОРТО- И ПАРА- КРЕЗОЛОВ

Оптимизация процесса алкилирования фенола мета-
нолом на цеолитном катализаторе проводилась на основе
разработанной кинетической модели в два этапа. Сначала
была проведена теоретическая технологическая оптими-
зирующих, результаты которой легли в основу разработки
реакторного узла процесса.

Как правило, формулировка задачи оптимизации
включает установление ограничения и выбор оптимизиро-
ванных факторов. В данном случае нами приняты следую-
щие ограничения на переменные

$$\begin{aligned} 600 \leq T \leq 700; & \quad 0,5 \leq \Theta \leq 2,5 \\ 0,02 \leq P \leq 0,04; & \quad 0 < \tau \leq 20 \end{aligned}$$

Шаг для каждой переменной принят равным 25 (Т);

1(Θ); 0,1 (Р); 4(τ). Для оптимизации процесса был использо-
ван метод сканирования, который позволяет в отличие от
других методов получить спектр решений, обеспечиваю-
щих глобальный оптимум целевой функции.

В качестве основного технологического критерия
оценки эффективности процесса алкилирования фенола ме-
танолом приняты селективность образования смеси орто- и
пара- крезолов и конверсия фенола.

По всем возможным вариантам на ЭВМ проведен
расчет экспериментального материала по разработанной
кинетической модели и получен спектр решений. Построе-
ны различные графические зависимости, позволяющие по-
лучить большое количество полезной информации.

В результате проведенной работы установлены сле-
дующие оптимальные параметры процесса: температура (Т)
- 650 к, время контакта (τ) - 10 сек., мольное соотношение
фенол: метанол (Θ)=2:1, суммарное парциальное давление
фенола и метанола в исходной смеси (Р)= 0,02 МПа

*В.М.Оручов
Аз.ЕА Игтисадијјат Институту*

МИЛЛИ ИГТИСАДИЈЈАТЫМЫЗ ВӘ ИГТИСАДИ ТӘҺЛҮКӘСИЗЛИЈИҢ БӘ'ЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

Сон дөврләрдө вәһид үмүмдүнјә тәсәррүфатынын јара-
дылмасы амили там ајдынлығы илә мөвчүд олмушдур. Белә бир
вәзијјәтдө дүнјә тәсәррүфатында дөвләтин игтисади тәһлүкә-
сизлијини бә'зи негатив тө'сирләрдөн горујуб сахламаг, үмүм-
дүнјә сәвијјесиндө олдуғу кими ајры-ајры милли тәсәррүфатлар
сәвијјесиндө дө вачиб вәзифәләрдөн биридир. Бурада исә бир
сыра дахили вә харичи амилләр, јәни тәсәррүфат структурунун
асасынын формалашдырылмасы, көһнәлмиш социал-игтисади
вә техники структурларынын јенидән гурулмасы, харичи ишти-
ракчыларын фәалијјәт сферасынын мүддәти вә һәддинин мүәј-
јән едилмәси, инвестисия-кредит мүнәсибәтләриндәки дәјиши-
ликләр вә с. нәзәрә алынмалыдыр.

Дүнјә базарында фәал иштирак етмәк үчүн республика-
мыз зәнкин јералты вә јерүстү теби сөрвәтләрә маликдир. Бу-
нун үчүн дүзкүн, елми чөһәтдөн әсасландырылмыш харичи иг-
тисади әләгәләрин јарадылмасынын еһемийәти олдуғча бөјүк-
дүр. Бурада исә игтисади тәһлүкәсизлијин тө'мин олунмасы еһ
планда дурмалыдыр. Јәни, дөвләтин игтисади тәһлүкәсизлијин
тө'мин едилмәсини күчләндирән көмрүк, верки, малијјә-кре-
дит вә дикер амилләрдән мөһарәтлә истифадә едилмәлидир.

Мөвчүд вәзијјәтдө Азәрбајжанын игтисади-тичарәт әлә-
гәләри јүксөк сүр'әтдө кенишләнмәкдәдир. Инди республика-
мыз дүнјанын 76 өлкәси илә игтисади-тичарәт, инвестисия, ел-

ми-техники эмөкдашлыгы, валъута-кредит ве с. өлагөлөрө маликдир. Бүтүн бунлары мүасир шөратиде дүзкүн ганунверичилик актыры илө ве дикер игтисади методларла төнзимлөјөрөк игтисади төһлүкөсизлијимизи тө'мин етмөк олар. Чүнки харичи дөвлөтлөрин бизим дијара олан марагы илк нөвбөде игтисади марагла, игтисади мөнафелөрлө багылдыр. Бу бахымдан игтисади өлагөлөримиз, бөјнөлхалг төшкилатлар илө координасија, көмрүк-верки сijasети билавасите игтисади төһлүкөсизлијимизин тө'мин едилмөсине хидмөт етмөлидир. Бурада идхал-ихрач өмөлијатларына билавасите дөвлөт нөзарөт едөрөк, бүтүн өмөлијатлары милли мөнафе бахымындан һөјата көчирмөли, бу өмөлијатлар заманы стратеги өһөмијәтли мөһсулларын муәј-јөн васитөлөрлө өлкөдөн чыхардылмасынын гаршысыны алмалдыр.

Игтисади өлагөлөр төчрүбөсіндөн мө'лумдур ки, истөнилөн өлкөнин бүдчө көлиринин бирини дө харичи игтисади фөалијәтдөн алынан веркилөр төшкил едир. Бу, сивил өлкөлөриндө бүдчө көлиринин 15-20%-и төшкил етсө дө, республикамызда һөлөлөк бу 5,0-8,0% олмагадыр ки, бу да харичи игтисади өлагөлөрин инкишафында вә онун төшкилиндө өһөмијәтли ролу олан көмрүк системинин һөлө дө төкмил бир систем кими формалашмадығыны көстөрир. Күчлү вә угурлу көмрүк системинин мөвчудлугу бүдчө көлири илө јанашы өлкөдө дахили базарын боллугу вә онун игтисади мараглары дахилиндө өн мүһүм мөсөлөлөрдөн бири олан игтисади төһлүкөсизлији тө'мин етиши олар. Дахили верки системи өјни заманда базар игтисадијаты механизмлөрини уфунлашдырага, өсас диггөти игтисади төһлүкөсизлијин тө'мин едилмөсине, республиканын ихрачат потенциалынын жүксөдилмөсине јөнөлтмөлидир.

К.и.н. Н.Р.Ахундова

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕРИОД РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Одним из важнейших положений господствовавшей в Азербайджанской экономике в период до 1991 г. (т. е. в советское время) было обязательное и постоянное сужение сферы рыночных отношений по мере развития социализма. Уже в самом начале истории советского государства боль-

шевики, стояли на твердых антирыночных позициях. Вынужденное признание значимости рынка, включение в него частной собственности позволило в период НЭПа значительно оживить хозяйственную жизнь. Но этот период - период действия рынка - был коротким и вскоре был сломан.

И только в начале 1990 г. вновь стал выдвигаться план рыночных реформ.

Кризис советского политического режима привел к кризису командно-бюрократической экономической системы. Советская империя пала. Бывшие советские республики вошли в период реформ, период перехода от одного уклада общественной жизни к новому.

Чем глубже и острее становились противоречия в обществе, тем быстрее появлялась неуверенность художественной интеллигенции, мрачное мироощущение.

Музыканты, художники, писатели, театральные деятели, все представители художественной интеллигенции были охвачены теми же настроениями пессимизма. Заработной платы едва хватало на хлеб и транспорт.

Выходом из создавшейся ситуации были смена профессии уход в бизнес и выезд за рубеж, в мир личных переживаний и т.д.. Многие высококвалифицированные кадры вынуждены были за мизерную плату устраиваться за рубежом в качестве музыкантов в ресторанах. И лишь некоторые из них заключали контракты, передавали свои опыт и знания, так необходимые в своей республике.

Неумолимое движение за освобождение культуры от пресса догматической идеологии, открытие все новых и новых пластов культуры по разному встречались художественной интеллигенцией.

В наше трудное время, - в переходный период - период становления демократического общества деятели культуры переживали и переживают не лучшие дни.

Но необходимо отметить огромное внимание культуре и искусству Азербайджана со стороны Президента Азербайджанской Республики, господина Г. А. Алиева, без помощи которого трудно было бы говорить о новых успехах нашей художественной интеллигенции.

Указом Президента были выделены средства для симфонического оркестра им. Узеира Гаджибекова.

Главным дирижором был назначен в 1998 г. Рауф Абдуллаев - талантливый музыкант, который также работал по контракту в Турции. Но сегодня он нужен здесь. Он является председателем аттестационной комиссии, которая заново комплектует оркестр. Музыкантам симфонического оркестра в четыре раза повысили заработную плату.

Указом Президента увеличены пенсии высококвалифицированным деятелям (в размере один миллион манат) культуры. Среди них известные балерины, композиторы, певцы - Гамяр Алмасзаде, Лейла Векилова, Шафига Ахундова, Сара Кадимова, Гюльхар Гасанова, Тофиг Кулиев, Мирза Бабаев и другие.

Проводятся конкурсы вокалистов, где лучшие премираются (напр. конкурсы к юбилею Полада Бюль-Бюля)

Перечисленные выше мероприятия дают материальную и моральную поддержку художественной интеллигенции.

Но необходимо отметить, что нет еще достаточных средств для постановок новых спектаклей, балетов, симфонических поэм, для снятия фильмов и т.д.. Годами лежат на полках интереснейшие произведения искусства, для постановки которых необходимы огромные средства.

Несмотря на все эти трудности самым значительным событием в музыкальной жизни Азербайджана в 1997 году был выпуск компакт-диска «Londet yi Kommer fga» - азербайджанские народные песни в исполнении Бриллиант Дадашевой, Ильгара Мурадова и норвежского хора «Скрук». Записан был этот диск по инициативе Норвежского гуманитарного общества, занимающегося благотворительной деятельностью в Азербайджане и азербайджанского композитора Галиба Мамедова. В диске звучат и новые песни Мамедова Г., а также оранжировки С.Керими, Г.Мамедова и Р.Гашимова. В диске использованы иллюстрации азербайджанских художников Уджала Ахвердиева, Юсифа Мирзы и Намика Мамедова.

В период рыночной экономики нужно изыскать средства (государственные, частные и др.) для того, чтобы

искусство сегодня продолжало жить и развивать то, что было внесено в историю мировой культуры азербайджанским народом.

Дос., ф.в.н. А.М.Ахундзаде
Баки Бизнес Университети

КЕЧИД ДӨВРҮНҮН СОСИАЛ-ИГТИСАДИ МҮНАСИБӨТЛӘРИ, МӘ'НӘВИ МӘДӘНИЈӘТ ВӘ ИНСАН ПРОБЛЕМИ

Ветәнимиз - мустәғил Азербайжан Республикасы тотали-тәр системиндән һуғуғи чәмијјәтә кечид дөврүнү јашамағдадыр. Бу сосиал-игтисади системдән дикеринә кечид дөврүнүн нә гәдәр чәтин вә мүрәккәб олмасы һәмјә мә'лумдур. Гәрби Авропа өлкәләринә белә бир дөврү кечмәк вә мүасир сосиал-игтисади дурума наил олмасы үчүн бир нечә әср ләзим олмушдур. Азербайжан бу дөврү гыса бир заман әзиндә кечмәк имканларына малиққидир: чүнки әввәла, Азербайжан мүасир игтисади инфраструктура, елми-техники вә мәдәни потенциал, тәбии зән-кинликләрә малиққидир, икинкиси исә онун Авропа өлкәләринин демократија вә игтисади-техники наилијјәтләриндән истифаде етмәк имканлары вардыр.

Һал-һазырда өлкәмиздә игтисади ислаһатлар програмы һәјәта кечирилмәқдәдир. Хүсуси мүлкіјјәт азадлығы вә мүлкіјјәт чоһнәвлүјү, базар мүнәсибәтләри, игтисади демократија, тәсәруфат сәрбәстлији вә азад тәшәббускарлығы бу програмын сә-чијјәви чәһәтләриндәндир.

Сон илләр әзиндә сосиал мүнәсибәтләр саһәсиндә дө хәјли мүһүм тәдбирләр һәјәта кечирилмишдир. Өлкәдә сабитли-јин, ганунчулуғун вә интизамын бәрпа едилмәси, демократик дөвләт гуручулуғунун ардычыл сурәтдә апарылмасы, чоһпарти-јалылығы, јисаи плурализмә имкан јарадылмасы өлкәмизин ич-тимаи-игтисади инкишафы үчүн әлвершли шәраит вә перспек-тивләр ачмышдыр.

Лакин базар игтисадијјәтин чечкәләндији дүнја өлкә-ләриндә, хүсусән Гәрби Авропа өлкәләриндә биз техники тәрәг-гинин әлдә едилмиш сәвијјәси илә мә'нәви мәдәнијјәт арасында зиддијјәтләрлә, мә'нәви-әхлағи дәрјәләрин гижмәтдән дүшмәси илә растлашырығ, һәтта бә'зи Авропа мүтәфәқирләри (Г.Спен-сер вә башгалары) бу вәзијјәти «дүнја мәдәнијјәтинин ғурбу» вә ја «свилизасијянын бәһраны» кими тәсвир едилрләр. Бу проблем һәлә кәсән әслрләрн Ж.Ж.Руссо, Г.Ф.Һекел, К.Маркс

кими мütəфəкирлэринин дигтəтини чəлб етмиш вə онлар бу социал һадисəнин тəнгидин вермишлэр. Мүасир Гəрб мütəфəкирлэри дə чəмијəтдəки зиддијəтлэри, хусусən мə нəви-əхлаги дүшкүнлүјү тəһлил вə тəнгид едирлэр. Кечид дөврүндə олан Азэрбajчандə да артыг нəмин мə нəви-əхлаги бəһранын бə зи əламəтлэри өзүнү кəстəрмəкдədир. Коррупсиянын кениш jайылмасы, милли мəнафеји шəхси мəнафејə гурбан вермəк һаллары, чинајəткарлыгың артмасы, сијаси вə гејри-сијаси гəтлэр, бүрократизм вə с. о чүмлədэндир.

Азадлыг вə сərbəстлијə наил олмуш һər бир шəхс јени социал-игтисади кəрчəклигин чəтинликлэри илə гаршылашараг һəјятнын мə насы һагында дүшүнүр, вəзијəтдөн чыгмаг үчүн мүəјəн принцип вə мə јарлар ахтарыр. Белə мүхтəлиф суаллар вə проблемлэр доғуран Мүасир социал-игтисади кəрчəклик мүасир фəлсəфə вə социоложида инсан проблемини актуаллашдырмышдыр. Бу проблемин тəдиги вə шəри илə даһа чох мəшғул олан ексистенсиализм, фəлсəфи антроположи, персонализм кими фəлсəфи чəрəјанлэр Гəрб өлкөлөрүндə кениш jайылмышдыр. XX əсрдə даһа кениш jайылмыш ексистенсиализм фəлсəфəsi адамларын чəмијəтдəки тəһнальыны, онун өзкөлəшмəсини, дахили һəјачан вə изтирابلарыны дəрин тəсвир едир, лəкин бу вəзијəтин социал игтисади кəклэриндөн өтəрək бунун сəбəбини инсанын өз тебиəти илə изаə едир, демəли, субъективликдөн чыкыш едир.

Лəкин Гəрб өлкələrиндə инсан проблеминə объектив jəни социал мүнүтлə əлагедар олараг јанашан филосолар дə вардыр. Онлардан танынмыш Америка философу вə социологу Ерих Фромму кəстəрмəк олар. Онун фикринчə, мүасир чəмијəтдə инсан өз фəрди мөвчудлуғунун васитəсинə чеврилир, өзкөлəшир вə өз инсанлыг маһијəтини итирмək гаршысында галыр ки, бу да социал мүнүтлə əлагедар олараг баш верən һадисəдир. Гејд етмək лəзымдыр ки, Фромм инсан проблеминин һəллиндə психоанализ (З.Фрејд), антроположи вə социал-тарихи аспектлəрдən чыкыш едир.

Инсан проблеминин нəзəri-практики һəлли кечид дөврүнү јашајан Азэрбajчан үчүн дə актуал олараг галыр. Мə лумдур ки, сағлам мə нəвијəтə əсасланмајан ичтимаи тəрəги ағасығмаздыр. Дөвлəтимизин мүстəгиллијинин мəһкəмлəндирилмəsi, чəмијəтин дахили бирлијинин тə мин едилмəsi, вəтəнпəврлик, демократизм, гуманизм, миллилик, бəшəriлик, кечмиш ирсин мүтəрəги вə сағлам дəјəрлəриндə үмүбəшəri дəјəрлəрдən истифаде, дунја халғлары илə əмекдашыг вə достлуғ

мүнасибəтлэри бу проблемин бу вə ја дикəр шəкилдə һəллинə кəмək едөн амиллəрдэндир. Социал-игтисади проблемлэрин һəлл едилмəsi, ганунчулуғун мəһкəмлəндирилмəsi, тəһсил вə мэдəнијəт сəһələринə даими гајы милли-мə нəви мэдəнијəти горумага вə инкишаф етдирмək үчүн зəури шəртлəрдэндир.

*М.М.Гулијев
Игтисади Ислаһатлар Мəркəзи*

БАЗАР ИГТИСАДИЈАТЫ ШƏРАИТИНДƏ ГИЈМƏТ- ЛƏНДИРМƏ ВƏ ОНУН РОЛУ

Базар игтисадијатына кечид дөврүндə гијмəтлəндирмəнин ролу кет-кədə артыр. Республикамызда гијмəтлəндирмə фəалијəтинин јеничə старт кəтүрмəsi, онун дунја өлкэлэри тəчрүбəсиндэн кениш шəкилдə истифаде едилмəsi зəурүрəтини јарадыр. Өлкəмиздə баш верən игтисади дəјишikliклэр гијмəт вə гијмəтлəндирмə проблеминə тə сирини кəстəрмəкдədир Гијмəтлəндирмə өзүнəмөхүс мə на јүкүнə маликдир.

Игтисади амиллəрдən бири дə гијмəт механизидир. Базар игтисадијатына кечмиш өлкөлəрдə гијмəтлэрин сərbəст мүəјəнлəшдирилмəsi дөвлəтин дигтə мəркəзиндə олмалдыр.

Гијмəтлэрин идарə едилмəsi вə тəнзимлəнмəsi əсасан бир баша дəјил, истəһсал, истəһлак, малијə, пул-кредит, верки вə кəмрүк сијасəти дахили базарын горунамасы вə јакшылашдырылмасы илə əлагəти олмалдыр.

Игтисади ислаһатларын даһа да дəринлəшмəsi, əмлак базарынын јаранмасы, өзəллəшдирилэн мүəссисэлэрин сајы-нын дурмадан артмасы, харичи инвестисияларын өлкə игтисадијатында чəкисини јүксəлмəsi вə базар механизми васитəси илə һəјятə кечирилмəsi гијмəтлəндирмəин ролуну даһа да артырмышдыр.

Һазырда республикамызда апарылан өзəллəшдирмə иши һəјятымызын тələблэриндэн ирəли кəлир ки, бунунла да просесин сүр'əтлəндирилмəsi, əдалəтли вə дүзкүн апарылмасы мəһз гијмəтлəндирмə илə бир баша бағлыдыр. Она кəрə дə республикамызда пешекар гијмəтчилэр бəјүк еһтијач вар. Мүстəгил гијмəтлəндирмə системиндэн истифаде олунмасы вə гијмəтлəндирмəнин бəјнəлхəлг тəчрүбəсиндэн истифадејə хусуси дигтəт јетирилмəлидир.

Буну да гејд етмək лəзымдыр ки, Русија вə башга кечмиш Иттифағын нəздиндə олан республикаларда алтернатив

гijмэтлэндирмe органлары жараныб. Мәсәлән, Рүсија Федерасиясында 200-дән чох алтернатив пешекар гijмэтлэндирмe органы жаратылыб. Онлар мүгавиле өсәсында өзәлләшдирилән мүәссисәләрин өмлакыны гijмэтлэндирир вә өзәлләшдири мөмитәсинә тәһвил верирләр.

Һазырда Рүсија Федерасиясында гijмэтлэндирмe Академиясы жараныб, һәмин Академия бүтүн гijмэтлэндирмe органлары илә сых әләгә сахлаяр вә бүтүн норматив сәнәдләри һазырлаяр онларә чатдырыр.

Лакин тәүсүфлә гејд етмөк лазымдыр ки, бизим республикада бу вахта гәдәр бәлә бир орган жаратылмаяр вә гijмэтлэндирмә бир орган тәрәфидән апарылыр. Бу да ону сүбүт едир ки, дөвләт монополист кими гijмэтлэндирмә просесләриндә иштирак едир.

Р.З. Әлиев

Баки Бизнес Университети

ӨЗӘЛЛӘШДИРМӘ ПАЈЫНЫН ҺУГУГИ РЕЖИМИ ВӘ ТӘМИНАТЫНЫН ҺАНУВЕРИЧИЛИК ӨСАСЛАРЫ

Азәрбајҗан Республикасы мүстәгил дөвләт оларәг базар мүнасибәтләринин тәләбләринә мувафиг гәјдада итгисади ишләтләрә башламагга өзүнүн инкишаф оријентасиясыны дејгә мүәјән етмишидир. Республикада кениш үс'өт алмыш дөвләт мүлкияјәтинин өзәлләшдирилмәси просеси буна әјани сүбүтдур. Өзәлләшдири мә саһәсиндә мүһүм һануверичилик мөнбәји олан «Дөвләт мүлкияјәтинин өзәлләшдирилмәси һаггында» Азәрбајҗан Республикасы һанунунда вә бу һанун өсәсында гәбул олунмуш минимум стратегия бахымында даһа чох дигәти чәлб едән Азәрбајҗан Республикасында 1995/1998-чи илләрдә дөвләт мүлкияјәтинин өзәлләшдирилмәсинин Дөвләт програмдыра Республика вәтәндашларына өзәлләшдири мә просесиндә иштирак етмәк үчүн илкин бәрәбәр имкан жаратмаг мәсәдилә өзәлләшдири мә пајы верилмишидир. Гејд едилән норматив сәнәдләрә керә өзәлләшдири мә пајы дедикдә Азәрбајҗан Республикасынын һәр бир вәтәндашына өзәлләшдирилән дөвләт мүлкияјәтиндән верилән өвәзсиз һисса баша дүшулур. Көрүндүју кими өзәлләшдири мә пајы вериләркән ондән верки тутулмуш вә вәтәндашлар өвәзсиз, ја'ни пул өдәмәдән өзәлләшдири мә пајынын мүлкияјәтчисинә чеврилләр. Пај республикада вәтәндашларына

өзәлләшдирилән дөвләт мүәссисәсинин вә инвестиция фондыларынын сәһмләрини алмаг үчүн верилди. Вәтәндаш пајын мүлкияјәтчиси кими чыхыш етдији үчүн пајы сата, бағышлаја, кирәт гәјдә, ирсән вәрә вә һануверичиликә нәзәрдә тутулан башга формаларда өзәнинкиләшдири биләр.

Дөвләт өзәлләшдири мә пајы адсыз (тәгдим едәнә) нәгд гijмәтли кағыз формасында олуб дәрәд чөкдән ибарәтдир. Өзәлләшдири мә чөкләринин дөвријәдә гәдавул мүддәти үч илдир. Дөвләт Програмдыра кестерилир ки, (маддә 3) өзәлләшдири мә пајына дахил олан һәр бир чекин номинал дөјәри инфлясиянын тә'сириндән горунан мадди эквивалетдир: чөклә өзәлләшдириләчөк Азәрбајҗан Республикасынын дөвләт өмлакынын 1/32000000 һиссәсидир. Көрүндүју кими өзәлләшдири мә чекинин үзәриндә онун номинал дөјәринин кестерилмәмәси инфлясия илә әләгәләндириләрәк, онун дөјәрини горујуб сахламаг мәсәди дашымышдыр. Вәтәндашларынын өз пајларына мүнасибәтләриндән ирәли кәлән проседур һәркәтләрини тә'мин едән дөвләт тә'сисатлары (мәс., Милли Депозит Систем, Фонд биржалары вә с.) практик оларәг жаранмасада өзәлләшдири мә чөкләри артыг гејри-рәсми гijмәтли кағызлар базарында алгы-сатгы объектинә чеврилмишидир. Мүшаһидәләр кестерир ки, өзәлләшдири мә чөкләринин үзәриндә номинал дөјәринин кестерилмәмәси илә бағлы прогноз вә еһтималлар өзүнүн доғрултмамашы, бир өзәлләшдири мә пајы тәһмин едилән дөјәриндән 20-30 дөфә ашағы гijмәтләндирилмишидир. Гејд етдијим кими өзәлләшдири мә чөкләринин пајланмасына гәдәр бир сыра техника-тәшкилати ишләрин сона чатдырылмаамасы мәңфи һал кими гijмәтләндирилмәлидир. Јухарыда кестерилән арзуолунмәз нәтижәнин алынмасында шүбһәсиз ки, бу чүр негатив һалларын ролу истисна дејилдир. Лакин бу саһәдә башлыча сәбәб кими итгисади системдә мөвчуд олан дағыныгылыгы, өзәлләшдириләчөк мүәссисә вә субъектләрин ифлич вәзијәтдә олмасыны кестәрмәк даһа дүзкүн оларды.

Дөвләт өзәлләшдири мә пајларынын тә'минаты итгисади критериялар бахымында зәиф олса да, һугуги нәтеји-нәзәрдән нисбәтән мөһкәм өсәсләр үзәриндә гурулмушдур. Бунунла бағлы Азәрбајҗан Республикасы Президентинин 25 март 1996-чы ил тарихли фәрманы илә тәсдиг едилмиш «Азәрбајҗан Республикасында дөвләт өзәлләшдири мә пајлары (чөкләри) һаггында» өсәсанмәјә истинад етмәк јеринә дүшәрди. өсәсанмәнин икинчи бөлмәсиндә дејилди: «Азәрбајҗан Республикасынын һәр бир вәтәндашы» Азәрбајҗан Республикасында дөвләт өзәлләш-

дирмә пайларынын (чекләринин) дәвријәје бурахылмасы һаггында «Азәрбајҗан Республикасы Президентинин фәрманы гүвәјә миндији күндән дәвләт өзәлләшдирмә пәји (чеки) алмаг һүгүгүга маликдир». Әсаснамәдә даһа сонра дејилир ки, гејд едилән фәрманын гүвәјә миндији күндән гејдә алынмыш (сәһбәт вәтәндәшлигын гејдијатындан кәдир) Азәрбајҗан Республикасынын һәр бир вәтәндашына дәвләт өзәлләшдирмә пәји верилир. Кәстәрилан мүддәадан белә нәтичәје кәлмәк олар ки, миллијетиндән, дилиндән, сијаси мәнсубијәтиндән, социал вәзијәтиндән, һәтта һарда јашамасындан (мәс. Республика һүдудларындан кәнарда) асылы олмајараг һәр бир Азәрбајҗан вәтәндашы өзәлләшдирмә пәји алмаг һүгүгүна маликдир.

Дәвләт програмында вә јухарыда ады чәкилән Әсаснамәдә кәстәрилдијине кәрә бәзи категория вәтәндашлара әләвә 1 өзәлләшдирмә пәји верилир. Белә вәтәндашлара республиканын әрази бүтүвлүгү, дәвләт мүстәғиллији уғрунда мүбаризәдә шәһид олмуш вәтәндашларын гаһуни варисләри, торпаглары азад олунмасы уғрунда апарылан һәрби әмәлијатларда иштирак етмиш, јараланмыш вәтәндашлар, Азәрбајҗан Республикасынын Милли Гәһрәманлары вә дикәр шәхсләр аид едилир.

Дәвләт Програмында кәстәрилик ки, ишғал олунмуш әразиләрдә јерләшән дәвләт әмлаки мәчбури кәчкүнләр арасында онлар өз торпагларына гајытдыгдан сонра пулсуз олараг өзәлләшдирилчәк.

Дәвләт өзәлләшдирмә пәјларынын һүгүги тәминатына мәлум Әсаснамәнин ашағыдакы бәндиини дә аид етмәк олар: «Дәвләт өзәлләшдирмә пәјларындан дәвләт мүлијәтинин өзәлләшдирилмәси заманы едәниш вәситәси кими гәбул едилмәсиндән имтина етмәк гадағандыр».

*М.Һ.Зәјналәв
Аз.ЕА Игтисадијат Институту*

АЗӘРБАЈҗАНДА РЕКЛАМ ФӘАЛИЈӘТИ САҺӘСИНДӘ САҺИБКАРЛЫГЫН ИНКИШАФЫ ХҮСУСИЈӘТЛӘРИ

Мүстәғил Азәрбајҗанда базар игтисадијаты принципләрини бәргәр әдилмәси өлкәнин кәлчәк инкишафынын вә чичәкләнмәсинин әсас шәртләриндәндир. Бу јөнүмдә өлкәдә саһибкарларын әһәтә дәирәси кенишләндикчи бизнесин вә саһиб-

карлығын јени-јени формалары јараныр вә формалашыр. Белә сәһәләрдән бири дә реклам фәалијәтидир.

Һәр шәјдән әввәл гејд етмәк ләзимдыр ки, Азәрбајҗанда реклам бизнеси јенидир вә бир сыра марағлы хүсусијәтләрә маликдир ки, бу да игтисадијатын мүасир вәзијәти илә бағлыдыр. Илк нөвбәдә гејд етмәк ләзимдыр ки, реклам хидмәти сферасында саһибкарлығын инкишафы өзүнүн илкин мәрһәләсиндәндир вә бу бизнесин формалашдыгындан данышмаг һәләлик чох тәздир. Нәзәрә алмаг ләзимдыр ки, Азәрбајҗанда пешәкар реклам фәалијәтини вә бу сәһәдә саһибкарлығын инкишафыны тәмин едәчәк «Реклам һаггында» Азәрбајҗан Республикасынын Гаһуну хәјли кеч - јалһыз етән илин сонунда гәбул едилмишидир. Азәрбајҗан Рекламчылар Иттифагы исә јени тәшкилат кими илк адымларыны атыр. Өлкәнин реклам хидмәти базарында онларла өзәл саһибкарлығы мүасисәсинин јаранмасы мүсбәт нәһәт кими гижәтләндирилсә дә, онларын фәалијәти чох парәкәндә вә гејри-пешәкар характер дашыјыр. Бунарла јанашы Азәрбајҗанын реклам практикасында елә һаллар да мәлүмдур ки, саһибкарлар башыбәләли истеһлакчылары алдатмаг јолу илә варланмаг үчүн рекламдан истифадә едилрәр.

Рекламын чәмијәтдә вә өлкәнин социал-игтисади инкишафында ролу данылмаздыр. Информасијанын истеһлакчыја чатдырылмасы бу күн дә рекламын ән мүнүм вәзифәси олараг галыр. Реклам истеһсал вә сатыш һәчимләринин артмасы, малларынын кејфијәтинин јүксәлмәси илә јанашы базарын тәләбләринә уғун олмајан малларын сыхашдырылыб арандан чыхарылмасына да хидмәт едир. О, базарда азад рәғбәтә тәкан верир, истеһлак просесинин мадди вә мәдәни имканларыны популарл ашдырыр. Реклам һәм дә маарифчилик функцијасы дашыјыр. Беләликлә реклам јалһыз игтисади дејил, һәм дә социал мезүм кәсб едән аһлајышдыр. Бүтүн бу гејд олунан амилләр республикамызда реклам фәалијәти саһәсиндә саһибкарлығын формалашмасынын вә инкишафынын мүнүм олдугуну кәстәрир.

Бунарла әләғәдар республикада чоғрафи әләмәтә кәрә харичи, үмуммилли, рекионал вә јерли рекламларын, истеһлак вә ишкүзар, о чүмләдән сәнајә,тичарәт, игтисаслашдырылмыш вә кәнд тәсәррүфаты рекламы нөвләринин, һәмчинин хидмәт, имич, социал рекламларын тәшәккүлүнә диггәт артырылмалыдыр. Беләликлә дә бүтүн реклам нөвләринин сә онун ајры-ајры сәһәләриндә саһибкарлығын инкишафы үчүн әлвәришли шәраитин јарәдылмасы тәмин олунма ыдыр. Дикәр тәрәфдән бу-

түн реклам васителериндән - мөтбуат, аудиовизуал, чап, электрон, бирбаша почт вә телефон рекламлары, сөркиләр вә ярмаркалар, реклам сувенирлери, заһири, компүтерләшдирилмиш вә шифаһи реклам, «паблик-рилејмиз» тәдбирлери реклам фәалијети саһәсиндә чалышан өзәл мүәссиселәрдә истифадә едилмәси вә инкишафы мөгсәдәујун оларды. Бир сөзлә, базарың тәһлили кәстәри ки, Азәрбајҗанда реклам бизнеси кәлирли олмагла хейли перспективли саһәдир.

Ф.Ә.Гәнијев

Бақы Бизнес Университети

ГИЈМӨТ АМИЛИ ВӘ ИГТИСАДИЈАТЫҢ САҒЛАМЛАШ ДЫРЫЛМАСЫ ТӘДБИРЛӘРИ

Апарылмыш тәһлилләр кәстәри ки, һазырда республиканың бир чох тәсәррүфат субъектлери јаранмыш вәзижәтдән суи-истифадә едәрәк маја дәјеринин формалашмасында өзбәшыналыглары јол верир, лазыми нәзарәтчи вә мүкәммәл ганун-веричилик актларының, норматив һүгүји сәнәдләрин олмамасы үзүндән һеч бир игтисади әсасы олмајан хәрч мәрәфләринин маја дәјеринә дахил едирләр. Нәтичәдә исә саһәләр үзрә мәрәф гурулушунда кәскин фәргләр јараныр. Мәсәлән, јаначаг-енержи комплексинда тәтбиғ едилән сабитләшдирмә инвестисия, истеһсалын инкишафы фондларына ајырмалар вә с. Гејд етмәк лазымдыр ки, сабитләшдирмә фондуна ајырмалардан башга диқар фондлара ајырмалар мөвчуд ганунверичиликдә нәзәрдә тутулмамышдыр вә маја дәјеринә дахил едилмәмәлидир. Шүбһәсиз ки, бунлар мүәссиселәрә вә онларың табе олдуғлары јухары тәшкилатлара сәрфәлидир, анчаг халғ тәсәррүфаты миграсында мөһсулун маја дәјеринин вә сон нәтичәдә јүмәтинин әсәссыз оларағ еләвә артымына кәтириб чыхарыр. Тәклиф едирки ки, әкәр һәмин фондлара ајырмаларын сахланылмасы әдурәти арадан галҗмајыбса, һәмин фондларын ајырма нормативләри мұвафиг назирлик, ширкәт, консерн вә с. јухары тәшкилатларын тәғдиматы әсасында Игтисадијат вә Малијә Назирликләри тәрәфиндән мұејән едиләрәк һәмин фондларын вәсаитләринин мөгсәдли истифадәси чидди регламентләшдирилсин. Белә бир гадянын тәтбиғ едилмәси бүтүвлүкдә игтисадијатда интизамын мөһкәмләндирилмәсиндә, инфлясияја процессләринин чиловнамасында, һабелә бүдчә кәлирләринин хейли артырылмасында мұһүм рол ојнаја чағдыр.

Диқәр әрури тәдбир кими республика игтисадијатының һазыркы вәзижәти нәзәрә алынарағ фөвгәл әдә гижәт сijasәти һәјата кечирилмәлидир. Бу сijasәт јалныз игтисади методларла тәнзимләнмә механизминә үстүңлүк верилмәклә ики истигамәт-дә апарылмалдыр:

Биринчиси, әһалинин социал мұдафиәсинә вә дахили базарын тәнзимләнмәсинә истигамәтләндирилмәклә мәһсулларын (малларын, хидмәтләрин) гижәтләринин һәдсиз артмасының гаршысының алынмасына јөнәлдилән республикадахили гижәт сijasәти;

икинчиси, дәвләтләрарасы мал мұбадиләсиндә максимум фајда кәтүрмәјә имкан верән вә көндәрилән маллара, мөһсулларла мумкун гәдәр дүңја базар гижәтләринә јахын гижәтләр мұәјјән етмәји әсас кәтүрән харичи гижәт сijasәти.

Бу тәдбирләри һәјата кечирмәк үчүн вачиб олан һүгүји база кими «Гижәт сijasәтинин әсаслары һағгында» Азәрбајҗан Республикасының гануну ишләниб һазырланмалы вә гәбул едилмәлидир.

«Аграр испаһатларын әсаслары һағгында» Азәрбајҗан Республикасының Ганунунда кәстәрилдији кими мұһүм кәнд тәсәррүфаты мөһсулларының гижәтләри илә онларың истеһсалында истифадә олунан машын-механизмләрин јаначаг-сүрткү материалларының, минерал күбрәләрин, зәһәрли кимјөви маддәләрин гижәтләри арасында мұтәнәсиблијин тә мин едилмәси һәјата кечирилмәлидир. Бу вәзифәнин јеринә јетирилмәси үчүн мұһүм кәнд тәсәррүфаты мөһсулларының вә мадди-техники васитәләрин сijaһысы республика Назирләр Кабинети тәрәфиндән мұејән едилмәлидир. Кәнд тәсәррүфаты мөһсулларының (памбығ, түгүн, тахыл, үзүм) сатыналма гижәтләринин кәскин артмасына јол вермәмәк мөгсәдилә сивилизасиялы тәнзимләмә методларында истифадә едилмәлидир. Бу тәнзимләмә елә апарылмалдыр ки, гижәтләрин савијјәси кәнд тәсәррүфатында әрури кәлирләрин әлдә олунмасыны вә кениш тәқрар истеһсал процесини тә мин етсин.

Әрури вә тәхирәсалинмаз тәдбирләрдән бири кими дахили базар сijasәтинә ујун оларағ, республиканың мөвчуд малијјә мөһбәләри һесабына гижәтләрин, хүсусилә мұһүм социал әһәмијјәт кәсб едән әрзаг малларының, һабелә кәнд тәсәррүфаты мөһсулларының сатыналма гижәтләринин сабитләшдирилмәси фондунун јарадылмасы күнүн ән вачиб вә базар игти-

АЗЭРБАЈЧАН ЕЛМИНИН МАЛИЈЭ ВЕЗИЈЭТИ НАГГЫНДА

садијатына кечид дөврүнүн төлөблөрине ујун олан мөсөлөлөр-
дөн биридир.

Истеһсал амилләринин фәаллашмасына хидмәт едөн
бүтүн игтисади механизмләр (малијя-кредит, верки, көмрүк)
ишә салынмалыдыр, Инфлясија просөсләринин чилөвланмасы,
гимјәтләрин сабитләшдирилмәси јолунда атылан аддымлар
мәһсул вә хидмәтләр боллуғу јарадылмадан һеч бир сөмәрә
верә билмәз.

Дөвләт еһтијачлары мүјәјн едиләркән даһили төләба-
тын едәнилмәси үчүн елә шөртләр мүјәјн едилмәлидир ки, ис-
теһсалчылар дөвләтә мал сатышында марағлы олсунлар.

Даһили истеһсалчыларын марағларынын тө'мин етмәк
үчүн идхал-ихрач веркисиндән чевик сурәтдә истифадә олунма-
лыдыр.

Ичтимаи-сосиал мүһити сабитләшдирмәк вә сосиал кәр-
кинлији азалтмағ үчүн мүјәјн дөвр үзрә кениш еһали групплары-
ны (азтә минатлы групплар, төләбеләр вә с.) еһатә едөн мөгсәд-
ли (унванлы) компенсасија едәниши истигамәтиндә көрүлән
тәдбирләр давам етдирилмәлидир.

Игтисадијатын кәскин инһисарчылығла сәчијәләндији
шөраитдә гимјәтләрин әсәссыз артырылмасына јол вермәмәк
үчүн антиинһисар гимјәт сијасәти үзрә тәдбирләр һәјата кечи-
рилмәлидир.

Инһисарчы мүәссисәләр, хүсусилә тәбии инһисар саһә-
ләринә аид едилән тәсәрруфат субъектләри үзрә рентабеллијин
јухары һәдди мүјәјн олунмалы вә онун артығ һиссәси мүтәрәғги
веркитутуму илә еһатә олунмалы, верки ганунверичилији тәк-
милләшдирилмәлидир. Лакин бу тәдбирин һөмин саһәләрин
инкишафына мәнфи тө'сир кәстәрмәсинә јол вермәмәк мөгсә-
дилә компекс тәдбирләр (күзәштли верки сијасәти, мөгсәдли
дөвләт јардымы вә с.) һәјата кечирилмәлидир

Даһили истеһлак базарыны сабитләшдирмәк, еһалинин
сосиал мүдафәсини јашхылашдырмағ, халғ тәсәрруфаты саһә-
ләрин арасында игтисади мүнасибәтләри низамламағ мөгсәдилә
саһәләр үзрә гимјәтләрин формалашмасында мүһүм база һесаб
олунан мәһсулларын (енержи дашыјычылары, дикәр һасилат
сәнәјеси мәһсуллары, памбығ маһлычы вә с.) гимјәт вә тариф-
ләринин дөвләт тәнзимләнмәси давам етдирилмәлидир.

Республиканын ихрач истеһсалынын даһа да кенишлен-
дирмәк вә валјата еһтијатларыны артырмағ мөгсәдилә ихрачы
стимуллашдыран зәрури һәвәсләндиричи тәдбирләр системи
ишләниб һазырланмалыдыр.

Бүтүн фәалијәт саһәләри кими елм дә өзүнүн дөврүнү
јашајыр. Бир төрәфдән игтисадијатын дағылмасы, дикәр тө-
рәфдән дә елми әлағәләрин кәсилмәси бүтүн кечмиш Иттифағ
мөканындакы республикаларда олдуғу кими Азәрбајчан елmine
дә ағыр зәрбә вурмушдур. Нәтичәдә елм саһәсиндә чалышан
ишчиларин сајы төхминән ики дөфә азалмыш, елмә кәнч кадр
ахыны зәифләмиш, мадди-техники базанын писләшмәси үзүн-
дөн бә'зи мүһүм тәдигатларын апарылмасы гејри-мүкмүн ол-
мушдур. Бүтүн бунлар илк нөвбәдә елмин малијя тө'минатынын
јарытмаз олмасы нәтичәсиндә баш верир. Азәрбајчан елминин
малијя везијәтини тәсәввур етмәк үчүн тәкчә бир рәғәм нәзәр
салмағ кифәјәтдир: республикада елм саһәсиндә чалышан бир
нәфәрә илдә чөми 2,7 милјон маната јахын һөчмдә малијя вә-
саити дүшүр. Мүгајисә үчүн дејәк ки, бу кәстәричи Русија Феде-
расијасында 6000 АБШ долларына бәрәбәрдир вә бу да гејри-
ғәнәәтбәхш һесаб едилди, белә ки, Америка Бирләшмиш Штат-
ларында елм саһәсиндә чалышан бир нәфәр ишчијә 200 мин
доллар хөрчлөнир. Азәрбајчан елминин малијя везијәтинин
даһа сүр'әтлә тәнәзүл етмәси һәм дә онунла бағлыдыр ки, ел-
мин малијя тө'минатына көрә республикамыз Советләр Итти-
фағы төркибиндә олдуғу бахтларда да ахырынчы јерләри ту-
турду. Елмләр Академијасы тимсальында бу кәстәричи нәзәр
салағ: 1991-чи илдә Азәрбајчан ЕА-да бир ишчијә 4,3 мин рубл
вәсаит дүшүрдү ки, бу да ЕА-лары арасында ахырдан икинчи
јери тутан Түркмәнистан ЕА-нын мүвафиг кәстәричисиндән (7,2
мин рубл) төхминән 1,7 дөфә аз иди. О заманлар Русијада бир
елм сферасы ишчисинә 1,7 мин рубл, Украинада 1,6 мин рубл,
Белорусијада 13 мин рубл, Ермәнистанда 8 мин рубл, Гырғы-
зыстанда исә 8,4 мин рубл малијя вәсаити дүшүрдү.

Республикада милли кәлирә нисбәтән елмә ајрылан вә-
саитин фаизи дә чох ашағыдыр: 1997-чи илдә бу кәстәричи ил-
дә 0,2% олмушдур. 1990-чы илдә исе бу рәғәм 1,2% тәшкил
едирди. Мүгајисә үчүн гејд едәк ки, бахылан кәстәричи Белору-
сијада 1990-чы илдә 3,09%, 1995-чи илдә исе 1,12%-ә бәрәбәр
олмушдур. Нәзәрә салағ ки, республикада милли кәлирин өзүнүн

Һәчми дә 90-чы илләр әрзиндә тәхминән ики дәфә азалмышдыр.

Малијәләшдирмәнин елмин мәрһәләләринә кәрә структурунун тәһлили кәстәрир ки, сон илләрдә фундаментал елмә малијә ајырмаларынын фаизи башга мәрһәләләрә кәрә (тәтбиғи ишләр вә арашдырмалар) азалмагдадыр. Әкәр 1992-чи илдә бу елм сәһәсинә хәрчләнән вәсаитин 46,4%-ини тәшкил едирдисә, 1995/1996-чы илләрдә мұвафиг оларағ 25,2 вә 30,3%-ә бәрәбәр олмушдур. 1996-чы илдәки артым ЕА ишчиләринин әмәк һығынын артырылмасы илә бағлыдыр. Мұвафиг тенденсия акадәмија, али мәктәб вә ајры-ајры елм сәһәләрин малијә вәзијәтинин мұгајсәли тәһлили заманы да өзүнү кәстәрир. Ону да гејд едәк ки, сәһә елминин стабил малијәләшмәси һеч дә онун сабит фәалијәти дәмәк дејил. Сәһә елми-тәдғигат мұәссисәләринин малијәләшдирилмәси әсәсән дөвләтин вә мұвафиг назирликләрин бүдчәсиндән садәчә оларағ онларын мөвчудлуғуну тәмин етмәјә јөнәлмишдир. Нәтичәдә республикада ССРИ-нин мөвчудлуғу дөврүндә фәалијәт кәстәрән дәмәк олар ки, бүтүн мұәссисәләр ишчиләрин сајы бә’зи һалларда дөфәләрлә азалмасына баһмајарағ, индијәдәк фәалијәт кәстәрмәкдәдир. (Әкәр 80-чы илләрдә республикада 124 елми мұәссисә вәр идисә, инди онларын сајы 123-дүр.)

Елмә сәрф олунан хәрчләрин маддәләрә кәрә бөлкүсүнү да онун еһтијачларынын аз-чох едәнилмәси үчүн гәнаәтбәхш һесаб етмәк олмас. 1996-чы илдә бу хәрчләрин 51,5 фаизи әмәк һағгына, 41,4 фаизи исә коммунал хәрчләрә, социал сығорта едәнишләринә вә бу кими дикәр истигамәтләрә хәрчләнмишдир. Әсаслы тә’мирә, аваданлығын вә инвентарын алынмасына бирликдә чәми 7,1 фаиз хәрчләнмишдир ки, бу да елмин маддә-техники базасынын јажылашдырылмасына һеч бир тә’сир кәстәрә билмәз. Коммунал хәрчләрин һәчми исә бүтүн хәрчләрин аз гала јарысыны тәшкил едир ки, бу да елмин хәрчләринин бәјүк бир һиссәсинин тамамилә аидијаты олмајан истигамәтләрә аһмасына кәтириб чыхарар.

Марағлыдыр ки, елмин малијә вәзијәтинин кәскин тәнәзүл етмәсинә баһмајарағ, дәмәк олар ки, бүтүн дөврләрдә елмин бүдчәдән малијәләшдирилмәсинин һисбәти сабит олмушдур: үмуми малијә вәсаити һәчминдәк бүдчәдән ајырмалар 1985-чи илдә 48,2 фаиз, 1990-чы илдә 43,5 фаиз, 1996-чы илдә исә 47,5 фаиз, о чүмләдән акадәмија секторунда мұвафиг оларағ 79,8 фаиз, 86,9 фаиз вә 758,7 фаиз олмушдур.

Бүтүн бунлардан тамамилә ајдын олур ки, елмин жалныз бүдчәдән малијәләшдирилмәси илә һеч дә онун еһтијачларыны тә’мин етмәк мүмкүн дејил. Бу да нәзәрә алынмалдыр ки, базар иғтисадијаты шәраитиндә өлкәнин бүдчәсинин структуру вә еләчә дә һәчми һеч дә социалист системиндә олдуғу кими олмајачағдыр. Базар иғтисадијаты системиндә һеч дә бүтүн иғтисадијат «бүдчәдән кечмәјәкәк» вә беләликлә, бүдчәнин имканлары даһа чох мәһдуд олачағ. Елмин малијә вәзијәтинин јажылашдырылмасы үчүн артығ кечид дөврүндә онун базар мұнасибәтләри системинә адатасијасы үчүн шәраит јарадылмалдыр. Бунун үчүн елмин өзүнүн интеллектуал имканларынын (интеллектуал мүлkiјәтин) гүјмәтләндирилмәси индики өзәлләшдирмә вә сәһиләшдирмә шәраитиндә нәзәрә алынмалдыр. Беләликлә, елми мәһсулун әмәтәә - пул дөвријәсинә дахил олмасына шәраит јарадылмалдыр. Фундаментал елм сәһәсинин исә приоритет гәјдада биләваситә дөвләт тәрәфиндән малијәләшдирилмәсини тә’мин етмәк ләзимдыр. Доғрудур, республикада «Фундаментал тәдғигат» грифи алынды јеринә јетирилән бүтүн ишләр бу категоријаға ујғун кәлмир. Елә сәһә елминин әсас фәалијәтини тәшкил едән тәтбиғи тәдғигатларын да һеч дә һамысы республика иғтисадијатынын тәләбатына ујғун дејил. Она кәрә дә илк нөвбәдә бүтөвлүкдә елм системиндә вә онун ајры-ајры секторларында структур ислаһатлары апарылмалдыр. Бунун үчүн елми мұәссисәләрин ардычыл оларағ инвентаризасијасы, аттестасијасы вә аккредитасијасы апарылмалдыр. Ону да дәрәк ки, сон дөврләрдәк Азәрбајҗан елми елнә ејни мөкәнда мөвчуд олан вә республикамыздакы бүтүн елми сәһәләринин формалашмасында мұстәсна рола малик олмуш Рүсија елми системиндә бу ислаһатлар артығ баша чатмагдадыр.

Т.в.н., дос. С.Ј.Сүләјманова

АЗӘРБАЈҖАН ХАЛҖ ЧҮМҢУРИЈӘТИНИН ЈАРАДЫЛМАСЫНДА МИЛЛИ-ДЕМОКРАТ ПАРТИЈАЛАРЫНЫН РОЛУ

Азәрбајҗан милли һәрәкәти феодализм мұнасибәтләринин тәнәзүлү, капитализмин социал-иғтисади тәшәккүлү вә инкишафы илә сәчијәләнир. Капитализмин инкишафы вәһид дилә, мөдәнијәтә, иғтисади тәмәлә сәјкәнән Азәрбајҗан халғынын милләт кими формалашмасынын әсас амилинә чеврилди. Мил-

ли һәрәкәт Русијада, Иранда, Түркиядә вә с. өлкәләрдә баш верән глобал һадисәләрин тә'сири илә зәнкинләшди.

Биринчи рус ингилаби әрәфәсиндә вә ингилаб башла-
ждан сонра 1905 -1906-чы илләрин ермәни-мусәлман дава-
сы дөрвүндә һәмин һадисәләрин тә'сири илә Азәрбајҗан милли-де-
мократ партијалары јаранмаға башлајыр. Истәр социал-демок-
рат фраксиясы «Һүммәт», истәрсә дә сырф милли-мүдафиә
характери дашыјан «Дифаи», «Мүдафиә» партијаларынын ли-
дерләри сырасында Азәрбајҗан халгынын нәчиб, мәтин, савад-
лы, башлычасы исә онун ишыгы кәләчәјинә инан вә бу јолда
мәһрумијәтләрә һазыр олан зиялылар вар иди. Онларын әксә-
ријјәти социалист идејаларынын тә'сири алтында биркә сјаиси
фәалијјәтә башламыш, лакин тәдричән әкс чәбһәләрә ајрыл-
мышлар. Белә ки, М.Ә.Рәсулзаде, Ә.Аҗајев, Г.Гарабәјов, И.
Ашурбәјли, М.Әзизбәјли, Н. Нәриманов вә б. Әввәлчә «Һүммәт»
партијасында биркә чалышсалар да, сонрадан мүхтәлиф парти-
яларын башында дурмушлар.

Лакин 1905-1907-чи илләр буржуа демократик ингилабы-
нын мәғлубијјәтә уғрамасы вә иртичанын һүчума кечмәси онла-
рын бир гисмини һәбсханая, сүркүнә, дикәрләрини исә мүһачи-
рәтә атды. Бу исә онларын бахышларында дәјишиклик јаратма-
ја билмәэди. Иран мәшрутә вә кәнч түркләр һәрәкатында ишти-
рак едән Азәрбајҗан ингилабчы-демократлары социалист бей-
нәлмиләлчилијиндән Ислам һүммәтчилијинә, сонра түркчилијә,
түрк милләтчилијиндән исә милли-демократик истиглала доғру
инкишаф јолу сечдиләр.

Тәсадүфи дејил ки, Иран вә Түркиядә бир мүддәт ичти-
маи-сјаиси фәалијјәт кәстәрмиш М.Ә.Рәсулзаде 1913-чү илдә
Бақыја җајыданан сонра «Мүсават» партијасынын сырф ислами
маһијәти дашыјан програмында көклү дәјишиклик едир. Белә
ки, 1917-чи ил октябрин 26-дан 31-нә гәдәр кечирилмиш I гурул-
таја там демократик бир партија кими кәлмишдир. «Мүсават»
партијасы бә'зи тактики фикир ајрылыгларына бахмајарағ,
Азәрбајҗан мүстәғиллији урунда мүбаризәдә «Һүммәт», «Итти-
һад», «Әһрар», «Мүсәлман социалист блоку» вә с. партијаларла
сых әлағә сахлајырды. Мәһз бу партијаларын нүмајәндәләри
Үмүмрусја Мүәссисәләр Мәчлисинә нүмајәндә сечилмиш, мәч-
лис болшевикләр тәрәфиндән говулдуған сонра исә күрчү
меншевикләри вә ермәни дашнаклары илә бирликдә Транскаф-
газ дәвләтини јаратмышдылар.

1918-чи ил мајын 26-да күрчү нүмајәндәләри Күрчүста-
нын мүстәғиллијинә е лан едәрәк Сәјмдән чыхыр. Бура дахил

олан Азәрбајҗан партијаларынын нүмајәндәләри дә Азәрбајҗан-
нын мүстәғиллијинә е лан етмәји гәрәра алырлар. Беләликлә,
мәһз «Мүсават» партијасы үзвләринин тә'киди илә 1918-чи ил
мај ајынын 28-дә Азәрбајҗан Халғ Чүмһуријјетинини јарадылды-
ғы е лан олунур.

*М.Н.Сүлейманов
Аз.Дәвләт Игтисад Институту*

МҮСТӘГИЛ АЗӘРБАЈҖАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ХАРИЧИ ИГТИСАДИ ӘЛАГӘЛӘРИ МӘСӘЛӘЛӘРИНӘ ДАИР

ССРИ дағдылдығдан сонра мүстәғиллик әлдә етмиш
кәнч дәвләтләр үчүн ләнидикилмәдән һәллини тәләб едән ең ва-
чиб мәсәләләрдән бир харичи игтисади әлағәләрин јарадыл-
масы, формалашдырылыб инкишаф етдирилмәси иди. Кечмиш
ССРИ республикалары мүстәғил опарағ харичи игтисади әлағә-
ләрлә мөшғул ола билмәздиләр. Мүстәғиллик әлдә едилдикдән
сонра республикамызын бу саһәдә керилији өзүнү там долғун-
луғу илә кәстәрди вә һәллини тәләб едән мүрәккәб проблемле-
рин тә'хирә салынмадан ишләнилмәсини зәури етди.

Кечән дөвр әрзиндә өлкәмизин милли мәнәфәји өн пла-
на кечирилмәклә онун дүнја интеграсиясы системинә говушма-
сы саһәсиндә бир сыра уғрулу адымлар атылмагдадыр. Хари-
чи тичарәтин мигјасы хејли кәнишләнмиш, мал дөвријјәси арт-
мыш вә бу саһәдә көклү кејфијәт дәјишикликләри баш вермиш-
дир. Артығ республикамыз 76 өлкә илә игтисади әлағәләр јарат-
мышдыр. О чүмлөдән 73 дәвләт илә идхал вә 47 өлкә илә ихрач
әмәлијатларыны һәјтә кечирир. 44 өлкә илә икитәрәfli вә 32
дәвләт илә исә биртәрәfli игтисади әлағәләр мөвчүдур.
1991-чи илә нисбәтән игтисади әлағәдәримизин чоғрафијасы
кәнишләнмәклә јанашы бу саһәдә көмијјәт вә кејфијәт дәјиши-
кляри дә баш вермәкдәдир. Идхал вә ихрач әмәлијатлары-
мызын 2/5 һиссәси МДБ өлкәләринин, јердә галан һиссәси исә
дикәр өлкәләрин пайна дүшүр. МДБ өлкәләриндә идхал-ихрач
әмәлијатларынын әсас һиссәси Русија, Украјна, Газахыстан,
Күрчүстан вә Түркмәнистанын пайна дүшүр.

Дикәр харичи өлкәләрә кәлдикдә исә мәбләгә көрә
апарычы партнорларымыз Иран Ислам Республикасы, Түрки-
ја, Бирләшмиш Әрәб Әмирликләри, Алмания, АБШ, Инкиләтәрә
вә Франса һесаб едилир.

Дүнја өлкөлөрү ил бизим итисади өлагөлөрүмизин формалары да динамик оларак кенишленир вә кејфијет бахымындан јакшылашыр. 1997-чи илдә онун үмуми һәчми 1575,6 милјон доллар, о чүмлөдөн идхал 794,3, ихрач исә 781,3 милјон доллар төшкил етмишдир. Көчөн ил 1996-чы илә нисбәтөн идхал 17,3% азалмыш вә ихрач исә 23,8% артмышдыр. Нәтичәдә мәнфи салдонун мәбләги 1996-чы илдеки 329,4 милјон доллардан 1997-чи илдә 13,0 милјон доллар ендирилмишдир. Идхалын гурулушу диггәтләјиг сөвијәдә јакшылашдырылмышдыр. Идхалын төркибиндә өзгәк мәнсулларынын пајы 1996-чы илдәки 382 милјон доллардан 1997-чи илдә 181 милјон доллар енә, рәк 53% азалмышдыр. Јери кәлимишкән гәјд етмәк ләзымдир ки, 1994-чү илә нисбәтөн ихрачатда е'мал сәнәјесинин мәнсулларынын хүсуси чөкиси јүксәлмишдир. Көстәрилән саһәдә бизим өлкәмиздә еһтијат мәнбәләри һәлә дә вардыр вә бу саһәдә мувафиг иш апарылыр.

Харичи итисади өлагәләрдән данышаркән гәјд етмәк ләзымдир ки, мүштәрәк мүәссисәләрин јарадылыб истисмар едилмәсиндә, инвестисја гојулушунда, елми-техники әмәкдашыг вә дикәр мувафиг саһәләрдә дә јүксәлиш вардыр. Бәлә ки, биркә мүәссисәләрин сајы вә көрдүкләри ишин һәчми динамик артагла, елми-техники әмәкдашыгыын әренасы кенишләнмәкә јанашы сөмәрәли нәтичәләр дә әлдә едилмәкдәдир.

Базар итисадијатына кечмәк үчүн кадр һазырланмасы иши дә диггәтә ләјигдир.

Харичи инвестисиянын мүстәгил республикамыза ахмагы прәссеси мүсбәт гиймәтләндирилмәлидир. Тәкчә 1997-чи илдә Азәрбајҗан 1,2 милјард доллардан чох харичи инвестисја дахил олмушдур. Вәсаит әсасән «әсрин мүғавиләси»-нин јеринә јәтирилмәсинә јөнәдрилмишдир. Бу статәжи бахымдан әрури бир һалдыр.

Лакин итисадијатын дикәр саһәләриндә; јејинти, памибгтәмизләмә, рабите, неггијет вә с. саһәләрдә дә харичи капиталын марагы артагдадыр. Бүтүнлүкдә харичи итисади өлагәләр саһәсиндә көрүлән ишләр кәләчәк инкишафымызын мәнәфејинә табә едилмишдир.

Мә'рузәдә бу вә ја дикәр мәсәләләр һаггында әтрафлы данышылачагы нәзәрдә тутулмушдур.

НИЗАМИ ЈАРАДЫЧЫЛЫГЫНДА БӘ'ЗИ ИГТИСАДИ СОСИАЛ БАХЫШЛАР

1. Н.Кәнчәви Шәрг әләминдә вә еләчә дә бүтүн дүнјадә шәһрәт газанмыш тәқрарсыз габилијетә малик улу бир шәхсијәтдир. Бизи әһатә едән әләмдә бәлә бир саһә јохдур ки, онун әсәрләриндә бу саһәдә тохунулмамыш олсун. Бу да шаирин јүксәк тәһсилә малик олмасындан, әрәб вә фарс дилләрини мүкәммәл билмәсиндән, бир чох елмләрә - ријазияјат, һәндәсә, астрономија, чорграфија, мәнтиг вә с. мүкәммәл һали олмасындан хәбәр верир.

2. Низами хүсуси дести-хәттә, јарадычылыг габилијетинә малик бир сәнәткардыр. О, өз әсәрләриндә тарихи мөвзулар тохунмуш, бу әсәрләрин әсас гәјәсини јашадыгы дөврүн ичтимаи, итисади, сосиал вә мәнәви проблемләринин һәлли, өз халгынын, һабелә бүтүн бәшәријетин ичтимаи бәрәбәрсизликдән хилас олмасы вә с. төшкил едир. Мәһз бу бахымдан да Низами јарадычылыгы бу күн дә өз актуаллыгыны итирмәмиш, үмумбәшәр мөдәнијетинә сәдагәтлә хидмәт етмиш вә етмәкдәдир.

3. Низами јарадычылыгында хүсуси јер тутан «Хәмсә» дә ирәли сүрүлән итисади-сосиал проблемләр тәһлил едилдикдә ајдын олур ки, шаир бу саһәдә мүкәммәл бәләд олмушдур вә онун һәлә о дөврдә ирәли сүрдүјү фикирләр, вердији итисади тәһлилләр бу күнүмүзлә, чөмијетин базар итисадијатына кечдији, ислаһатлар һәјатә кечирилдији бир дөврлә дә һәмәһәндир.

Әмәк вә әмәкчи инсанлар, онларын итисади вә сосиал вәзијәти демәк олар ки, шаирин бүтүн әсәрләринин ана хәттини төшкил едир. Низами әмәјә, сәрвәтә, пул мүбадиләсинә, истәһлака вә с. өз әхлак фәлсәфәси бахымындан јанашмышдыр.

«Хәмсә»дә көстәрилмиш о дөврүн феодал торпаг мүлkiјет формалары, ондан доған кәскин зиддијәтләр, верки системәи һаггындакы фикирләр вә с. бу күн дә чох актуал сәсләнир. О дөврүн мө'мурларына хас олан рүшавәтхорлуғ, халгын малыны талан едилмәси, икиязлүлүк, ријакарлыг, мәнсәбпәрәстлик вә с. бу күнү ичтимаи-сосиал һәјатымызын проблемләриндәндир. Шаир бу зиддијәтләри о дөрәчәдә баша дүшүмшүдү ки, о үсјан

сәсины учалдарга «Бу көһнә мүлкү женидән гурмаг, төзөләмәк» чагырышы илә чыхыш етмишдир.

О. «Сирләр хезинәси» әсәриндә пеҗәмбәрә мүрачиәт формасында фикрини ифаде едерәк көстәрир ки, «фәрјадымыза, дадымыза чат. Сәнин торлыгы өлкәжә өтир сачды, лакин фитнә күтләји кәлиб о әтри апарды. Атыны Әчәмә төрәф чап, һекмдарлығ тахтындан асудәләри (раһатлананлары) дүшүр...»

Азербайжан Шәрглә Гәрбин мүһүм тичарәт јоллары үзәриндә јерләшир. һәлә шаирин өз әсәрләриндә о заман көстәрдији кими, Азербайжан тачирләри гуру вә дениз јолларындан истифаде едерәк Јахын вә Орта Шәргин бир сыра өлкәләри илә тичарәт әлагәләриндә чох фәал шәкилдә иштирак едирләр. Низаминин боја-баша чатдыгы гәдим Көнчә о дөврдә јалныз Гафгаз рекионунда дејил, һәмчинин дүнја мүсәлман өлкәләринин, Јахын вә Орта Шәргин ән бөјүк тичарәт, мәдәнијәт мәркәзләриндән бири олмушдур. Даһи шаирин әсәрләриндә базар, онун дахили гәјдалары, пул төдавүлү, торпагларын халга верилмәси, верки системи вә с. һагда чох әтрафлы, бу күнкү дөврлә узлашан фикирләр, идејалар өз әксини тапмышдыр. Инсанын шәрәфини вә үстүнлүјүнү јарадычы өмәкдә, елмдә, торпага бағлылығда көрән шаир, чөмијәт үзәләринин гаршылығлы көмәк вә јардым мүнасибәтләри шәрәитиндә јашамасыны, фәалијәт көстәрмесини төвсијә едир, бу чөһәти чөмијәтин һәјатында зәрури факторлардан бири сайырды. «Бүтүн көһнәргләр парылдасалар да, онларын һамысындан баһалысы торпагдыр», «Бу хәзинә инсанлары јемәк, кејмәк вә бүтүн јашайш васитәләри илә төмин едән бир анбардыр», «Торпага мәрһәмәт көстәрсән күл верәр, зулм етсән өсә тикан верәр» - дејән шаир инсанлары өз рузисини рүшвәтдә, өлијәриликдә јох, торпага бағлылығда ахтармағы төвсијә едир.

Ш.В.Агајева

Аз.Дөвләт Нефит Академијасы

СӘНАЈЕНИН ИНКИШАФЫНДА ВЕРКИ СИСТЕМИНИН РОЛУ

Өлкәдә верки системинин дүзкүн тәшкили итгисадијаттын бүтүн сәһәләриндә, о чүмләдән сәнајенин инкшашында бөјүк рол ојнајыр. Мәлүм олдуғу кими өлкә бүдчәсинин формалашмасынын әсас јүкү верки системинин үзәринә дүшүр. Дөвләт бүдчәсинин кәсирли олмамасы сәнајә сәһәләринә капитал

гојлулушунун артырылмасына, мүсәссәләрин јенидән гурулма-сына, модернизасија олунмасына, күзәштли кредитләрин верилмәсинә имкан јарадыр. Бу бахымдан республика бүдчәсинин кәлир итгисәсинин тәдричән артмасы сәнајә сәһәләринә чөки-лән хәрчләрин дә артмасына сәбәб олмуш вә сәнаједә зон саманлар јаранмыш керилик арадан галдырылмышдыр. Белә ки, 1990-чы илдә бүдчәнин кәлир итгисәси 482,4 млн. ман. олдуғу һалда, 1996-чы илдә 2030,6 млрд. ман., 1997-чи илдә исә 7625 млрд. ман. тәшкил етмишдир. Мүвафиг оларағ итгисадијата сәрф олунан хәрчләр 1990-чы илдә 222,5 млн. ман., 1996-чы илдә исә 300,4 млрд. ман. олмушдур. Итгисадијата сәрф олунан хәрчләр тәдричән өз бәһрәсини вермәјә башламышдыр. Артығ 1997-чи илдә сәнајә мөһсуллары итгисәһәлиндә сабитлик јаран-мыш. һәтта 1997-чи илдә өзәлвәли дөврлә мүгајисәдә 0,3% ар-тым вә ән мүһүм 26 сәнајә мөһсулу нөвләринин 19 нөвү үзрә нә-зәрә чарпачағ јүксәлиш мүшаһидә едилмишдур. 1997-чи илдә сәнајә мөһсулулунун һәчми 1995-чи илдә нисбәтән 3634 млрд. ман. вә 1996-чы илә нисбәтән 1175 млрд. ман. артмышдыр. Бундан башга орта вә кичик бизнәсин инкшашында чанланма јаранмышдыр. Онларын үмуми дахили мөһсулда хүсуси чөкиси тәдричән артмағдадыр. Белә ки, 1997-чи илдә республикада итгисәһәл олунан үмуми дахили мөһсулун 40%-и, о чүмләдән кәнд тәсәруффатында 85%-и өзәл бөлмәјә дахил олан мүсәссәләрдә итгисәһәл олунмушдур. Бу, әсасән онларын малијә вәзијәти-нин јахшылашдырылмасы, саһибкарлығын инкшаш етдирилмә-си, өзәлләшдирмәнин һәјата кечирилмәси вә дикәр амилләрлә билаваситә әлагәдардыр.

Көстәрмәк лазымдыр ки, сәнајә сәһәләрини инкшаш етдирмәк мәғсәдидә верки системиндә бир сыра дәјишкликләр апарылмыш вә мөнфәәтдән тугулан веркинин дәрәчәси 35%-ә гәдәр азалдылмышдыр. Бу да сәнајә мүсәссәләриндә итгиса-ди көстәрәчиләрә мүсбәт тәсир көстәрмишдир.

Аспирант М.Рамазанов

Аз.ЕА Итгисадијат Институту

РӘГӘБӘТ МҮҢИТИНИН ФОРМАЛАШМАСЫНДА ДӨВЛӘТИН РОЛУ

Иһнисарлашмыш вә инзибати идарәетмә методуна әсасланан итгисади системдән азад рәгәбәт принципләринин фәалијәт көстәрдији базар итгисадијатына кечилмәси респу-

ликамыз үчүн һәм тарихи, һәм дә игтисади нөгтеји-нөзөрдөн мүһүм бир просесдир. Белә ки, совет игтисади системи дағылана гөдөр рөгабөт анлајышы даһа чоһ мөһфәтдә әлдә етмәк үғрунда фәрди истеһсалатчылар арасында антогонист мүбаризә формасы ады алтында дәвләт тәрәфиндән сјјасиләшдириләрәк игтисади инкшашфын буховуна чевирмишди. Она көрә дә пост совет мөканында мүасир рөгабөт проблеми тәсәррүфат субъектләринин фәалијәтиндә елә бир практикә әһәмијәт көсб етмәјиб.

Јени игтисади системә кечид рөгабөт мүһитинин формалашмасы проблеми илә бағлы дәвләтин гаршысында мүһүм проблемләрин һәлл олунмасы тәләб едир. Ән тә хирәсалынмаз проблем игтисадијатын дәвләтсизләшдирилмәси вә өзәлләшдирилмәси просесинин сағлам рөгабөт базарында фәалијәт көстәрән тәсәррүфат фәалијәтинин јарадылмасы истигамәтиндә һөјата кечирмәкдир. Артыг республикамызда бу истигамәтдә ләнк дә олса бә’зи аддымлар атылмышдыр. Белә ки, республикада он ики миндән чоһ ичтимаи-иашә вә тичарәт мүөссисәси өзәлләшдирилиб вә сәнәјә, аграр-сәнәјә истеһсал сәһәләринин мүлкјјәт трансформасјјасы просесинә башланмышдыр.

Бу просесләрән биләваситә вөһдәт тәшкил едән вачиб мәсәлә дәвләтин тәләб вә тәкфил ганунун тәнзимләдији базарда истеһсалчыларын нормал фәалијәти үчүн инфраструктурларынын формалашдырылмасыдыр. Базар механизминин зәури елементи һесаб едилән малијә базарынын формалашмасы рөгабөт мүһитинин инкшашфына вә инһисарчылыға гаршы фәалијәтдә мүһүм рол ојнајыр. Умумијәтлә, малијә базарынын формалашмасы малијә формаларынын сәфәрбәрлијә алынмасына вә мүвафиг оларағ капиталын јенидән группашдырылмасы, игтисадијатын структур дөјишкјјилинә аналожи истеһсалчыларын вә кичик мүөссисәләрин инкшашфына сүр’әтләндиричи такан верир. Базар мүнәсибәтләринә кечид шөраитиндә рөгабөт мүһитинин формалашмасында дәвләтин верки, кредит вә гүјмәт сәһәсиндәки сәмәрәли фәалијәти мүһүм рол ојнаја биләр ки, бу да биләваситә инһисарсызлашдырма просесини стимуллашдырар. Белә ки, верки вә кредит имтијазларынын өз профилинә айд олмајан јени мөһсул истеһсалыны мөнимсәјән вә потенсиал истеһлакчылар сечмәк имканы јарадан мүөссисәләрә, ејни заманда јүксәк инһисарлашмыш базара чыхан јени истеһсалчыларә тәғдим едилмәси рөгабөт шөраитинин формалашмасыны сүр’әтләндирәр. Дәвләтин әсас гајысы тәкчә игтисадијатын приоритет истигамәтләриндә јох, ејни

заманда халғ тәсәррүфатынын ајры-ајры секторларына да көстәрилә биләр.

Умумијәтлә, базар игтисадијаты шөраитиндә рөгабөт мүһитинин формалашмасы истигамәтиндә дәвләтин ролуну ики мүһүм истигамәтдә группашдырмағ олар:

Биринчиси, дәвләтин стимуллашдырычы функцијасы. Дәвләтин стимуллашдырычы функцијасы исә әсәсән дәвләт програмы васитәсилә һөјата кечирилир; програма бу функцијаны истар кечид дөврүндә, истарсә дә нормал базар системиндә һөјата кечирмәк үчүн тәшәббускарлығ вә сәһибкарлығ фәалијәтинин формалашмасына хидмәт едән шөртләрин даһил едилмәсидир. Бу чәрчивәдә күзәштли кредитләшдирмә вә верки тәтбигини, банк кредитләринә дәвләт зәмәнәтини, кичик вә орта мүөссисәләрдә кадр һазырлығынын тәшкилиндә көмәклији вә с. тәдбирләри һөјата кечирмәк олар;

Икинчиси, дәвләтин нөзәрәт-тәнзимләјичи функцијасыны көстәрмәк олар ки, бу да Азәрбајҗан Республикасынын мөвчүд һүктүри ганунлары вә норматив сәнәдләринә әсасланарағ сәләһијәтли органлар тәрәфиндән һөјата кечирилир.

Дәвләтин бу функцијасында әсас мәғсәд ири истеһсал сәһәләринин фәалијәтинин мөһдүдләшдырылмасыны јох, һөкүмран инһисар өн’әналәринин вә рөгабөтин сү’ни васитәләрлә сыхышдырылмасынын тәнзимпәнмәсини тәшкил етмәкдир.

А.Н.Худавердиева
Бақы Бизнес Университети

ДЕТЕРМИНАНТЫ, СТУПЕНИ И ТЕНДЕНЦИИ ЭКОЛОГИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА

В настоящее время, когда переходный период порождает массу кризисных явлений во всех областях общественной жизни, в т.ч. и экологической, возрастает роль психологических механизмов в экологизации социальных отношений, в формировании сознательного отношения к экологическим обязанностям людей. Это одно из необходимых и объективных условий преодоления кризисных последствий отношения человека к природе. Данная проблема связана с крутой ломкой в психологии человека, вступившего в определенные связи с природой и ее объектами.

Психологическая ситуация, сложившаяся в области взаимоотношений человека и природы, характеризуется совокупностью социально окрашенных отношений индивидов к тем или иным проявлениям в этой области противоречий и трудностей. Синтетическим понятием здесь может выступать экологическая психология.

Экологическая психология как совокупное понятие интегрирует в себе несистематизированные взгляды, представления, идеи, сформированные на основе экологической практики, социальные привычки, традиции, устойчивые мнения, а также чувства, настроение, иллюзии, т.е. все что связано с эмоциональной стороной восприятия и оценки экологических явлений и что непосредственно вытекает как из экологических потребностей общества, так и его отдельных субъектов. Суть влияния экологической психологии на процессы экологизации социальных отношений проявляется двояко: с одной стороны, ее основные стороны и черты имеют ярко выраженную нравственную окраску, ибо неразрывно с нравственными чувствами и оценками; с другой стороны, экологическая психология в своих определенных сопредельных моментах тесно связана с правовой психологией. Отсюда правовые отношения, представления и воззрения, переплетаясь с экологическими, придают мощный импульс процессам экологизации социальных отношений. Синтетическим выражением этой интегрированности двух начал - правовой и экологической психологией - являются понятия «правозэкологическая психология». Проблемы правозэкологической психологии субъектов тесно связаны со многими общественными процессами и прежде всего с процессом свободного, в принципе открытого для всех членов общества индивидуального предпринимательства, свободных рыночных отношений и соответствующих этим отношениям форм конкуренции.

Создание правового государства положит начало организации охраны при посредстве закона не только государственной, но и индивидуальной, частной собственности на ценности природы, и вместе с тем опираясь на закон регулировать разумные, гармоничные отношения между людьми и природой. Свободное распоряжение собственностью

на средство природы и волонтаристское, анархическое, хищническое использование возможностей природы для наращивания капитала не одно и то же. В современных же условиях и для современного индивидуалиста в лице коммерсанта или предпринимателя считается допустимыми и оправданными правозэкологические нарушения (даже в черте городов уничтожаются деревья и целые зеленые участки парков в целях строительства всевозможных питейных, учебных заведений, гаражей, особняков, ухудшается экологический климат в столице из-за бесконтрольного расширения ее растительного фонда и т.п.), ибо эти нарушения обеспечены безнаказностью. И даже некоторые принимаемые меры не дают психологического эффекта.

Каждое современное общество в тех или иных формах вырабатывает свои стандарты по отношению к экологическому поведению, экологическим действиям отдельных индивидов. И в основе этих общих мер лежит не субъективный произвол, а определенные объективные предпосылки. Индивиды выступают в роли граждан данного государства в рамках своих социальных групп.

Экологические поведения, соответствующие общественному стандарту, полагаются правильным постольку, поскольку оно отвечает общему интересу. Критерий блага здесь оказывается на реальной почве. Сила общего здесь такова, что она становится движущей силой и источником формирования экологического сознания человека, определения смысла его поведения по отношению к природе. Она и воспринимается экологическим сознанием индивида как непосредственное воздействие сложившихся в обществе стандартов (правовых или моральных) на его экологическое поведение, однако в действительности это превращенная форма влияния социального интереса на поведение личности. Приобретая фиксированную обособленную на личности форму этот общий социальный интерес экологизирует ее. Существование личности может продолжаться в результатах ее экологической деятельности в качестве момента социального целого, если эта деятельность данной личности принесла социальному целому общее благо в той или иной форме, а сами действуя служат примером правильного

с точки зрения общественного стандарта экологического поведения.

В современных условиях переходного периода имеет место двуединный процесс, результатами которого являются экологизированное социальное отношение и социально-экологическое отношение.

*В.Г. Агајева
Баки Дөвләт Әмтәәшунәслә
Коммерсија Институту*

АЗӘРБАЈЧАНДА НЕФТ ВӘ ГАЗ СӘНАЈЕЛӘРИНИН ИНКИШАФЫНЫН ИГТИСАДИ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Азәрбајчанын игтисадијатында мүһүм рол ојајан нефт вә газ сәнајеләринин инкишаф етдирилмәсинин бир сыра проблемләри вардыр. Бу игтисади проблемләр нефт вә газ еһтијатларынын артырылмасы, чыхарылмасы, нәгл едилмәси, е'малы вә сатышы процесини комплекс шәкилдә еһатә едир. Азәрбајчан-нын нефт вә газ сәнајеләринин инкишаф етдирилмәсинин мүасир игтисади проблемләри бу сәһәдә сәрмәјә гојулушунун артырылмасы, јени технологијанын вә техниканын тәтбиғи, игтисади кәстәричиләрин јахшылашдырылмасы, нефтин дүнја базарына чыхарылмасы вә диқәр мәсәлеләри еһатә едир.

Азәрбајчанда һазырда нефт вә газ сәнајеләринин инкишаф етдирилмәсинин әсас мәсәлеләриндән бири онун әсаслы вәсаит гојулушу илә тә'мин едилмәсидир.

Республика игтисадијатынын мүасир вәзијәти нефтин, хусусилә Хәзәр дәнизинин нефт еһтијатынын сәрбәст сурәтдә һасил едилиб, дүнја базарына чыхарылмасыны тә'мин етмир. Бунә кәрә дә Азәрбајчан һөкүмәти бу пролеми һәлл етмәк үчүн дүнјанын инкишаф етмиш өлкәләринин мүхтәлиф нефт ширкәтләри илә 9 контракт бағламышдыр. Дүнјанын 12 өлкәсини тәмсил едән 20 ширкәтлә белә мүғавиләләр имзаланмышдыр. Бу мүғавиләләрә әсасән Азәрбајчан нефт вә газ сәнајеләринә 30 млрд. АБШ доллары һәчминдә вәсит гојулушу планлашдырылмышдыр. 1997-чи илдә игтисадијатә гојулан харичи инвестијаларын һәчми 1,2 млрд. доллардан чох олмушдур. Вәсаитин әсас һиссәси әсрин контрактын јеринә јетирилмәсинә сәрф едилир. Нефт вә газ сәнајесинә харичи капиталын чәлб едилмәси, әввала, Азәрбајчанын нефт еһтијатынын әсас һиссәсинин јерләшдији Хәзәр дәнизиндә нефт вә газ һасилатынын арты-

рылмасына имкан верәчәкдир; икинчиси, нефтлә бирликдә чыхарылган газ тамамилә биҙә вериләчәкдир ки, бу республиканын газә олан еһтијачынын едәнилмәсиндә бәјүк әһәмийәтә малик олачак; үчүнчүсү, Азәрбајчан нефтинин дүнја базарына чыхарылмасына имкан верәчәк вә бунунла да республиканын харичи игтисади әләгәләри кенишләнәчәк вә валјута әлдә едиләчәкдир. Бунлар исә республиканын игтисадијатынын гурулушунун тәкмилләшдирилмәсиндә, социал игтисади проблемләринин һәлл едилмәсиндә мүсбәт рол ојнајачагдыр; дәрдүнчүсү кәләчәкдә Түркмәнистан вә Газахыстанын Манғышлағ вә Тенкиз нефт јатағларындакы нефтин Азәрбајчан әразисинә вәситәсилә дүнја базарына чыхарылмасына имкан јараначагдыр.

*П.Д. һәсәнәва
Баки Бизнес Университети*

БАЗАР ИГТИСАДИЈАТЫНА КЕЧИД ДӨВРҮ ӘРӘФӘСИНДӘ ХАРИЧИ ДИЛ ТӘДРИСИНИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИ ЈОЛЛАРЫ

Республикамызын игтисадијат јолуна гәдәм гојдугу күндән јени јарадылмыш өзәл институтларда харичи дилин өјрәнилмәсинә еһтијач вә марағ дөвләт институтларына нисбәтән даһа бәјүк вә чохшаһәлидир. Белә ки, харичи дилин өјрәнилмәсинә марағ вә тәләбәт башга фәнләрә нисбәтән, әлбәттә ихтисас фәнниндән сонра даһа кениш олмағла бәрәбәр, мүасир дөврүн тәләбләринә чаваб верир, кәнч нәсил бағча јашларындан тутмуш, али мәктәпләрә гәдәр харичи дилләри, хусусилә инкилис дилинин өјрәнилмәсини гаршыларына мәғсад гојурлар.

Сәһбәтимиз республикамызда јени јаранмыш өзәл али игтисад тәмајуллу институтларда харичи дилләрин тәдريسинин јахшылашдырылмасы вә тәкмилләшдирилмәсинин јолларыны, методларынын арашдырылмасы вә бу сәһәдә оптимал вариант арајыб тапылмасыдыр. Конкрет оларағ Баки Бизнес Университетиндә инкилис дилинин тәләбәләр тәрәфиндән өјрәнилмәси вә мәнимсәнилмәси јолларынын арашдырылмасы харичи дил мүүллимләринин вәзифәсидир, шәрәфли борчудур. Сирр дәјилдир ки, индијә гәдәр республикамызда харичи дилин өјрәнилмәси мәсәлесинә о гәдәр дә әһәмийәт вермишләр, ону икинчи вә ја үчүнчү дәрәчәли фәнн һесаб етмишләр, тәмајуллу орта мәктәпләрдә харичи дил фәннини өмөк вә идман дәрсләри илә јанашы тутмушлар. Харичи дилин өјрәнилмәсинә марағ

вә зәурәт республикамызын мүстәгиллик јолуна гәдәм јојдују күндөн ән плана чәкилиш, орта вә али мәктәпләрдә әсас фәнләрдән биринә чеврилмишдир.

Мә'лумдур ки, һәр һансы бир харичи дилин өјрәнлимиәси ана дилин базасы әсасында һәјата кечирилмәлидир. Харичи дилләрин тәдриси тәчрүбәси, апарылан эксперимент вә мүшәһидәләр ајдын кәстәрир ки, ана дилинә, онун грамматик гәјдаларына, фонетик системинә јахшы бәләд олмадан икинчи бир дили истәнилән сәвијәдә өјрәнмәк мүмкүн дејилдир. Харичи дилин фонетик системини, ону грамматик гурулушуну, семантик вә услуби хусусијәтләринин мәнимәнәнилмәси, харичи дили өјрәнән бизим тәләбәләрин ана дилинин вә икинчи дилин структурундакы јахын вә фәргли чәһәтләри дүзкүн баша дүшмәләриндән чох асылыдыр. Сон илләрдә харичи дилләр үзрә мүтәхәссисләримиз инкилис, франсыз, алман вә башга дилләрин Азәрбајҗан дили илә мүгајисәли тәдғиги сәһәсиндә хәјли иш көрмушлар, самбаллы елми-методики әсәрләр јазмышлар.

Бизим университет биринчи нөвбәдә бизнес сәһәсиндә кадрлар һазырладғығы үчүн биз харичи дил мүәллимләри тәләбәләрә даһа чох итисадијат сәһәсиндә ишләнән сөз вә терминләри өјрәтмәли, онларын тәләффүзүнү, грамматизмләрини, чохмә'налылығыны, бејнәлмиләл ролуну онларә баша салмалыбыҗ. Инкилис дилинә мөхсус сөз вә терминләри тәләбәләрә баша саларкән термин - сөз јарадычылығына хусусилә фикир вермәк лазымдыр. Белә ки, инкилис дили мәншәли сөзләрин Азәрбајҗан дилиндә јени сөзләрин јарадылмасындакы ролуну, онун тәрәмәләринин мүрәккәб вә чох компонентли термин - сөз бирләшмәләриндә функсијасыны тәләбәләрә һәр күн, һәр дәрәс баша салмаг лазымдыр.

Гәјд өтмәк лазымдыр ки, сөз вә терминләри кәләчәк бизнесмен тәләбәләрә баша саларкән һәмин сөзләрин дилмизидә сөз бирләшмәләри дахилиндә ишләнәсәсини өјрәнмәк лазымдыр. Мәсәлән: «валјута биржасы», «вексел орбитајажы», «коммерсија вексели», «банк кредити» вә с.

Бизнес университетиндә тәһсил алан тәләбәләрә фонетик тә'лим хусуси дәрәс кими биринчи курсун биринчи семестриндә тәдрис едилмәли вә икинчи семестрдән башлајараг хусуси лингафон кабинетләриндә дәрәсләр кечрилмәлидир. Јени техники апаратлар, компүтер чыһазлары, видео вә аудио апаратлар мејдана чыхмышдыр. Харичи дил тә'лиминдә техники васитәләрә даһа чох мүрачигәт едилмәси фактору күнүмүзүн ән актуал мәсәләләриндән һесаб олунар.

Харичи дилин тәдрисиндә хусуси амилләрдән бири дә «ғыса мүддәтли курслар» адлы интенсив метод вә васитәләрдән истифадә едилмәсиدير.

Мүасир дөврдә инкилис дилинин интенсив методла тәдрис едән мүәллим гаршысына јојдују мөгсәдә наил олмаг үчүн илк нөвбәдә дәрин билијә, јүксәк психоложи, лингвистик вә методики һазырлығы малик олмалыдыр. Интенсив методла тәдрис едилән харичи дил, онун бүтүн аспектләр дүшүнүлмүш вә сынагдан кечирилмиш тестләр, ситуатив елемәнтләр васитәсилә тәләбәләрә вә мүтәхәссисләрә мараг ојадычы формада тәғдим едилди. Тәдрисдә чансыхычы, көркинлик алнары арадан гәлдрырыларса, инкилис дилинә олан мараг динләјичиләрдә артыр вә онлар һөввәслә бу фәалијәтә гошулурлар.

Һал - һазырда Бақы Бизнес Университетиндә харичи дилләрдән анчаг инкилис дили фәнни тәдрис олунар. Азад базар итисадијатына кечид әрәфәсиндә Бақы шәһәриндә фәалијәт кәстәрән фирма вәширкәтләрдә ишләмәк үчүн практика мүһүм әһәмийәт кәсб едир. Хусусилә дә сон курсларда тәләбәләр һәмин фирма вә ширкәтләрә е'замийәтә кәндәрләшәсә онлар орада өјрәнилән харичи дили практики оларат ишләтмәјә мөчбур олачар вә бунунла дә кәләчәкдә бизнес фәалијәти илә мөшгүл олачар мә'зунларымыз өз имкан вә бачарыларыны һәјата кечирмәјә наил олачарлар.

*Аспирант Ф.М.Аббасов
ЕА Итисадијат Институту*

АЗӘРБАЈҢАНДА САҢИБКАРЛЫҒЫН МӨВҢУД ВӨЗИЈӘТИ ВӘ ИНКИШАҒЫ МЕЈЛЛӘРИ

Һазырда республикамызын халг тәсәрруфаты радикал итисади мәрһәләсиндәдир. Бу мәрһәләдә һәјата кечирилчәк итисади тәдбирләрин һәр биринин үмуми итисади инкишафда јеринин дүзкүн дәрк едилмәси вә һәјата кечирилмәсиндә ардычылығын көзләнилимәсә кәкүл ислаһатларын нәтичәсинә әһәмийәтли дәрәчәдә тә'сир едән әсас мәсәләләрдәндир. Азәрбајҗан реаллығына кәлдикдә, бу сәһәдә вөзијәтин гәнаәтбәхш олмамасы илк бахышда ајдынлашыр. Белә ки, истәр нәзәри, истәр сә дә республика итисадијатында јаранмыш вөзијәтин тәләбләри бахымындан, саһибкарлығын мадди әсасыны формалашдыран өзәлләшдирмә вәр гәјда олараг гүмәтләрин либераллашдырылмасындән әввәл һәјата кечирилмәли иди. Ла-

кин бир сыра объектив ве субъектив сәбәбләр игтисадијатта дәвләт мүлкпјјәтинин инһисары шәраитиндә гпјмәтләрин сәрбәстләшдирилмәси просесинә башламағы зәрури етди.

Гпјмәтләрин либераллашдырылмасындан сонра өлкә игтисадијатында јаранмыш вәзијјәт игтисади ислаһатларын өзәјини тәшкил едән өзәлләшдирмә просесини, бу әсасда саһибкарлығын инкишафы вә рәғабәт мүһитинин формалашдырылмасыны һәјәти зәрурәтә чевирмишдир ки, бу просесләрин ләнкидилмәси тәнәззүлүн даһа да сүр'әтләндирилмәсинә, игтисадијатын дағылмасы мигјасынын артымасына чидди тә'сир кәстәрир вә хәјли вәсаит иткисинә сәбәб олур.

Азәрбајҗанда саһибкарлығын мүасир вәзијјәтинә гпјмәт верәркән, онун тәшәккүлү вә инкишафы просесинин зиддијәтли характери хусусилә гәјд едилмәлидир. Јаранмағда олан саһибкарлығы структурларынын әкәсрпјјәти өлкә игтисадијатынын аларычы истигаәтләринә јөнәлмиш, башлыча оларағ тичарәт васитәчилији, малијјә-кредит әмәлијјатлары вә валјута мүбадләси үзәриндә гојулмушдур ки, бу да чөмијјәтимизин мөвчуд истәһсал вә тәбии, интеллектуал вә техноложии потенциалыны әкс етдирмир. һазырда фәалијјәт кәстәрән 9007 кичик мүәссисәнин 863-ү (9,6%) кәнд тәсәррүфаты, 1070-и (11,9%) сәнәјә, 5156-и исә (57,3%) топдан вә ләракәндә сатыш вә мүхтәлиф хидмәт саһәләриндә фәалијјәт кәстәрир. Мүвафиг оларағ кичик мүәссисәләр тәрәфиндән истәһсал олунмуш 2074984,8 мин ман. мәнсулун (јеринә јәтирилмиш иш вә хидмәтләрин) 0,3% кәнд тәсәррүфаты, 7,8% сәнәјә, 71,1% топдансатыш тичарәти, 1,3% малијјә васитәчилији саһәсиндә фәалијјәт кәстәрән мүәссисәләрин пәјына дүшүр.

Фикримизчә, јаранмыш вәзијјәт бир тәрәфдән бир сыра практики мүлаһизәләрлә өләгәдардырса, дикәр тәрәфдән вә даһа чоғ дәрәчәдә сивил саһибкарлығын инкишафы үчүн әлвәришли игтисади мүһитин формалашмасынын нәтичәсидир.

Мүхтәлиф мүлкпјјәт формалары фәзасында фәалијјәт кәстәрән саһибкарлығы структурларынын мейдана кәлмәси республика игтисадијатынын маһијјәтчә гарышығ характер алмасына кәтириб чыхармышдыр. Фәалијјәт кәстәрән кичик саһибкарлығы структурларынын 86,1% хусуси, 8,9% коллектив, 5,1% исә дәвләт мүлкпјјәтиндәдир. Республикада саһибкарлығы фәалијјәти мүхтәлиф тәшкилати - игтисади формаларда һәјәта кәчирилир. Әлкәмиздә 7009 кичик мүәссисә, 502 мүштәрәк вә харици мүәссисә, 766 кооператив, 5713 фермер тәсәррүфаты,

буһларла јанашы мүхтәлиф типли тәсәррүфат чөмијјәтләри фәалијјәт кәстәрир.

Фикримизчә, саһибкарлығын инкишафынын зәрури игтисади мүһитинин јарадылмасы бу бөлмәнин инкишафына јөнәлдилмиш тәдбирләрә системли јанашманы нәзәрә алмағла ашағыдакы истигаәтләрдә һәјәта кәчирилмәлидир: ишкүзар фәалијјәтин үмуми тәшкилати шәраитини тә'мин едән базар инфраструктуру јарадылмалы, онларын сәмәрәли фәалијјәти тә'мин едилмәлидир; саһибкарлығын малијјә тә'минаты һәјәта кәчирилмәлидир; саһибкарлығы структурларынын базар шәраитинә ујғунлашмасы мөгсәдилә идарәәтмәдә тәшкилати дәјишиликләр едилмәлидир; саһибкарлығы фәалијјәтинин тәшкилати тә'минаты реал оларағ һәјәта кәчирилмәлидир; верки сijasәти саһибкарлығын инкишафы бахымындан дәјишдирилмәлидир; саһибкарлығын елми-методик вә кадр тә'минаты һәјәта кәчирилмәлидир; мүлкпјјәт вә тәшкилати - игтисади формасындан асылы олмајарағ бүтүн базар структурларынын бәрәбәрһүгүлүгү тә'мин едилмәлидир.

*Дессертант А.Н.Махмудова
Бакинский Университет Бизнеса*

ПРИБЫЛЬ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

В условиях перехода к рыночной экономике прибыль приобретает огромное значение. Она становится важнейшим источником финансирования включающего расходы на техническое перевооружение и модернизацию производства. В этих условиях, если предприятие допускает убыток, т.е. не получает прибыль, то оно не сможет выполнить намеченные мероприятия, ибо все мероприятия осуществляются за счет прибыли. Все это говорит о том, что особое внимание должно быть обращено на обоснованность планирования прибыли ее прогнозирование и анализ.

Более чем какой либо другой показатель, прибыль отражает результаты всех сторон деятельности предприятия. Если предприятие получает прибыль, то это означает, что оно не только в состоянии покрывать свои расходы, но и получить дополнительный доход. Если предприятие

прибыльное, то производимая им продукция качественная, отвечающая всем предъявляемым требованиям и пользуется спросом.

Прибыль позволяет обеспечивать устойчивое финансовое положение, что является необходимым условием для деятельности предприятия, т.к. от этого зависит своевременность и полнота погашения его обязательств по оплате труда работников, расчетом с бюджетом, банками и поставщиками материальных ресурсов, по выплате дивидендов и т.д. На наш взгляд финансовое положение предприятия можно считать стабильным, если оно покрывает собственными средствами не менее 50% финансовых ресурсов, необходимых для осуществления хозяйственной деятельности, эффективно и целенаправленно использует финансовые ресурсы, соблюдает финансовую кредитную и расчетную дисциплину, т.е. является платежеспособным.

При планировании и анализе прибыли необходимо учитывать, что она характеризуется определенной системой показателей. Фактически полученная прибыль может иметь отклонения от плановой суммы в результате воздействия целого ряда факторов, влияние которых не было в достаточной степени предусмотрено. Все эти факторы можно сгруппировать следующим образом:

- внешние факторы, которые включают изменение цен на продукцию, сырье и материалы, тарифов на транспорт и др. услуги; изменение ставок налога с оборота, нарушение поставщиками, покупателями, хозяйственными и финансовыми органами законодательства и др. условия.

- внутренние факторы, связанные с деятельностью предприятия.

За рубежом существует стандарт прибыли по видам продукции и следовательно, как при планировании, так и при анализе сравнение показателей должно происходить против стандартов.

Результаты анализа факторов прибыли имеют большое организующее значение прежде всего внутри предприятия. Однако внешних пользователей экономической информации может интересовать, во-первых, степень существенности отклонения ее величины (для оценки степени финансового рынка), во-вторых, результат не только эксплуатаци-

онной, но и финансовой и инвестиционной деятельности предприятия; в-третьих, уровень доходности, приходящейся на паевые взносы участников предприятия; какова рентабельность всех производственных активов, в том числе собственных средств и т. п.

В условиях рыночной экономики внимание должен привлекать не только план прибыли, но и проблема увеличения прибыли в целом. Объясняется это тем, что деятельность предприятия, его развитие непосредственно связаны с прибылью. Вновь обратимся к практике зарубежных стран. Там для увеличения прибыли ее план составляется, т.е. разрабатывается в нескольких вариантах. Только после этого определяется оптимальный вариант. Причем за рубежом в течении всего года продолжается процесс планирования, что связано с дополнительными разработками, мероприятиями.

Если предприятие хочет включить в свою программу производство того или иного вида продукции, оно в первую очередь изучает возможности для реализации этой продукции и получения прибыли. Именно поэтому руководители предприятия занимаются углубленным изучением спроса населения, состояния конкурентов, рассматривают возможности и только после этого принимают решения и составляют план. Обоснованность плана прибыли, в первую очередь, означает включение в план потенциальных резервов. Такое положение само по себе требует проводить анализ плана прибыли с точным изучением факторов, создающих прибыль. А для того, чтобы увеличить прибыль в условиях рыночной экономики требуется высокая гибкость. И поэтому руководитель предприятия и его специалисты должны вести постоянный поиск для увеличения прибыли.

Необходимо помнить, что в условиях рынка с появлением большой свободы, еще больше возрастает ответственность. В условиях административной системы управления мы могли многие вопросы решать при помощи вышестоящих организации, тогда как в условиях рыночной экономики вред в результате нашей же халотности, потери за счет нашего же неумения работать никем не компенсируются. В условиях рынка с такой ответственностью должно изыскиваться прибыль.

СӨНАЈЕ СТРАТЕКИЈАСЫ ВӘ ИХРАЧ СИЈАСӘТИ

Азәрбајҗан Реапубликасынын бүстәгил, милли игтисади системинин формалашмасы процеси бир төрәфдән өлкәмизин тәбии, игтисади, иглим, әһали вә онун игтисади менталитети кими мүтләг объектив, диҗер төрәфдән исә дәрин игтисади бәһрән вә узун дәвр әрзиндә мөвчуд олмуш планлы игтисадијатдан, базар мүнәсибәтәләринә кечидин доғурдугу нисби объектив фактларын тәсири алтында кәдир.

Сон онилликләрин дүня тәчрүбәси көстәрир ки, милли игтисадијатын формалашмасы илә јанашы јүксәк игтисади инкишаф сүр'етини тәмин етмәк проблемләрини биркә һәлл етмәјә чалышан өлкәләрдә, о чүмлөдән Јапонија вә диҗер « Асија әждаһалары » һатта Алманија вә Түркия кими өлкәләрдә сүр'әтли инкишафын локомотиви кими сәнајенин инкишафы өн планда апарылмышдыр. Ејни заманда бәлә өлкәләрдә игтисадијатын икинчи, өн мүһүм әһәмијәтли истигамәти онун хариҗи истигамәтинин кенишләнмәси, илк нөвбәдә исә актив ихрач сијасәти олмушдур. Гејд етмәк лазымдыр ки, сәнајенин инкишафы вариантлары илә дүня базарына дахил олманын арасында сых гаршылыгы әлағә вардыр. Чүнки мүасир инкишаф сәвијәсиндә дүня базарына чыхыш тәкчә малы бир дөфәлик сәтмаг мөгсәдилә кифајәтпәнә билмәз, инди даһа вачиб мәсәлә сатыш системини јаратмағдыр. Демәли ихрач сијасәти ејни заманда сәнаје стратегијасынын реализасијасынын тәркиб һиссәси олмалыдыр.

Експертләрин фикринчә, инди дүняда дөрд бәлә нөв сәнаје стратегијасы вардыр.

1. Јерли, мәркәзләшдирилмиш сәнаје стратегијасы; бурада әсас истеһсал бөлмәләри (елми-техники ишләмәләр, истеһсал тәтбиг вә күтләвә истеһсал) өлкәнин өзүндә чөмләшир. Јә'ни бәлә стратегијада истеһсал-сәнаје фәалијәти «јерли», сатыш вә тәһчизат-коммерсија фәалијәти «бөјнәлмиләл» олур. Гејд етмәк вачибдир ки, мүасир Азәрбајҗан сәнајесиндә ән чох тәтбиг олуһан бу стратегија, јүксәк сәмәрәли стратетекија һесаб олуһмур.

2. Регионал сәнаје стратегијасы; бурада һәр бир регион филиал мүстәгил истеһсал ваһиди кими, јерли шәраитә үгүн стратегија сечир вә фәалијәт көстәрир. Јә'ни бу һалда өл-

кәләр арасында дәстләшдиричи һиссәләр алынмасындан саваји мүбадилә фәалијәти јохдур.

3. Глобал координасија сәнаје стратегијасы – учуз ишгүвәси, јерли хаммал вә ја ашағы верки сәвијәсинин үстүнлүкләриндән истифадәјә әсасланыр. Бу заман мөһсул һиссәләринин истеһсалына үстүнлүк верилир вә һәммин һиссәләр сонрадан јығылмағ үчүн өз өлкәсинә кәтирилир.

4. Комбинасија вә координасија олуһмуш регионал-глобал сәнаје стратегијасы. Бу стратегија хәрчләрин гижмәти котеҗоријасына әсасланыр. Лакин бурада база өлкәсиндә концептуал әсас һазырланыр, јығым исә јерли шәраитдә апарылыр. Бу вә ја диҗер сәнаје стратегијасыны сечәркән мүәссисәләр бир сыра факторларә әсасланыр: мөһсулун характери вә онун һәјәт дәвру; реализә олуһан технолокијанын мүрәккәблији; јерли вә глобал реҗабәт; мүхтәлиф базарларда мүвәфәғијәтин шөртләри; игтисади вә сијаси мүнәсибәтләр вә с.

Азәрбајҗан републикасынын сәнаје мөһсулу ихрачдән машынаҗырма, электротехника вә металлуркија мүәссисәләринин сон дәврләрдәки давранышынын тәһлили көстәрир ки:

- мүәссисәләрдә ихрач потенциалынын азалмасы, ихрач фәалијәтинин маркиталлашдырылмасы, јә'ни валјута курсу вә гижмәт гејри-мүтәнәсиблији һесабына ихрачы әввәлки сәвијәдә сахламағ мөјли үмуми бәһрәнлә јанашы кәдир;

- ихрач имканыларынын вә сатыш базарынын кенишләнмәсинә истеһсалын интензив инкишафы вә кенишләнмәси үчүн потенциал имкан кими јох, сәдәчә валјута еһтијатларынын чоһалмасы мәнбәји кими бахырлар;

- ихрач сијасәти ачығ-ајдын екстенсив, истеһлакчы вә пассив характер дашыыр, нәтичәдә исә валјута еһтијатлары гејри-рационал истифадә олуһур;

- ихрачдан алынан инфлјасија рентасы мүвәғәти характер дашыдығына кәрә валјута сијасәтинин дә чари истеһсал вә социал проблемләрин һәллинә јөнәлмиш ғыса мүддәтли мөгсәдләри өн планда кәчирилир;

- ихрач потенциалынын азалмасы, ихрач тәсәррүфатынын тәдричән натураллашдырылмасы, потенциал ихрачедиҗиләрин өзүнәмөһсуз игтисади амбиоз вәзијәтинә дүшмәсинә, јә'ни әсассыз малијә јардымларынын (ијнәләринин) кәзләнилмәсинә кәтирир.

Апарылан тәдғигатлар көстәрир ки, мүасир шәраитдә дәвләт ихрач сијасәтинин дифференсијасы зөрүридир. Бизим фикримизчә, долаји тәнзимләмәнин вариативлији илә сәслә-

шөн ихрачы бирша дәвләт тәзимләнемәсин күчләнемәси истигамәтиндә олмалыдыр. Јә'ни јухарыда садаланан сәнајә инкишафы стратегијасынын әтрафи тәһлили вә өјрәнлимәси әсасында Азәрбајчан сәнајесинин инкишафы стратегијасы вә мувафиг ихрач сijasәти һазырланмасы күнүмүзүн вашиб төләб-ләриндән олмалыдыр.

*В.Ф.Шукүрова
Итгисади Ислаһатлар Мәркәзи*

БИРЖА - БАЗАР ИНФРАСТРУКТУРУНУН ЕЛЕМЕНТИДИР

Итгисадијатын инкишафына төкан верән базар инфра-структурунун әсәс элементләриндән бири биржадыр. Азәрбајчан Республикасында әмтәә биржалары диқәр өлкәләрдә олдуғу кими топдансатыш базарындан мүасир фјучерс базарына гәдәр мүхтәлиф инкишаф јоллары күчмәлидир. Бунунла әлагәдәр оларағ базар мүнасибәтләринин формалашмасы үчүн биринчи мәрһәләдә реал әмтәә илә мүддәтли әмәлијатлар (форфорд әмәлијатлары) үстүнлүк тәшкил етмәлидир. Биржанын бу нөвү нәгд әмтәә үзрә әмәлијатлар һөјата кечирән биржалардан фәрғли оларағ бир чох үстүнлүкләрә малиқдир. Белә ки, әмтәәнин дашынмасы, јүкләнмәси, кәфјијәтинин јохланмасы хәрчләрини азалтмағ мүмкүндүр. Бу әмәлијатлар дәвријәни артырыр, тичарәтдә вашиб олан капиталла гәнаәт едир.

Базар итгисадијатынын илк мәрһәләсиндә, пул-кредит системинин дәјишкән дәврүндә фјучерс биржаларынын јаранмасы үчүн шәраит јохдур. Буна кәрә дә республикада фәәлијәт кәстәрән биржа реал әмтәә илә олан әмәлијатлары јеринә јетирир. Биржа кәстәричиләринин тәһлили бир даһа кәстәрир ки, иштиракчыларын сајы вә онларын биржада реалләзә етдикләри мәһсулларын һәчми артамағдадыр. Биржа кәләчәкдә өз фәәлијәтинин даһа да тәкмилләшдирмәлидир. Республикада харичи өлкәләрдә тәсәррүфат әлагәләринин кенишләнмәси биржанын фәәлијәтинә мүсбәт тә'сир кәстәрир.

Дәвләт мүәссисәләринин өзәлләшдирилмәси биржанын фәәлијәтинин күчләнемәсинә сәбәб ола биләр. һал-һазырда бир чох мүәссисәләрин истәһсал фәәлијәти дәјәндүрүлмәш вәзијәтдәдир ки, бу да республика итгисадијатына мәнфи тә'сир кәстәрир. Өзәлләшдирмә сүр'әтлә апарылмалыдыр ки, һәр

бир мүәссисә өзүнүн саһибини тапсын вә јүксәк кәјфијәтли мәһсул истәһсал едәрәк, ону бейнәлхәлг базара чыхара билсин. Мәһсуллары бейнәлхәлг базара биржа васитәсилә чыхармағ даһа әлверишлидир. Үмумијәтлә һәр бир мүәссисәнин өзүнүн васитәчиси олмалы вә о, биржа илә әлагә сахлајарағ мәһсула олан төләб вә тәклифи мүәјјән етмәқдә саһибкара кәмәк етмәлидир. Базар итгисадијаты шәраитиндә РӘБ - дә мәһсула олан төләб вә тәклифин формалашмасы мүәссисәләрә өз стратегијасыны оператив тә'јин етмәјә шәраит јарадыр. Тәләб вә тәклифи тәһлил едәрәк ајдынлашдырырығ ки, онлар реал истәһсал олунмуш мәһсулун реал гјмәтини мүәјјән едә биләр вә минимум гјмәтлә мәһсул алмағ имканына малиқдирләр. Буна кәрә дә базар итгисадијаты шәраитиндә биржа хүсуси әһәмијјәтә малиқдир. Биржа хүсуси бинаја малиқ олмалыдыр. Лакин ганунларын кеч јеринә јетирилмәси, структур дәјишликләринин јеринә јетирилмәмәси, мүәссисә рәһбәрләринин кәһнә фәкирли олмасы, РӘБ-ин өзүнүн сәрбәст јеринин олмамасы биржа фәәлијәтинә мәнфи тә'сир кәстәрир. Биржанын нечә илдән бәри фәәлијәт кәстәрмәсинә бахмајаарағ онун өз бинасы јохдур. О,ичарә һағгы едәмәклә һүғғи үнваныны һәр дәфә дәјишмәк мөчбуријәтиндә галыр. Бу да јарадылан әлагәләрин мүәјјән мүддәт әрзиндә позулмасына сәбәб олур ки, онун јенидән бәрпасы чәтинлик төрәдир. Биржанын јерләшдији әрази биржа иштиракчыларынын чәлб олунмасына тә'сир кәстәрән амилләрдән биридир. Биржа сәрбәст тәсәррүфат һүғғулу бир тәшкилат олмасына бахмајаарағ, дәвләт онун фәәлијәтинә шәраит јаратмалы, бина илә тә'мин етмәлидир. Дәвләтин биржаја олан марағынын аз олмасы биржанын иш принципләринин кечикдирилмәсинә сәбәб олур. Биржада сатышыш тәшкили дәвләт мүәссисәләринин малијә вәзијәтинин јахшылашдырылмасына сәбәб ола биләр. Биржанын танынмасы үчүн реклам васитәләриндән истифадә едилмәлидир.

Беләликлә, биржа өз фәәлијәтинин елә тәшкил етмәлидир ки, бүтүн ишкүзар саһибкарлары өзүнә чәлб едә билсин. Бунун үчүн о, елә бир инфөрмәсија системини јаратмалыдыр ки, бу систем бүтүн бейнәлхәлг мә'луматлары верә билсин, бейнәлхәлг мигјасда мәһсула олан төләб вә тәклифи мүәјјәнләшдирә вә онун минимум гјмәтләрлә сатышышы тәшкили едә билсин. Биржа өз фәәлијәтинин Азәрбајчан Республикасы ганунларына әсасланарғ кенишләндирмәлидир. Биз инанырығ ки, харичи өлкәләрин тәчрүбәсиндә олдуғу кими Азәрбајчан Республикасын-

да да эмтөө биржалары пиллэ-пиллэ инкишаф едөрөк өзүнүн жүксөк инкишаф мөрһөлөсине чатачагдыр.

*II курс төлөбөсү Н.Х.Зейналов
М.С.Эмирханова*

ИНФЛЈАСИЈА, ОНУ ДОГУРАН СӘБӘБЛӨР ВӘ АРАДАН ГАЛДЫРМА ЈОЛЛАРЫ

Инфлјасија макроигтисади бир процес кими гјимәтин үмуми сәвијәсинин артмасыдыр. Инфлјасија девријәдә олан кағыз пулларын алычылыг габилјијәтинин ашағы дүшмәси демәкдир. О, төлөб вә төклифин диспрпорсијасындан јараныр вә нәтичә е'тибары илә игтисадијатын бу вә ја дикөр формада дағылмасына кәтириб чыхаран амилдир.

Базар таразлыгынын позулмасындан асылы олараг инфлјасија ачыг вә кизли характер дашыыр. Базар игтисадијаты шәраитиндә фәалијәт кәстөрән өлкөлөр үчүн инфлјасија сәвијәдир. Чүнки бурада гјимәтлөр мәркәзләнмиш формада дәвләт тәрәфиндән дејил, биләваситә тәсәррүфатчылыг едән субъектләр тәрәфиндән тә'јин едилир.

Кизли инфлјасија исә инзибати амирлик системинә малик олан өлкөләрин игтисадијатына хасдыр. Бурада базар таразлыгы позулдугда дәвләт чох вахт әсас диггәти ону догуран сәбәбләрә јох, онун нәтичәлеринә јөнәлдир вә инфлјасијанын тәһәзүр формасыны арадан кәтүрмәјә чалышыр. Буну мүнәггәти олараг гјимәтләри вә кәлирләри доңдурмаг, онларын јухары һәдләрини мүнәјәнләшдирмәк, гјимәтләр вә кәлирләр үзәриндә нәзарәт гојмаг јолу илә едир. Белә бир шәраитдә ачыг инфлјасија кизли инфлјасијаја чеврилир.

Инфлјасијаны тәрәдән әсас сәбәбләр базарда төлөблә төклиф арасындакы үјүңулугун позулмасы, гјимәтләрин бөјүк сүр'өтлә галхамасы вә нәтичә е'тибары илә пул тәдавулунун гәјри - сабитлијинә вә игтисадијатда тәнзимләмә системинин позулмасы вә саирдән ирәли кәлир.

Үмумијәтлә, инфлјасијанын баш вермәсинин үч әсас сәбәби вар. Бу илк нөвбәдә кағыз пул кәсилмәси, харичи тичарәт, һәрби вә дикөр саһәләрә дәвләт инһисарыдыр. Јә'ни дәвләтин хәрчи кәлириндән чох оландә. Белә һалда бүдчәнин кәсирини өртмәк үчүн дәвләт пул эмиссијасына әл атыр.

Инфлјасија кредитин жүксөк артым темпинә сәбәб олур. Белә ки, реал мадди дөјөрлә тә'мин олунмајан вә узун мүддәт

кәлир кәтирмәјән күзәштли вәсаитләр инфлјасијаја кәтириб чыхарыр. Сон илләр Азәрбајжан үчүн бу сәвијәви һал олмушдур.

Верки гојмаг саһәсиндә дәвләтин әсасландырылмамыш сијасәти дә («веркинин артмасы») инфлјасијаја сәбәб олур. Белә ки, саһибкарлар мәнсулларынын гјимәтләрини артырыр вә нәтичәдә инфлјасија сүр'өтләнир.

Инфлјасијанын дикөр сәбәбләри дә вар, үмуми һалда исә әсас сәбәб артыг пул төклифи вә истәһсал һәчминин ашағы дүшмәсидир. Бу исә кечмиш Иттифәғын бир чох республикалары кими Азәрбајжан да хасдыр.

Инфлјасија әсасән мадди истәһсал саһәләриндә (сәнәјә, кәнд тәсәррүфаты, тикинти вә с.) өзүнү кәскин кәстәри вә сонра игтисадијатын һәр бир саһәсини әһәтә едир.

Үмумијәтлә, инфлјасија игтисади вә социал саһәләрдә мәнфи һаллара кәтириб чыхарыр. Белә ки, инфлјасија кәлир вә ресурсларын јенидән бөлүнмәсинә, әһалинин әмәк бәрәбәрсизлијинин артмасына, азтә'минатлы әһалинин һәјәт сәвијәсинин пилләшмәсинә сәбәб олур.

Инфлјасијанын һәр бир фаиз артмасына үјгүн олараг фаизин реал һаггы да ашағы өнир.

Инфлјасија әһалинин шәкси әманәтләрә васитә илә дә әһалинин һәјәт сәвијәсинә тә'сир едир. Белә ки, гјимәтләрин артығы бир шәраитдә әһалинин әманәтләри дә гјимәтдән дүшүр. Әкәр инфлјасија сәвијәси 15% олмушса, онда әманәтләрин дә дөјәри 15% ашағы дүшүр.

Инфлјасијанын мәнфи чәһәтләриндән бири дә әһалинин кәлиринин верки васитәси илә дәвләт тәрәфиндән мөним-сөнилмәсидир.

Бу сөйләнән мәнфи һаллар сөзсүз ки, әһалинин наразылығына, онун һәјәт сәвијәсинин күндән-күнә пилләшмәсинә кәтирир вә өлкәнин игтисадијатынын инкишафына мәнфи тә'сир едир.

Белә һалда мүтләг дәвләт инфлјасијанын арадан кәтүрүлмәси үчүн мүнәјән тәдбирләр көрмәлидир, антиинфлјасија стратегијасы һәјәтә кәчирмәлидир. Бу стратегијаја базар системи механизминин һәр тәрәfli мөһкәмләнмәси, көмүрк вә башга мөһудиијәтин зәифләмәси, кичик бизнеспин мұкафатландырылмасы, истәһсалын диверсификасијасы, әһалинин е'тибарыны газанмыш дәвләтин мөвчудлуғу, узун мүддәтли пул сијасәти, харичи инфлјасијанын милли игтисадијата тә'сиринин

азалдылмасы, милли валюта мөзөннөсинин артмасы вә с. да хил олмалыдыр.

Антиинфлясия тәнзиминин вәзифәләриндән бири бүдчә кәсиринин азалдылмасы вә лөгә едилмәсидир. Бу исә ики јолла һәлл едилир: кәлирләрин артырылмасы вә дөвләт хәрчләрин азалдылмасы. Икинчи јол даһа әлвәришлидир, бәлә ки, веркиләрин артырылмасы ғыса мүддәтә ғытлыға тә'сир едир. Узунмүддәтли планда исә бу әмәжә вә инвестицияја стимулуу азалдыр, итисади инкишафын гаршысыны алар. Нәтичәдә дөвләт бүдчәсинә вәсаит аз дахил олур. Чүнки истәһсал олмајан һалда кәлир дә олмајачаг, мөһфәәтдән верки дә.

Инфлясия әлвәжинә вәсаитләрдән бири дә милли валютанын мөзөннөсинин артырылмасыдыр. Бунун үчүн харичдән ғыса мүддәтли капиталын ахынынын гаршысы алынмалыдыр, артмагда олан пул күтәсинә азалтмаг мөгәсди илә милли банклар гимәтли кағызларын сатышыны артырмалыдыр.

Јүксәк инфисарлашдырылмыш итисадијатда дөвләт структурунун үстүңлүк тәшкил етдији вә ишләк базарлар механизмләринин олмасы шәраитндә мөһкәм пул мөһдудийәтләринин тәтбиғ едилмәси җимәтләрин стабилләшмәсинә дејил, истәһсалын һәчминин азалмасына сабәб олачагдыр. Одур ки, антиинфлясия сијасәти тәдричән апарылмалыдыр.

*Аспирант Р.Ш. Әлијев
Аз. Дөвләт Итисад Институту*

АЗӘРБАЈЧАН ИТИСАДИЈАТЫНДА ХАРИЧИ ИНВЕСТИСИЈАЛАР

Дүнја тәчрүбәси кәстәрир ки, итисади бөһрандан чымаг үчүн дахили имканлардан максимум истифадә едәрәк, харичи инвестицияларын өлкә итисадијатына чәлб едилмәси итисади инкишафа јүксәк тә'сир кәстәрир. Республика итисадијатына инвестиция гојулушуну артырмаг вә итисади инкишафа наил олмаг өлкәмизин итисади тәрәғәсинин консенсијасынын әсаасыны тәшкил едир. Әлкәнин кәлчәк инкишафы инвестиция фәалијәтинин јени әсасларла чанландырылмасындан вә итисади фәалијәтинин оптимал гурулмасындан асылдыр. Мәһз бу бахымдан һазырда инвестиция сијасәтинин јенидән гурулмасы вә тәнзим едилмәси зәруридир. Республика итисадијатына, о чүмләдән илк нөвбәдә приоричи саһәләринә

инвестиция ахыныны күчләндирәчәк комплекс тәдбирләрин һәјата кечирилмәсинин әсаасыны тәшкил етмәлидир.

Сон дөврләр һәјата кечирилән итисади сијасәт республика итисадијатына инвестиция ахыныны күчләндирмишдир.

Хүсусилә, дүнјанын нәһәнк нефт ширкәтләри илә бағланан «әсрин контракт» вә с. дикәри ири һәчмли инвестиция гојулушуну нәзәрдә тутан нефт контрактларынын имзаланмасы гејд едилмәлидир.

Харичи инвесторлары өлкәмизә чәлб едән дикәр мүһүм амилләр республиканын јүксәк итисади потенциалы (һаммал, материал), бол ишчи гүввәсинин мөвчудлуғудур. Бунларла јанашы инвесторлары сијаси вә итисади сабитлијин әлдә едилмәси дә чох марағландырыр. Чүнки сабит сијаси вәзијәт нормал итисади фәалијәт үчүн зәмин јарадыр.

Инвесторларын нормал фәалијәти үчүн һүғуғи базанын јарадылмасы вә инвестицияларын биркә горунмасы һагда сәзишләрин имзаланмасы кәлчәк рискләрдән горунмаг үчүн сығорта вә дөвләт зәманәти, верки күзәшләриндән истифадә едилмәси инвестиция ахыныны күчләндирән амилләр һесаб едилир.

Хүсусилә гејд етмәк лазымдыр ки, республикамызда јени ишкүзәр даирәләрә нисбәтән харичи инвесторлар үчүн даһа әлвәришли шәраит јарадылмышдыр.

Тәчрүбә кәстәрир ки, харичи инвесторларын дүнја өлкәләриндә гаршылашдығы ән бөјүк проблемләрдән бири, һөкүмәт режими, дөвләт органлары илә бағлы јаранан проблемләрдир. Хүсусилә кәһнә социалист өлкәләриндә бюрократик аппарат, рүшвәт мөвчудлуғу инвесторлары итисади фәалијәтдән чәкин-дирир.

Республикамызда һәјата кечирилән инвестиция сијасәти харичи инвесторлар гаршылашмадығы бүтүн проблемләрин арадан галдырылмасыны тә'мин етмәлидир.

Бу ил республика итисадијатына капитал гојулушунун дахили мәнбәләр һесабына азалдығы вә харичи инвестиция гојулушунун ардығы мушаһидә едилир.

Бу ил республикамызын итисадијатына харичи инвестиция гојулушунун һәғиги артымы нәтичәсиндә өлкәмиз МДБ дөвләтләри арасында даһа чох инвестиция чәлб едилән республикадан биринә чеврилмишдир.

Бәлә ки, бу ил октябрын биринә олан мә'лумата кәрә республикаја 900,5 млн. доллар инвестиция гојулмушдур.

Инвестицияларын структурнда нефть һасилаты сәнајесинә даһа чоһ вәсаит јөнәлдји көрүнүр.

Үмумијәтлә, ајры-ајры саһәләр үзрә инвестицияларын һәчми ашағыдакы кими олмушдур:

нефть вә нефть сәнајеси	484,7 млн.
тикинти	101,3 млн.
тичарәт ичтимаи иашә	62,4 млн.
сәнајә	49 млн.
нәглијат рабәтә	20,8 млн.

Үмумијәтлә, дунја игтисадијатында сон онилликләрдә бәјнәхәлал инвестицияларын даһа чоһ нефть һасилаты сәнајесинә доғру јөнәлдји мүшаһидә олунур. Ејни илә бу процесс әлкәмизин игтисадијатында да өзүнү көстөрмәкдәдир.

Фикримизчә, јени инвестиция сijasәтиндә әсас диггәт јетириләси амил инвестицияларын бир баша истеһсал сферасына јөнәддилмәсидир. Республикамызын харичи дөвләт структурнда әлкәмизин харичә даһа чоһ нефть, нефть мөһсуллары, хаммал ихрач етдији ајдын көрүнмәкдәдир.

Әлкәмиздә истеһсал едилән мөһсулларын әсас потенциал алычылары көһнә Иттифаг республикаларыдыр. Республикамызда дунја стандартларына чаваб верән әмтәә истеһсалы азлыг тәшкил едир. Мөһз буна көрә әлкәмиз мүсбәт рәгабәтин мөвчуд олдуғу дунја базарларында лазими сәвијәдә өз мөһсуллары илә иштирак едә билмир. Бу ујунсузлуғлары арадан галдырмағ үчүн мөвчуд технолокијаларын модернләшдирilmәси, јени истеһсал технолокијаларынын әлдә едилмәси, јени истеһсал саһәләринин јарадылмасы ваҗибдир.

Һесаб едәк ки, аларын өзәлләшдирмә вә харичи инвесторларын өзәлләшдирмәдә иштиракы бу саһәдә чанланмаја, инкишафа тәкан верәчәкдир.

Диггәт јетириләси дикәр мүһүм әмил харичи инвесторларла өмәкдашлығын республикамызын үчүн өврәшишли олан ән үстүн формаларындан истифадаә олунмасыдыр.

Ән үстүн өмәкдашлыг формасы бир баша инвестициялар, әмтәә вә хидмәтләр истеһсалына капитал гојулушу мәнбәји, габагчыл технолокија, ноу-хау, габагчыл идарәәтмә механизми әлдә етмәкдир.

Харичи кредит дикәр борчлардан фәрги оларағ дөвләтин харичи борчларына јүкәнјор.

Үмумијәтлә, инвестиция сijasәтинин структур вә апрокејиясы, үмуми игтисади сijasәтин структур вә стратегијасына ујғунлашдырылмалыдыр.

Республикамыз бәјнәхәлал капиталын чәмләшдији үч әсас мәркәзин АБШ, Авропа, Јапониянын инвестиция еһтијатларыны милли игтисадијата чөлб етмәси игтисади имканларын кәнишләнмәсинә тәкан вермиш олар.

Харичи инвестициялардан кәниш истифадаә олунмасы милли игтисадијатын инкишафына, дунја тәсәррүфаты механизминә чөлб олунмасына, интеграция олунмасына кәниш имканлар ачыр.

Мөһз игтисадијатын идарә едилмәсинин апарычы һәлгәләриндән олан инвестиция сijasәтинин игтисади реаллығымызын төләб етдији сәвијәдә гурутмасы күнүмүзүн әсас һәлләдиләси взифәләриндән һесаб едилир.

*Аспирант Х.Ч. Маһмудова
ЕА Игтисадијат Институты*

МӨНФӨӘТ – ИСТЕҺСАЛЫН СӨМӨРӘЛИЛИЈИНИН ӘСАС МӘҶАРЫДЫР

Базар мүнәсибәтләри шәраитиндә мәнфөәт истеһсалын сөмөрәлилийинин әсас көстөрчисидир. Бу һәр шәјдән әввәл онунла изаф олунунр ки, базар игтисадијаты мүнәсибәтләри шәраитиндә саһибкарлыг әсасында фәалијәт көстөрән мүәссисә вә фирмалар даһа јүксәк мәнфөәт әлдә етмәк үчүн даим јени ахтарышларда олур, муасир технолокија әсасында истеһсалын тәкмилләшдирilmәсинә чалышыр, мәрсрәләрин азалдылмасы шәраитиндә истеһсалын һәчминин артырылмасы вә кејфијәтин јүксәдilmәси уғрунда мубаризә апарыр. Белә ки, бүтүн бунлар јүксәк рәгабәт шәраитиндә даһа јүксәк мәнфөәт әлдә етмәк үчүн әсас шәртдир.

Республикамызда базар игтисадијаты мүнәсибәтләринә кечид шәраитиндә сәнајенин ајры-ајры саһәләриндә, хүсусилә машынағярма комплекслериндә мәнфөәтин артырылмасы үчүн, еһтијатларын ашкар едилмәси вә ресурсларын сафәрбәр едилмәси үчүн елми арашдырмалырын апарылмасы күнүн ваҗиб мөсәләләриндән биридир.

Мәлүмдур ки, машынағярма сәнајесинин инкишафынын әсасыны материал вә елми-техники база тәшкил едир. Машынағярма сон илләрдә Азәрбајҗан сәнајесинин ән күчлү вә динамик саһәләриндән бири олмушдур. Бурада илләрлә күчлү вә динамик елми-техники вә истеһсалат базасы јарадылмышдыр. Базар мүнәсибәтләринә кечид шәраитиндә машынағярма

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕМЬИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

мүссиселеринде идарәәтмә механизминин тәкмилләшдирил-
мәси, онун структурунун электротехника, чиназгајырма, радио
сәнајеси, електрик дэзкаһгајырма кими микро сәһәләрин инки-
шафы истигаәтинде јениләшдирмәк мәсәдә ујун оларды.
Машынгајырмада бу истигаәтдә структур дәјишикликләр әһа-
линин мәшуғлуғу кими ваҷиб проблемә өз мүсбәт тәсири
кестәрәк, белә ки, бу микросәһәләр нисбәтән әмәк тутумлу-
дурлар.

Статистик мә’луматлар кестәрир ки, машингајырма
сәнајесинин сон илләрдәки инкишаф динамикасы базар игтиса-
дијаты тәләбләриндән чох кери галы. Чүнки республикада
баш верән мә’лум сәбәбләрдән игтисади әләгәләрин позулма-
сы бүтүн сәнаје сәһәләри кими бу сәһәндин дә инкишафына өз
тәсирини кестәришдирә. Һал-һазырада базар игтисадијатына
кечид шәраитиндә машингајырманын јенидән гурулмасы бир
чох мәсәләләрнин һәллини тәләб едир. Бу истигаәтдә башлы-
ча оларағ малијәләшдирмә мәнбәји, мәнфәәт вә онун сәмәрә-
ли истифадә олунмасы һесаб олуна биләр.

Мә’лумдур ки, мәнфәәт башга игтисади кестәричиләр-
дән фәрғли оларағ мүссисә, бирик вә башга тәсәрруфат
тәшкилатларынын истеһсалат тәсәрруфат фәалијәтинин әсас
игтисади кестәричиси сајылыр. Мәнфәәт вә бә ја дикәр мүссисә-
сәнин фәалијәтиндә бир сыра мәсәләләрүн, о чүмләдән јүксәк
идарәәтмә һаггында фикир вә муһаһизә јүрүтмәи имкан верир.
Мәнфәәт һәмчинин истеһсалын һәмчинин артырылмасы үзрә
кәмијәт вә кәјфијәт кестәричиси олмагла мөвчуд вәсаитләрдән
сәмәрәли истифадә едилмәси, еһтијатларын сәфәрбәр
олунмасы, әмәк мөһсулдарлығынын артырылмасы мөһсула чә-
килән мәсрәфләрин ашағы салынмасынын јигмәтләндирилмә-
синдә әсас мө’јардыр. Она кәрә дә базар игтисадијаты мүнәси-
бәтләри шәраитиндә мүссисәнин бүтүн фәалијәти мәнфәәт
кестәричиси илә әдләгәләндирилмәлидир.

Фикримизчә машингајырма сәнајесиндә тәнәззүлүн да-
јандырылмасы, јени кәјфијәтдә мөһсул истеһсал едилмәсини
тәмин етмәк мәсәдә илә техноложии гурғуларын дәјишдирил-
мәси вә нәһајәт мәнфәәтин артырылмасы үчүн истеһсалын је-
нидән тәшкилино әләвә сәрмәје гојулмасы тәләб олунаҗа. Ин-
кишаф етмиш өлкәләрин тәклиф олунан инвестисија гојулушлар-
ындан сәмәрәли истифадә етмәк вә мәсәләнин һәллиндә мүс-
бәт һал сајылмалыдыр.

Демократизация всех сторон общественного разви-
тия, относительная стабилизация социально-экономическо-
го развития не могут обойти один из важнейших социаль-
ных институтов, каковым является семья.

Мы изучая семью, ставим перед собой цель увеличи-
вать знания о мире, в котором живем. Это необходимо и
важно для развития современной цивилизации. В настоя-
щее время, в условиях перехода к рыночной экономике се-
мья все в большей мере становится свободным союзом рав-
ноправных людей. Она стрится на чувстве взаимной люб-
ви, уважении, ответственности и долга, хотя корыстным мо-
тивам (брак по расчету) все еще есть место в нашем об-
ществе. Изучение мотивов вступления в брак 500 пар во
«Дворце счастья» г. Баку показало, что 76,2% о прочной и
счастливой семьи считают любовь, вместе с общностью
взглядов, доверием, искренностью, 14% - равноправие и
уважение. Только 11,1% молодоженов либо не высказали
своего мнения, либо выдвинули в качестве мотивов
вступления в брак наличие у одного из супругов жилищно-
да, 2% - рождение детей до брака.

Несмотря на все трудности условий переходного пе-
риода в том числе и экономические, брак по любви, вместе с
доверием стал у нас господствующей, нравственной осно-
вой семейно-брачных отношений, включающие в себя и
прочные родственные связи членов семьи, осознание долга,
взаимной ответственности между родителями и детьми, а
также близкими родственниками.

В последние годы проблемы семьи не сходят со стра-
ниц газет и журналов. Это свидетельство не только расту-
щего интереса к тому, как живут и развиваются наши семьи,
но и стремление понять и разрешать проблемы неизбежно
возникающие на их жизненном пути.

Что же сейчас происходит с семьей в нашей республике? Общее представление о семейном составе населения и переменах в нем дают сведения об изменении числа семей во времени. Все экономические реформы, исторические события пережитые нашей республикой за последние годы сильно повлияли и повлияют в дальнейшем на население, изменят ее половозрастную структуру, вызвали и вызовут серьезные сдвиги в размещении населения, а также повлияют на экономическую структуру и менталитет нации.

Социологические исследования показывают, что за последнее время постепенно меняется и статус семьи. Отсюда возникают проблемы - изменяются функции, роли в семье. Глава семьи не в состоянии содержать ее, иногда остается без работы, трудно находить работу по специальности, женщины стремятся на работу, чтобы выйти из кризисной ситуации, во многих случаях являются кормилицей семьи, отсюда дети остаются без присмотра, в некоторых семьях появляются няни и т.д., что приводит семью к конфликтной ситуации.

Осуществление различных мер социальной политики должны содействовать улучшению семейных отношений всей жизнедеятельности семьи, усиливать ее семейный потенциал. Так как семья занимает в жизни общества особое место, это своего рода процесс его развития. В Конституции Азербайджанской Республики в главе «Основы государства» говорится «Семья как основная ячейка общества находится под особой опекой государства»

Для жизнедеятельности общества большое значение имеют хозяйственно-экономические функции семьи, такие как распределение хозяйственных обязанностей, уменьшение нагрузки женщин, организация разумного потребления доходов. А для молодых семей приоритетной остается потребность в жилье.

Как мы знаем, экономической основой семьи является домашнее или семейное хозяйство. Семья характеризуется общим бюджетом, совместным проживанием, разделением обязанностей, заботой друг о друге. Нравственно-психологическая сторона семьи связана с имитивными отношениями

между супругами, основанными на любви, глубокой привязанности друг к другу.

Следовательно, семья - это мир постоянного общения людей друг с другом, в процессе которого происходит социализация личности, а в последствии - общества. Вместе с тем семья - это носитель национально-этнических традиций; ребенок усваивает родной язык, культуру, обычаи.

По-мнению специалистов, хозяйственно-экономическая функция семьи имеет всецело материальный характер, однако, как и другие функции определяется в конечном счете экономическим базисом общества и господствующей в нем культурой. В любом обществе семья на сегодняшний день играет основную *экономическую* роль. Польский социолог П.Рыбицкий отмечает, что «социология семьи - это хорошая лупа для изучения всего общества и его истории».

Именно, как никогда эти слова созвучны с сегодняшним днем нашей независимой Республики. И не удивительно, что в период экономических реформ на страницах газет все больше, появляются объявления о знакомстве будущих супругов, где особенно подчеркивается материальное положение.

h.Ə.Məhərrəmovə
Bakı Biznes Universiteti

НЭСИРЭДИН ТУСИНИН ИГТИСАДИ ТӘ ЛИМЛӘРИ

Шәргә аләминин јетишдириш олдуғу мүдрик шәхсијәт-ләрдән бири дә Несирәддин Тусидир. Несирәддин бәјүк мүнәч-чим, ријазиләтчи, философ вә шаир тәбиәтли бир шәхсијәт ол-мушдур. Онуң дүнјәкөрүшү орта әсрләр дөврүнүн зиддәттли кешмә-кешлијиндә тәшәккүл тапмыш вә формалашмышдир.

Тусинин әсәрләриндә игтисади фикир вә тә лимләр өзү-нәмәхсус бир шәкилдә өз әксини тапмышдир. Тусинин «Әхлаг-и-Насири» әсәрләриндә ирәли сүрүлмүш игтисади фикирләр диг-гәти даһа чоһ чәлб едир. Туси елимә, әмәјә, сәнәтә, тәсәрруфат-чылыға, идарәетмәјә, евадрлыға инсанларын һәјәти үчүн лазим олан башлыча шәрт кими бахырды. О, һәјәтын мәнасыны, ни-зам вә интизамыны әмәкдә көрүрду.

Туסי кестерирди ки, инсан жашамаг үчүн жемөжө мөһтачдыр, инсанын жемөжө нејванларынын кими алаф вә судан ибарәт дејил вә тәбиәт тәрәфиндән хазыр верилмир. Инсанын гидасы сәнәт вә пешә олмадан, мөсәләң, өкмөк, бичмөк, тәмизлөмөк, үүлтмөк, јоғурмаг вә биширмөк олмадан мүмкүн дејилдир. Бунун үчүн исә көмөкчи ишләр - көнд тәсәррүфаты лөвазиматыны дүзөлтмөји вә ишләтмөји бачармаг, узуң мүддөт бөјүк өмөк сөрф өтмөк лазымдыр. Инсанлар һәр күн өзлеринө лазым олан гөдәр мөһсул хазырламасалар, бу, жемөжин гуртармасына, мөишөтин позумласына сәбәб олур. Буна көрө онлар еһтијат топламаға мөһбурдулар.

Инсанлар өз азугәлерини сахламаг вә өзлерини сојугдан горумаг үчүн мөңзил тикирләр. Инсанлар мөһсул хазырламаг үчүн лазыми пешә вә сәнәтләрлө мөшгул олмасалар, өз еһтијатларыны горумаға имканлары олмас.

Нәсирәддин мөңзил тикмөк дөдикдө төкчө дашдан, көрпичдөн, палчыгдан ев тикмөји нәзәрдө туттур, ејни заманда айле гурмаг, ону јерли-јериндө низама салмаг, өвләдлары дүзкүн тәрбијә өтмөји нәзәрдө тутур. Демәли, ев доландырмаг өзү дө бир сәнәткарлыгдыр.

Туסי сәнәткарлығын зәури вә гејри-зәури олдугларыны тәһлил өтмөклә өкинчилијин, дүлкөрлијин, рөнксазлығын, дөмирчилијин һәјат үчүн лазым олудугуну гејд өтмишдир. Онун фикирләриндө өмтөө-пул мүнәсибәтләри, көлир, маја дөјөри кими игтисади категоријалар өзүнмөхсус шөкилдө тәһлил өдилмиш вә идәрөөтмө һагында мулаһизәләр ирәли сүрүлмүшдир.

Туסי кестерир ки, көлирин сәбәби истә дад вә тәшәбүслә бағлы ола биләр. Көлир өлдө өтмөк үчүн әсәсән үч шөрти јеринә јөтирмөк лазымдыр: 1-чи зүлмә јол вермөмөк; 2-чи русвајчылыға јол вермөмөк; 3-чү алчагыға јол вермөмөк. О, гижмөтдө, чөкидө-өлчүдө алдатмағы, өлиөјрлик вә оғурлуғла өлдө өдилөн көлири зүлм адландырыр.

Нәсирәддин баһа сатмағы, адам алдатмағы, мөһтөкирлији исә ријакәрлыг адландырыр. О, төвсијә едир ки, ағыллы адам еһтијат топламаг, азугә сахламаг ишләриндә фурсәти өздө вермәз, еһтијач вахтларында, гытлыг дүшдүкдө, зөманә үз дөндөрдикдә, тәбии фәләкәт баш вердикдә, хәстәликләр јайылдыгда ондан истифадә өдөр. Туסי исрафчылығын гөт и өлејине иди. О, јазырды: «Бу о демөкдир ки, лазым олмадан «ејш-ишрөт», «зөвг-лөззәт» кими шејләрә пул хөрчлөјөндө вә ја иш көрдүрөндө јерсиз артыг верәсөн».

Туסי гејд едир ки, гөнаөт она дејилир ки, нөфс јемәк, ичмөк,көјим вә башга шејләри асан өлә кәтирдикдә дө онларын сөрф өдилмәсиндә мүөјөн һәдд геја.

Туסי педагогикасынын улвилији ондадыр ки, о, һеч бир фанатик ибарөләрә вармадан, инсан дининин мө'нәви чәһәтдән саф, пак вә дүзкөн әхлаг нормаларындан бөјүк усталыг вә бачарыгла истифадә өдө билмишдир.

Бүтүн әсәр боју өмөк, фәәлијәт, һәрәкәт, ишкүзарлыг тәблиғ өдән Туסי сәәдәтин јалныз шүүрлу зөһмәт нәтичәсиндә мүмкүн олачагыны елми дәлилләрлө әсәсләндирәраг хазырын-назри, тәсадуфөн нәсиб олан хошбөхтликләри сәәдәт һесаб өтмир. Фајдалы өмөк исә Туси фәлсәфәсинин мөһәк дашыдыр. Туסי тө'кидлө тәләб едир ки, көңлчәри зөһмәтә, өмөксөвәрлијә, сәнәтә, пешәјә алышдырмаг лазымдыр. Бу чох вачиб мөсәләдир вә һәјатын тәләбидир.

Шүбһәсиз ки, халг педагогикасы илә сых бағлы олан Ту-си әхлаг нормалары вә тө'пимләри мөктәбләримиздә кеңиш тәдрис олунамалы вә көңчәримизин лөјагәтли шөхсләр кими формалашмасына көмөк өтмөлидир.

Нәсирәддин Туси кими мүдрикләрин һәјәтда јашамаг үчүн зәури олан педагожи, игтисади, әхлаг инчиләринә риәјәт өтмөк бу күн бизә чох лазымдыр.

*Аспирант И.Ф.Ханларов
Аз.ЕА Игтисадијат Институту*

МҮӨССИСӨДӨ БИЗНЕС-ПЛАНЫН ТӘРТИБ ОЛУНМАСЫНЫН БӘ ЗИ МӨСӘЛӨЛӨРИ

Базар игтисадијаты шөраитиндө мүөссисәнин сөмөрөли фәәлијәти јалныз онун инкишаф планы, истәһсал програмы вә социал-игтисади инкишаф прогнозларынын ишләниб хазырланмасы әсасында мүмкүндүр.

Илк мөрһәләдө планын ишләниб хазырланмасы мүөссисәнин өз еһтијатларыны әсәс көтүрмөклә апарылыр. Игтисадијатын сөрт, директив формада идәрөөдилмә өзөзинә игтисади просесләрин динамик олараг өзүнүн тәнзимләмә шөртләри өн плана чөкилир. Мөвчуд гайдаларын вә игтисади дөстөкләрин көмөји илә игтисади фәәлијәт мөгсәдөүјүн мөчрәја рөнәлдчиләр. Игтисадәахили планлашдырма ишинин сөн нәтичәси бизнес-планынын хазырланмасындан ибарәтдир. Бизнес-план

әсас е'тибариле игтисади-малијје фәалијјетиндә мұвәфәғијјәт әлдә едилмәсини өзүндә әкс етдирмәлидир.

Мұәссәсәдахили планлашдырманын икинчи мәрһәләсиндә ишин һәчминин игтисади чәһәтдән сәмәрәли сәвијјәһә галдырылмасы мәсәләләри әһатә олунур. Бу мәсәләләр нәтичә е'тибары илә фәалијјәтин кәнишләндирилмәси илә әлағәдар оларағ әләвә малијјә вәсаитинин һәчминин вә формаларынын мүјјәнләшдирилмәсини әһатә етмәлидир. Јалныз бундан сонра бизнәс-план банк вә ја дикәр малијјә тәшкилатына тәғдим олуна биләр.

Бизнәс-план инандырычы олмалыдыр. Она кәрә дә онун мәзуну ајдын, ғыса вә мәнтиғи шәкилдә шәрһ олунмалы, һесабламанлар дәғиғ апарылмалы, садә вә конкрет чәдвәлләрдә әкс олунмалыдыр. Минимум техники информасија илә жанашы мәнфәәтин прогнозу вә мұвафәғ мәнсул базарынын тәһлили бизнәс-панда мүтләғ өз әксини тапмалыдыр.

Бизнәс-планын инандырычылығыны артырмағ мөгсәдилә ујғун сәһә узәр ихтисаслашмыш азад експерт рә'јини алмағ мөгсәдәујғун оларды.

*Ч.в.н. Ф.Б.Еминов,
и.в.н. В.Рустәмов*

АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КӨНЧӘ БӨЛКӘСИНДӘ СӘРБӘСТ ИГТИСАДИ ЗОНА ЈАРАДЫЛМАСЫ ИМКАНЛАРЫ НАГЫНДА

Бир сыра өлкәләрин (ЧХР, Тајван, Сингапур, Малајзија, Мексика, БӘӘ вә с.) тәчрүбәси сүбүт едир ки, өлкә игтисадија-тынын дүнја тәсәррүфат ситемини сәмәрәли интеграсија олунмасына өлкә вә өлкәдахили рекионлар гаршысында дуран стра-тежи әһәмијјәтли проблемләрин һәлиндә сәрбәст игтисади зо-наларын (СИЗ) јарадылмасы мұһүм рол ојнаја биләр.

Тәдғигатлар кәстәрик ки, Азәрбајчан Республикасында да СИЗ јарадылмасы үчүн әлвәришли шәраит вардыр. Бу тәдғи-гатларын нәтичәләринә кәрә сәрбәст игтисади зона јарадылма-сы бахымындан ән перспективли рекионлардан бири дә Көнчә бөлкәсидир. Бөлкә сәрбәст игтисади зона јарадылмасы үчүн зә-рури олан илкин шәртләрә вә реал имканлара малиқидир. Бу-лар әсасән ашағыдакылардан ибарәтдир:

1.Зағағзијанын мәркәзиндә јерләшдијинә кәрә чоғ әл-вәришли чоғрафи-нәғлијјат мөвғәјинә малиқ олан Көнчә ејни за-

манда бәјнәлхалғ әһәмијјәтли макистралларын - дөмир јолу, шоссе, бору кәмәрләри, јүксәк кәркинликли електрик хәтләри-нин кечдији, һәмчинин ән ағыр тәјјәрәләри гәбул едән билән тәј-јәрә лиманы, кифајәт гәдәр нәғлијјат паркы вә анбарлары олан бир мәнтәгәдир. Бүтүн бунлар исә харичлә интенсив әләғәләр јаратмағ бахымындан чоғ јүксәк гүмәтләндирилән хүсусийәтләр һесаб олунур;

2.Бөлкә күчлү тәбии-игтисади потенсиала малиқидир. Бу-рада әлвәришли тәбии-иглим шәраити (әразиси орта дағлы, дағәтәји вә аран релјеф формаларындан ибарәтдир. Әразисин-дә мүхтәлиф релјеф формаларынын олмасы буранын иглимин-дин дә мүхтәлифлијјинә сәбәб олмушду. Бөлә ки, зонада (1000-2000 м) мұлајим-сојуг, јарымрүтүбәтли, јүксәк дағлы әраидә сојуг, рүтүбәтли, аран һиссәдә исә исти вә гуру иглим шәраити мөвчудду); зәнкин фәјдалы газынты, курорт вә мөшә сәрвәт-ләри; фәјдалы газынтылары сәнајә әһәмијјәтинә кәрә ашағыда-кы группара ајырмағ олар:

а) металлуркија хаммалы - Дашкәсән дөмир филизи вә Зәјлик алунит мө'дәнләри, Хачбулаг ашғар әһәнкләри јатағла-ры, Битдибулаг мис-мәркүмүш вә Алабашлы һематитли дөмир филизи јатағлары вә с.;

б) кимја хаммалы - Чиракидзор, Гоганалы, чолпан кү-күрд көлчәданы мө'дәнләри;

в) тикинти хаммалы - Дашкәсән мәрмәри, јухары Ағча-көнд кипс-мө'дәни, копал, кварцит, чынғыл, әһәнкдашы мө'дән-ләри;

г) комплекс хаммал сәрвәтләри-килаби (бетонит) јатағ-лары (Ханлар, Товуз, Дашсалаһлы) вә с.

Бөлкәнин дағлыг зонасы сојуг вә термал минерал булаг-лардан ибарәт балнеоложи вә иглим курорту рекреғсија сәрвәт-ләринә малиқидир. Көнчә шәһәриндән 35 км чәнубда дәниз сә-вијјәсиндән 1566 м јүксәкдә јерләшән Көј-Көл дүнјанын ән кө-зәл дағ көлләриндән бири кими гүмәтләндирилди. Көлүн са-һилләриндә учалан дағларын сәтһини ертән јашыл мөшәләр әразисинин истираһәт вә курорт әһәмијјәтини артырыр. Бундан әләвә Көнчә шәһәринин јахынлығында Кичик Гағғаз дағлары-нын шимал өтәкләриндә сых мөшәләрлә әһатә олунмуш һачы-көнд дағ-иглим курорт вә мұаличә комплекси дә бәјүк сағламлығ әһәмијјәтинә малиқидир; мәнсулдар торпағ сәһәләри вә с. вар-дыр.

3. Бөлкәдә кифајәт гәдәр әмәк еһтијатлары, о чүмлөдән ихтисаслы кадр потәнсиалы (нисбәтән учуз) вардыр;

4. Бөлкә Азәрбајжан Республикасынын сәнајә чәһәтдән инкишаф етмиш вә мүәјјән елми-техники потенциал малик регионларындан биридир. Бурада ән'әнәви јүнкүл вә јејинти сәнајә мүәссисәләри (тохучулуг, халчачылыг, чини-сахсы габлар истеһсалы, шәрәтчәлыг, гәннадә, јаг-пнј вә с.) илә јанашы гара вә әлван металлуржија, кимја сәнајеси, чиһазгајырма вә електротехника мөһсуллары истеһсалы үзрә ихтисаслашмыш вә әсасән дә јерли тәбии минерал-хаммал еһтијатлары вә кәнд тәсәррүфаты хаммалы әсасында фәалијјәт кәстәрән ири сәнајә мүәссисәләри, инкишаф етмиш тикинти-инвестија комплекси (бурада олан ири панелли евтикмә комбинаты, дәмир-бетон, кәрпич-кирәмит, мөсамәли бетон мө'мулатлары заводлары, мәрмәр блоклар вә гипс-бетон заводлары јерли тәләбаты едәмәк имканы илә јанашы әтраф районлары дә муәафиг мөһсулларла тә'мин етмәк күчүнә маликдирләр) вардыр;

5. Бурада мүхтәлиф истигамәтли елми-тәдгигат институтлары, елми-мәркәзләр, али, орта вә пешә ихтисасы мөктәбләри, зәури истеһсал вә сәсиал инфраструктура объектләри фәалијјәт кәстәрир;

6. Белкәдә базар мүнәсибәтләринә кечидлә әләгәдәр олараг апарылан ислаһатлар (мүлкијјәтин өзәлләшдирилмәси вә дөвләтсизләшдирилмәси, саһибкәрлыгын инкишафы үчүн шәрәит јарадылмасы, базар инфраструктуру вә бизнесә кәмәк хидмәт сәһәләринин јарадылмасы, харичи иғтисади әләгәләрин либераллашдырылмасы вә с.) тәсәррүфатчылыг фәалијјәтинин кенишләнмәси вә инкишаф етдирилмәси үчүн кениш имканлар ачыр;

7. Белкәдә артыг харичи ишкүзар дәирәләрлә биркә тәсәррүфатчылыг фәалијјәти илә мөшгул олмаг сәһәсиндә илкин тәчрүбәнин олмасы;

8. Кәнчә тарихән тичарәт мәркәзи олмагла өзүнәмәхсус бизнес әләгәләринә вә буна шәрәит јарадан ичтимаи-психоложи «иглимә» маликдир вә с.

С.Ю.н. М.Н.Байрамова

ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЕ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ

В современных условиях первостепенную важность приобрел последовательный переход к более совершенной

системе экономических отношений. В сложную структуру этих отношений входят и будут в перспективе входить отношения по поводу производства, обмена, распределения и потребления материальных благ. Это прежде всего отношения собственности, развитию которых в современных условиях государством придается огромное значение.

Ядро современных законодательных преобразований в сфере регулирования гражданско-правовых отношений составил Закон «О собственности в Азербайджанской Республике» принятый 9 ноября 1991 г. В нем определяется, что собственность выступает в форме государственной, коллективной и частной собственности. В пределах, определенных законодательством Республики, допускается объединение имущества, находящейся в собственности граждан и юридических лиц и др. государств, с образованием на этой основе смешанной собственности. В рамках, регулируемом законодательством Азербайджанской Республики, на ее территории допускается собственность иностранных государств, их юридических лиц и граждан, международных организаций.

В сегодняшних условиях перехода на рельсы рыночной экономики, хозяйственного расчета, развития частного предпринимательства, укрепления связи с зарубежными предпринимателями на базе совместной хозяйственной деятельности, экономического сотрудничества с общими капиталовложениями, создания многочисленных различных по сфере интересов малых предприятий, значение экономических отношений, неразрывно связанных с отношениями собственности, неизмеримо возрастает. Это важное обстоятельство в свою очередь определяет необходимость обеспечения ее правовой охраны. Особого внимания требуют общественно опасные посягательства на собственность, когда они сопряжены с причинением вреда в хозяйственной сфере.

Переход к новым экономическим отношениям требует обеспечения более полной защиты всех видов собственности, в т.ч. уголовно-правовыми средствами.

Для уголовно-правовой теории важной новеллой Закона о собственности в Азербайджанской Республике является положение, согласно которому «государство создает»

условия, необходимые для развития разнообразных форм собственности и обеспечения их защиты. Не допускается ограничений или преимуществ в осуществлении права собственности в зависимости от формы собственности. Это означает, что государство обеспечивает в законодательстве гражданам и всем другим собственникам разные условия защиты права собственности.

В связи с этой правовой новеллой вступил в противоречия закрепленный в действующем уголовном праве принцип различной охраны: государственной и общественной собственности с одной стороны, и собственности граждан - с другой. Такое различие приводит к трудностям в правоприменительной практике. Основываясь на этом, можно предложить объединить все нормы о хищениях чужого имущества, независимо от формы собственности, в одной главе Особенной части УК, назвав ее «Преступления против собственности».

*II курс тәләпи Ә.И.Һүсәйнова
Баки Бизнес Университети*

ИНЗИБАТИ ҺӘГУГ МӘС УЛИЈЈӘТИ

Һүгуи дәвләт гуручулуғунун башлыча вәзифәләриндән бири дә ганунчулуға чидди ризәтә олунмасы, һүгүг гәјдаларынын һәр һансы шәкилдә позулмасы һалларынын арадан галдырылмасы, һүгүг позунтулары вә ону доғуран сәбәпләрә јол верилмәсидир. һүгүг позунтуларына гаршы мүбаризәнин күчләндирилмәси әсас вәзифәләрдән бири кими гаршыда дурур. Бу мүһүм вәзифәнин һәјата кечирилмәсиндә башлыча мәсәләләрдән бири инзибати һүгүг позунтуларына гаршы мүбаризәнин апарылмасыдыр. Гаршыја гојулмуш вәзифәләрин һәллиндә инзибати мäs улијјәт мүһүм рол ойнајыр. Белә ки, бир чох һүгүг позунтуларынын гаршысынын алынмасына вә арадан галдырылмасына көмәк едир. Онун әһәмийәти наркоманија, сөрхошлуғ, зәһмәтсиз кәлирләр, паспорт режими гәјдаларынын позулмасы вә с. һүгүг позунтулары илә мүбаризәдә хүсусилә бөјүкдүр. Икинчиси, инзибати мäs улијјәт нормаларынын тәтбиғи даһа тәһүкәли чинајәтләрин профилактикасына сәмәрәли тәсир едир.

Инзибати мäs улијјәт ганунверичилик јолу илә норматив чәһәтдән тәсбит едилир. Инзибати мäs улијјәтин норматив әсасы дедикдә инзибати тәһбәһләрин тәтбиғ едилмәсини тәнзим едән һүгүг нормаларынын системи баша дүшүлүр.

Инзибати мäs улијјәтә јалныз инзибати һәгүг позунтусу олан шөхс чәлб едиле биләр. Бу мүддәә һүгүгун әсас принципләриндән биридир. Тәғсирлик принципи инзибати һүгүг позунтулары һағында ганунверичиликдә илк дәфә оларағ 1961-чи илдә тәсбит едилмишдир. Лавин тәғсирлилик принципи јалныз хәбәрләри вә ја инзибати чәримә мүәјјән едиле билән. һаллара аид едилдирди.

Һал-һазырда тәғсирлилик принципи бүтүн инзибати һүгүг позунтусу үстүндә мүәјјән едиле билән тәнбәһ тәдбирләринә, јәни инзибати мäs улијјәтә аид едилир.

Инзибати һүгүг позунтусунун субъекти, объекти, субъектив вә объектив чәһәтләри мөвчуддур. һүгүг объекти дедикдә, инзибати санксија илә мүһафизә едилән конкрет ичтимаи мүһасибәтин зијан чәкмәси баша дүшүлүр.

Инзибати һүгүг позунтусунун субъекти дедикдә инзибати мäs улијјәтә чәлб олуна биләчәк шөхсләрин даирәси нәзәрдә тутулур. Инзибати гануна әсасән һүгүг позунтулары һағында ганунверичиликдә кестерилән әмәлләрдән һәр һансы бирини етмиш, мүәјјән јаша чатмыш, анлағлы, физики чәһәтдән сағлам шөхсләр инзибати мäs улијјәтә чәлб олуна биләрләр.

Инзибати мäs улијјәтин әсаслары мәсәләси һүгүги әһәмийәтә малиқдир. Чүнки она чидди әмәл олуна мәнәси тәләби шәсијјәтин һүгүгларынын тәмин едилмәси илә сых әләғәдәрдыр. Тәғсирли шәхсин инзибати мäs улијјәтә чәлб олунмасы гануни әсаслар мөвчуд олдуғда мүмкүндүр.

Инзибати ганунверичилијә әсасән инзибати мäs улијјәтә чәлб етмәнин дикер шәрти шәхсин анлағлы олмасыдыр. Јалныз анлағлы шөхсләр етдикләри инзибати һүгүг позунтусу үстүндә инзибати мäs улијјәтә чәлб олуна биләр. Анлағсыз шөхсләр исә инзибати мäs улијјәтә чәлб олуна билмәзләр.

Ганунверичиликдә мүәјјән едилмишдир ки, анлағсызлығ вәзијјәтиндә олан јәни хроники руһи хәстәлик, руһи вәзијјәтин мүвәғтәти позулмасы вә ја башға хәстәлик нәтичәсиндә өз һәрәкәтләрини өлчүб-бичмәк вә ја өзүнү идарә етмәк иттидарында олмајан шөхсләр инзибати мäs улијјәтдән азад едилдирләр.

АЗӘРБАЙҖАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИГТИСАДИЈАТЫНЫН ИНКИШАФЫНДА ХАРИЧИ ИНВЕСТИСИЈАНЫН РОЛУ

Сон илләрде республикамызда апарылан дахили вә харичи сijasәт игтисади сабитлигин тә'мин олунмасыны, киши-миграслы игтисади ислаһатларын һәјата кечирилмәсини, игтисади артымы вә республиканын базар игтисадијатына доғру инамла ирәлиләдијини кәстәрир. 1997-чи илдә үмуми дахили мөһсул 5,8%, сәнајә мөһсулу 0,3%, инвестисия гојулушу 58,7% артмышдыр.

Базар мүнәсибәтләринә кечидлә әлагәдар игтисади ислаһатларын апарылмасы, өзәлләшдирмә, игтисадијатда апарылан структур дәјишикликләри, мүһәссис вә тәшкилатларда истифадә олунан әсас фондларын һәм физики, һәм дә мәнәви чәһәтдән көһнәлмәси бөјүк һәчмдә малијә вәсаити төләб едир. Лакин малијә ресурсларынын чатышмадығы, вәсаитә олан төләбатын исә хејли артдығы бир шәраитдә харичи инвестисиянын чәлб олунмасы мүнһм әһәмијәт кәсб едир. Харичи инвестисияларын чәлб олунмасы вә онларын горунмасыны тә'мин етмәк мәгсәдилә республикада «Харичи инвестисиянын горунмасы һағында» хусуси Ганун гәбул олунмуш вә харичи инвестисиялар үчүн тә'минаты мвәјјән едилмишдир.

Бүтүн бунлар республикамызда харичи инвестисияларын ахыныны хејли артырмышдыр. һазырда мұхтәлиф өлкәләрдән вә бөјнәлхалг малијә-кредит тәшкилатларындан республикамызда чохајлы инвестисия тәклифләри дахил олур.

БМТ-нин Тичарәт вә Инкишаф үзрә Хусуси идарәсинин нәшр етдији дүнја инвестисия һесабатында кәстәрилдији кими АзәрбајҖан Мәркәзи вә Шәрғи Авропанын өн чох инвестисия гојулан өлкәләри арасында Полша, Мачарыстан, Русија, Чех республикасы вә Румунијадан сонра алтынчы јердә дурур.

1997-чи илдә республика игтисадијатына гојулан харичи инвестисияларын һәчми 1,2 млрд. АБШ долларындан чох олмушдур ки, бу да 1996-чы илә нисбәтән 2 дөфә чохдур. Үмуми инвестисия гојулушундун 79%-и харичи инвестисия һесабына олмушдур. һазырда республикамызда адамбашына 160 доллара јахын харичи инвестисия гојулушу дүшүр.

Бу сәһәдә нефт контрактлары мүнһм јер тутур. Белә ки, харичи инвестисияларын 64%-и бу сәһәјә јөнәлдилмишдир. Лакин дүнја базарында нефтин гиймәтинин хејли ашағы дүшмә-

си республика игтисадијатына, хусусилә нефт е'малы мүһәссисләринә хејли зәрәр вурумуш, нефт ихрачатынын азалмасына сәбәб олмушдур. Белә ки, хам нефтин гиймәтинин хејли ашағы салынмасына бахмајара, бөјнәлхалг базар гиймәтләри «Азәр-нефть» вә «Јени Нефть» заводларында нәинки нефт е'малы мөһсулунун истеһсал хәрчләрини өртмүш, һәтта бу һесаба заводлар хејли зәрәр чәкмишдир. Гиймәтләр дәјишдирилдикдән сонра һәмин заводлара дөјән зәрәрин һәчми мвә-фиг олараг 8 млрд. маната вә 26 млрд. маната чатмышдыр. Сон илләр јејинти, памбыгтәмизләмә, рабитә, нәглијат вә с. сәһәләрдә харичи инвесторларын марағы хејли артмышдыр.

Дүнја Банкы вә бөјнәлхалг Валјута Фонду газ системинин бәрпасына кәнд тәсәррүфатынын инкишафына, игтисадијатла структур дәјишикликләринин апарылмасына, тикинти-гуручулуг ишләринә вә с. хејли һәчмдә күзәштли кредит јөнәлт-мәшдир. Белә ки, 1997-чи илдә дүнја банкы республикада газ системинин бәрпасына 20,2 млн. доллар, алты нумунөви фер-мер тәсәррүфатына 24,0 млн. доллар, игтисадијатда структур дәјишикликләринә 35,0 млн. доллар кредит ајырмышдыр.

Бөјнәлхалг Валјута Фондунун хәтти илә 93,0 млн.доллар кредит верилмишдир. Республикамызда бир чох харичи дөвләт-ләрин ширкәтләри, о чүмләдән 500-ә гәдәр түрк ширкәти јара-дылмышдыр.Һәмин ширкәтләрин фәалијәти илә әлагәдар бұдчәјә хејли вәсаит дахил олмушдур. Белә ки, 1997-чи илдә харичи инвестисиялы мүһәссисләр һесабына бұдчәјә 241 млрд. манат һәчмдә верки дахил олмушдур ки, бу да бұдчәјә едә-нилен бүтүн веркиләрин 10 фаизини тәшкил едир.

С.М.Сейдова
Н.Туси адына АДПУ

1920-ЧИ ИЛЛӘРДӘ АЗӘРБАЙҖАНЫН ХАРИЧИ ӨЛКӘЛӘРЛӘ ТИЧАРӘТ ӘЛАГӘЛӘРИНДӘ МҮШТӘРӘК МҮӘССИСӘЛӘРИН РОЛУ

АзәрбајҖан Демократик Республикасынын 80 иллик јү-билеји әрәфәсиндә АзәрбајҖанын игтисадијаты, онун кәләчәк перспективләри һағында фикир сөйләјәркән әсримизин 20-чи илләриндә республикамызын харичи дөвләтләрлә игтисади әлагәләринә бир даһа нәзәр салмаға, бә'зи тарихи фактлары мүасир төләбләрлә, объектив тәһлил етмәјә мүнһм әһтијач дују-лур. Бу бахымдан тәгдим олунан материалда 20-чи илләрдә

Азербайжанын харичи өлкөлөрлө өлагөлөриндө мүштөрөк мүөссөлөрини ролу арашдырылыр вө төһлил едилир.

Азербайжанда болшевиклөр һакимийәтө кәлдикдөн сонра Харичи Тичарәт Идарәси илк нөвбәдө гоншу Иранла тичарәт өлагәсинө кирди вө Ирандан әрзаг мөһсулларынын алынмасынө тәшкил етди. Бу идарө Азербайжандан Ирана ихрач едилән мөһсуллара нәзарәт етмәжө башлады. АХТШ январында Иранла тичарәт етмөк үчүн хусуси идарөлөрарасы комиссија жарылды.

Азербайжанын Иранла тичарәт өлагәләри инкишаф етдикчө, мүштөрөк мүөссисәләр жаранмага башлады. Мүштөрөк мүөссисәләрин өксәрийәти Совет-иран мүөссисәләри иди. Бу мүөссисәләр 1923-чү илдән етибарән жаранмага башлады. Тичарәт өмәлијјаты апармагдан башга, онлар мүхтәлиф нөв хамалын е'малы вө һазырланмасы, мүхтәлиф тичарәт идарөләринө борч вермөк, банк өмәлијјатлары, транзит тичарәтин тәшкил вө с. кими чохтәрәфли фәалијјәт кәстөрир-диләр. Фәалијјәт нөвүдән асылы оларәг һәмин дөврдө Иранла бирликдә жардылмыш мүштөрөк мүөссисәләри 5 група бөлмөк олар: а) тәдарүк-ихрач («Персхлопок», «Персшелк», «Персры-ба»); б) идхал («Персазнефт», «Русперссахар» вө с.); в) ихрач-идхал («Шөрг»); г) нәглијјат-јүк («Автоиран», «Буропрес»); д) тичарәт-транзит («Рустрозит», «Закерс»).

Һәлә 1925-чи илдө мүштөрөк мүөссисәләрин әсәс капиталы 8 милјон рубл. иди. Бунун 7 милјону ССРИ-нин, 1 милјону исе Иранын пәйна дүшүрдү.

1922-чи илдө Азербайжандакы Иран дипломатик нүмәјәндәлијјинин разылығы илә "Иран тичарәт чөмијјәти" жаранмышды. Бу чөмијјәт РСФСР, Иран, дикәр республикалар вө Гәрби Авропа арасында тичарәт-мүбадилә, валјүта өмәлијјатлары илә мөшғул олурду. 1923-чү илин сонларында Теһранда жарадылан «Русперсбанк» Иран тачирләринә истәр Русија, истәрсә дө Азербайжанла тичарәтдө харичи банкларын васитәчилијјиндән даһа сөмәрәли истифадө етмәжө имкан верди.

Мүштөрөк мүөссисәләрин чох вахт бөјүк сәләһијјәтләри олурду. ССРИ-нин Ирандакы тичарәт нүмәјәндәлијјинин гәрарына әсасән Иранда Загафғазия Тичарәт Нүмәјәндәлијји багланмыш вө онун бүтүн сәләһијјәтләри «Шөрг» мүштөрөк мүөссисәсинө верилмишди.

Нәглијјат-јүк фәалијјәти илә мөшғул олан «Бурперс» чөмијјәти 1925-чи ил мартын 24-дө жарадылмышды. «Бурперс» мүштөрөк мүөссисәсинин истәр Иранла ССРИ, истәрсә дө

Иранла Азербайжан Республикасы арасында тичарәт өлагәләринин инкишафы, кенишләнмасынө, тичарәт мугавиләләри әсасында ихрач-идхал олунан малларын манеәсиз дашын-масында өһөмијјәтли јери олмушду. Иранда бир чох памбыгтөмизләмә заводлары, барамә вө ипәкчилик мүөссисәләри, радио-телефон стансијалары вө с. азербайжанлы вө рус мөтәхәссисләри тәрәфиндән тикмишди. Јалныз «Персхло-пок» мүштөрөк мүөссисәси Иранда 12 памбыгтөмизләмә заводу тикилмиш, Бөндөркөз, Гум вө с. шөһәрләрдөки памбыгтөмиз-ләмә заводларыны бәрлә етмишди.

Мүштөрөк мүөссисәләрин өксәрийәтинин мөрөкөзө тәбечилијјинө бахмајараг онларын чох һиссәси Бақыда јерлә-шир. Јахүд Бақыда филиаллары фәалијјәт кәстөрирди. Белә мүөссисәләрдән бири «Персрыба» иди. «Персрыба» нын Баш Идарәси Иранын Пәһләви шөһәриндә јерләширди. Бу идарө һәлә 1919-чү илдө жарадылмышды. 1922-чү илдө Бақыда «Персрыба»нын филиалы ачылды. Бундан сонра «Персры-ба»нын фәалијјәтинин бүтүн ағырлығы филиалын үзәринә дүшүрдү. «Персры-ба»нын истәһсал етдији мөһсул чох вахт харичи базарларда сатылырды. 1923-чү илдө «Персрыба»нын Бақы филиалына АБШ-ын биринчи дәрәчәли ширкәтиндән мөһсул алынмасына даир тәклиф едилмишди. Бу ширкәтлә данышыгларда Түркијә-Иран Тичарәт Сәнајә Банкы васитә-чилик етмиш, данышыглар угурла гуртармышды. Тәәсүфлә гејд етмөк ләзымдир ки, ва-чиб мәсәләләрин һәлли Бақы филиалынын өһдәсинә дүшүрдү һалда, әсас кәлир мәркәзин банкларына ахырды. Мүштөрөк мүөссисәләр васитәсилә тичарәт өмәлијјатларында әсас мөгсәд Иран, үмүмән Шөрг капиталынын Русийәја ахыныны тө'мин етмөк иди. Лакин бунула јанашы, мүштөрөк мүөссисәләр Азербайжан илә Иран арасында итисади өлагәләрин формаларындан бири олуб, республи-камызын итисадијјаты үчүн мүһүн өһөмијјәт кәсб едирди.

MҮНДӨРИЧАТ

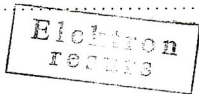
1. И.М.Аббасов - Милли итгисади инкишафын бә'зи мәсәләлери	3
2. А.А.Надилов - Азербачан итгисадијаты дирчәлиш јолларында	8
3. А.К.Әләскәров - Базар мүнәсибәтләрине кечид дөврүндә республикада итгисади ислаһатлар	10
4. Ш.М.Мурадов - Азербайҷанда демографја вә мәшғулут сјасәти: 70-80-чи илләрин һәгигәтләри, мұасир дөврүн реаллығлары вә проблемләри	20
5. А.Ф.Мусајев - «Азәрнефткүмјамаш» дәвләт ширкәтинин мұасир вәзијәти вә проблемләри	24
6. Ә.Х.Нуријев - Азербайҷан сәнәјесинин әрази гурулушунун тәкмилләшмәси проблемли	27
7. С.Г.Ахвердова - Место Азербайджана в международной торговле	30
8. И.В.Алибеков - Экономическая политика рыночной экономики в Турции	34
9. М.Ф.Чәпиллов - Базар мүнәсибәтләри шәраитиндә итгисади шуур вә фәалијәт	37
10. А.Ш.Шәкәрәлијев - Кечид итгисадијатынын тәнзимләnmәсиндә дәвләтин ролу	39
11. Х.М.Мәммәдов - Азербайҷан Халғ Чүмһуријәти милли һәркәтын текамүлүнүн нәтичәсидир	41
12. С.М.Сейфуллаев - Уровень экономической работы и ее влияния на экономику страны	44
13. И.А.Мәммәдов - Мұасир шәраитдә мүнәсибат үчотунун бә'зи мәсәләләри	48
14. Р.Т.Һәсәнов - Јени шәраитдә социал-итгисади прогнозлашдырманын маһијәти вә формалары һағғында	50
15. А.Д.Азимова - Организация контроля реализации учебных задач при обучении профессиональному общению	53
16. Б.Б. Искәндәрөв, А.Һ.Солтанов - Базарын горунмасында ријази методлардан истифадә	55
17. З.М.Мәммәдова - Азербайҷанда саһибкарлығын инкишафы зәрурилији	57
18. Б.С.Бәјдәмирова - Азербайҷан Демократик Чүмһуријәтинин Русија илә итгисади әлағәләри	61
19. И.Һ.Алпјев - Аграр ислаһатларын социал јөнүмлүјүнүн тә'мин едилмәси зәрурилији һағғында	64

20. И.М.Гусейнова - Социальная защита и уровень жизни населения	65
21. Ә.Һ.Һәсәнов, М.А.Һәсәнова - Азербайҷанда сәһмдар чөмүј-јөтләрин вә һијмәтли қағызлар базарынын инкишафы проблемләри	68
22. С.Һ.Ризајева - Азад саһибкарлығын инкишафында сығорта хидмәтинин ролу	70
23. Р.М.Джабијев - Формирование рыночной инфраструктуры Азербайджана	71
24. И.М.Исмајылов - Јени итгисади системә кечид дөврүндә Азербайҷанда макроитгисади инкишаф проблемләри	73
25. Ә.Ә.Һүсәјнов - Аграр бөлмәдә саһибкарлығын формалашмасы	75
26. К.Т.Әлијева - Антиинфисар тәнзимләnmәсинин әсас истиғамәтләри	78
27. И.А.Мәммәдов, А.М.Әлијев - Азербайҷан Республикасында харичи итгисади фәалијәтин регион сәвијәсиндә тәшкили вә идарә едилмәси мәсәләләри	80
28. Е.А.Әһмәдова - Кичик бизнес сферасында социал-әмәк мүнәсибәтләри	82
29. С.А.Мустафаева - Малое предпринимательство - одно из важнейших направлений использования накоплений населения	83
30. Ә.Н.Гулијев - Переход к рыночной экономике: некоторые уроки и проблемы	85
31. Т.Ә.Пашајев - Верхи хидмәтинин тәшкилинин тәкмилләшдирилмәси	87
32. С.Г.Мамедова - Необходимость нового мышления и глобальные проблемы современности	90
33. Х.М.Мәммәдов - Азербайҷан Милли һәркәатынын итгисади тәмәли	92
34. А.М.Әлијев - Азербайҷанда базар мүнәсибәтләри шәраитиндә металлуркија сәнәјеси комплексинин структур јенидән-дүрмә проблемләри	95
35. В.Мәммәдов - Јени итгисади шәраитдә инвестисиянын тәнзимләnmәсинин өһемијјәти	96
36. Э.И.Шабанова, А.Ю.Фейзуллаева - Основные тенденции в развитии экономики Азербайджана в современных условиях	98
37. Н.Һ.Маһмудова, Ч.М.Вәлимәммәдов - Мүстәғил Азербайҷан Республикасында қағыз сәнәјесинин наилијәтләри	100

38. Ч.Искендеров - Социальная значимость реструктуризации Бакинского производственного объединения «Геофизприбор»	101
39. С.Н.Əлиев - Аграр-сəнаје истеһсалынын тəнзимлənмəсиндə дəвлəтин малијјə-кредит сјасəти	104
40. Т.Ф.Гулијев - Һесаблар планында дəјишкликлəрин апарылмасы зəрурəти	106
41. Р.Х.Шаулов, Н.Һ.Əјубов, З.Н.Еминов - Бақы агломерасјасы инкшашфынын екологи проблемлери	108
42. С.Ј.Исмајылзаде - Борч капиталы вə милли игтисади тəһлуке сизлик	111
43. Ф.Г.Əмрахов - Мүасир шəраитдə Азəрбајчан Республикасы игтисадијатынын мүхтəлиф истигамəтлəринин тəһлиги һағында	112
44. С.Н.Бабəјев - Азəрбајчанда саһибкарлығын һəвəслəндирилмəсинин малијјə рычаглары	115
45. З.М.Мəммədова, С.Н.Əлəкбəрова - Базар игтисадијатына кечид шəраитиндə сəнаје саһалəринин прогностлашдырылмасы принципин бə'зи мəсəлəлери	116
46. З.А.Багирова - Человеческие отношения в условиях рыночной экономики и конкуренции	117
47. Ф.М.Мурадова - Мүасир мəрһələдə Азəрбајчанда əһалинин ишсизлик сəвијјəсинə тə'сир едən амиллəр вə онларын арадан галдырылмасы јоллары	120
48. Т.К.Баширов - О статусе управленческих наук	123
49. З.Н.Асланов - Учот вə статистиканын бəјнəлхалг практикада гəбул олунмыш система кечилмəсинин актуал мəсəлəлери.	125
50. Т.Ш.Зейналов - Издержки производства в условиях перехода к рыночным отношениям	127
51. Ж.И.Исмајылов, Н.М.Мустафајева - Игтисадијатын дəвлəт тəнзимлənмəсинин бə'зи мəсəлəлери	131
52. Ə.К.Кəримов - Базар игтисадијатына кечид шəраитиндə Азəрбајчанда дəнизчи кадрларын назырланмасы	133
53. Һ.Х.Гулијев - Базар игтисадијаты шəраитиндə банкарда автоматлашдырылмыш системлəрин јарадылмасынын мəгсəди вə тə'јинаты	136
54. Ч.Н.Мəммədов - Базар мүнəсислəтлəринə кечид шəраитиндə əһалинин социал мүдафиəсинин бə'зи проблемлери	138
55. Н.Һачыјев, А.Əлəкбəрова - Азəрбајчан Республикасында игтисадијатын иншисарсызлашмасы; əкс тəмэркүзлəшмəsi вə кичик мүəссислəлəрин инкшашфы	140

56. М.М.Рамазанзаде, Д.Ə.Ашуров, М.М.Мурадов - Орта анода пропиленхлорһидринин электрохимјеви үсулла ријизи моделинин гурулмасы	143
57. Ш.Ш.Бəдалов - Сығорта еһтијаты, малијјə еһтијаты фондларынын мүнүм тəркиб һиссəsi кими	145
58. К.Тағыјев - Базар игтисадијаты шəраитиндə еһтијат мənбəлери вə онларын сəфəрбəр едилмəsi	148
59. М.М.Рамазанзаде, М.А.Салимов, А.А.Агаев - Технологическая оптимизация процесса орто- и пара- крезолов	150
60. В.М.Оручов - Милли игтисадијатымыз вə игтисади тəһлуке сизлијин бə'зи мəсəлəлери	151
61. Р.Н.Ахундова - Некоторые вопросы истории музыкального искусства в период рыночной экономики	152
62. А.М.Ахунзаде - Кечид дəврүнүн социал игтисади мүнəсислəтлери, мə'нəви мəдəнијет вə инсан проблеми	155
63. М.М.Гулијев - Базар игтисадијаты шəраитиндə гјмəтлəндирмə вə онун ролу	156
64. Р.З.Əлијев - Əзəллəшдирмə пајынынын һуғуги режими вə тə'минатынын ганунверичилик əсаслары	158
65. М.Һ.Зейналов - Азəрбајчанда реклам фəалијјəти саһсиндə саһибкарлығын инкшашфы хүсусијјəтлери	160
66. Ф.Ə.Гəнијев - Гјмəт амили вə игтисадијатын сағламлашдырылмасы тəдбирлери	162
67. Б.Гəдиров - Азəрбајчан елминин малијјə вəзијјəти һағында	165
68. С.Ј.Сүлєјманова - Азəрбајчан Халг Чүмһуријјəтинин јарадылмасында милли демократ партијаларынын ролу	167
69. М.Н.Сүлєјманов - Мүстəгил Азəрбајчан Республикасынын харичи игтисади əлəглери мəсəлəлəринə даир	169
70. И.Н.Абдуллајев - Низами јарадычылығында бə'зи игтисади социал бахышлар	171
71. Ш.В.Агајева - Сəнајенин инкшашфында верки системинин ролу	172
72. М.Рамазанов - Рəгабət мүнитинин формалашмасында дəвлəт ролу	173
73. А.Н.Худавердиева - Детерминанты, ступени и тенденции экологизации социальных отношений в условиях переходного периода	175
74. В.Г.Агајев - Азəрбајчанда нефт вə газ сəнајелəринин инкшашфынын игтисади проблемлери	178
75. П.Д.Һəsəнова - Базар игтисадијатына кечид дəврү əрəфəсиндə харичи дил тəдрисинин тəкмиллəшдирилмəsi јоллары	179

76. Ф.М.Аббасов - Azərbaycanда саһибкарлығын мөвчүд вәзи- јәти вә инкишафы мөјилләри	181
77. А.Н.Махмудова - Прибыль в условиях рыночной эконо- номики	183
78. М.Р.Рәсулова, Н.Т.Һәсәнов - Сәнајә стратегијасы вә ихра- сијасәти	186
79. В.Ф.Шүкүрова - Биржа - базар инфраструктуранун елемен- тидир	188
80. Н.З.Зейналов, М.С.Әмирханова - Инфлясија, ону доғуран сәбәбләр вә арадан галдырма јоллары.	190
81. Р.Ш.Әлијев - Азербайжан иғтисадијатында харици инвести- сијалар	192
82. Х.Ҷ.Маһмудова - Мәнфәәт - истеһсалын сәмәрәлијинин әсас мөјарыдыр	195
83. Я.Н.Алиева - Социальные проблемы семьи в условиях перехода к рыночной экономике	197
84. Һ.Ә.Мөһәррәмова - Несирәддин Тусинин иғтисади төһлим- ләри	199
85. И.Ф.Ханларов - Мүәссисәдә бизнес - планын төртиб олу- масынын бәзи мәсәләләри	201
86. Ф.Б.Еминов, В.Рүстөмов - Азербайжан Республикасынын Көнчә бөлкәсиндә сәрбест иғтисади зона јарадылмасы имкан- лары һағгында	202
87. М.Н.Байрамова - Об уголовно-правовой охране отно- шений собственности	204
88. Ә.И.Һүсејнова - Инзибати һүғүг мәс'улијәти	206
89. Х.Ә.Һүсејнов - Азербайжан Республикасы иғтисадијатын ин- кишафында харици инвестијанын ролу	208
90. С.М.Сејидова - 1920-чи илләрдә Азербайжанын харици өлкә- ләрлә тичарәт әлағәләриндә мүштәрәк мүәссисәләрин ролу	209

Ҷығылмаға верилмишдир 10.04.98

Чапа имзаланмышдыр 25.04.98

Форматы 60x84 1/16

Тираж 200

